

T.N&A

Redaksioneel

Phil van Schalkwyk

1

Afrikaans en 17de-eeuse briewe uit die see
C. Jac Conradie

3

Die ontwikkeling van en die verbande tussen die
Nederlandstalige en die Afrikaanse letterkunde
(deel 2)

H.P. van Coller

23

De verspreiding van François Valentyns *Oud
en Nieuw Oost-Indiën* in de achttiende en de
negentiende eeuw

Siegfried Huigen

43

Het 'Vlaams', een taal of een misverstand?
Jacques Van Keymeulen

64

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS 22STE JAARGANG NR. 1 2015

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS

T.N&A

Omslag: Ontwerp deur Christa van Zyl, gebaseer op
'Het Nachtkafee', deur Vincent van Gogh

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS
22STE JAARGANG NR. 1 2015

T.N&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS

22STE JAARGANG (2015) 1STE UITGAWE

T.N&A is 'n geakkrediteerde tydskrif en word uitgegee deur die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek, met finansiële steun van die Nederlandse Taalunie. T.N&A wil die studie van die Nederlandse taal-, letterkunde en kultuur bevorder, ook in sy verhouding tot die Afrikaanse taal- en letterkunde. Daarbenewens wil die tydskrif die Afrikaanse taal- en letterkunde in Nederlandstalige gebiede bevorder. Die tydskrif verskyn twee keer per jaar.

Alhoewel die redaksie kopiëregkwessies kontroleer, lê die verantwoordelikheid en aanspreeklikheid in hierdie verband by die outeur(s).

Redaksie: Prof. P.L. van Schalkwyk

Uitleg: Christa van Zyl

Gedruk en gebind deur: V&R Drukkery, Pretoria, Tel: +27 (0)12 333 2462

Redaksie-sekretariaat: Skool vir Tale, Noordwes-Universiteit, Potchefstroomkampus, Privaatsak X6001, Potchefstroom 2520, Suid-Afrika. **Tel.:** +27 (0)18 299 1492; **e-pos:** Phil.VanSchalkwyk@nwu.ac.za

Inskrywings en betalings:

Die ledegeld bedra:

- R150 per jaar vir binnelandse lede; en
- R200 per jaar vir buitelandse lede

Betaal u ledegeld **elektronies** in die bank of oor die internet in,

- naamlik op die volgende rekening:
Banknaam: ABSA
Bankrekeningnommer: 1190 154 676
Taknaam: Ben Swartstraat, Wonderboom-Suid
Takkode: 632005 (nie nodig vir elektroniese betalings nie)
Verwysingsnommer: U van en voorletters (baie belangrik)
- E-pos of pos daarna die bewys van u betaling *saam met* die vorm van lidmaatskap aan die SAVN se penningmeester, dr. Terrence Carney, by die onderstaande adres: E-posadres: carnetr@unisa.ac.za of kobie.dekamper@gmail.com Posadres: Afrikaans en Algemene Literatuurwetenskap, UNISA, 0003, Pretoria

Of betaal u ledegeld oor die pos:

- Maak 'n tjek of posorder uit aan Die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek.
- Pos die tjek of posorder *saam met* die vorm van lidmaatskap aan die SAVN se penningmeester, dr. Terrence Carney, by die onderstaande adres:
Afrikaans en Algemene Literatuurwetenskap, UNISA, Posbus 392, 0003, Pretoria

Redaksieraad:

W.A.M. Carstens (Noordwes-Universiteit)

J. Dewulf (University of California)

M.E. Meijer Drees (Universiteit Utrecht)

H.J.G. du Plooy (Noordwes-Universiteit)

H. Ester (Radboud Universiteit Nijmegen)

E. Jansen (Vrije Universiteit en Universiteit van Amsterdam)

R.S. Kirsner (University of California)

J. Koch (Adam Mickiewicz Universiteit)

O.J. Praamstra (Universiteit Leiden)

P. Swanepoel (Universiteit van Suid-Afrika)

Y. T'Sjoen (Universiteit Gent)

H.P. van Coller (Universiteit van die Oranje-Vrystaat)

J. van der Elst (Noordwes-Universiteit)

A.T. Zuiderent (Vrije Universiteit Amsterdam)

Redaksioneel

Phil van Schalkwyk

Hierdie nommer van *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, soos die vorige een, word ten dele gewy aan artikels gebaseer op referate wat by die Agtste Internasionale Kongres van die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek, Julie 2014, gelewer is. Die kongrestema was *Nederlands (die Nederlandse taal- en letterkunde) in gesprek met...* Daar is ook bestek geneem van die Suider-Afrikaanse Neerlandistiek.

Jac Conradie se artikel sluit aan by die bydrae van Marijke van der Wal oor die *Brieven als Buit*-projek wat in die vorige nommer verskyn het. Vir sy ondersoek het Conradie honderd briewe uit die *Brieven als Buit*-korpus as steekproef gebruik om vas te stel wat die waarde van die materiaal vir 'n ondersoek oor die ontwikkeling van Afrikaans ten opsigte van taalverandering en meer spesifiek defleksie is.

Deel 1 van H.P. van Coller se bydrae oor die ontwikkeling van die verbande tussen die Nederlandstalige en die Afrikaanse letterkunde het in die vorige nommer verskyn. In die vervolg daarop, deel 2, word die diachroniese en vergelykende ondersoek na die vyf fases in die ontwikkeling van die Nederlandse en Afrikaanse literêre sisteme voortgesit, met klem op invloed en verwantskap vanaf Tagtig. 'n Tipologie van beïnvloeding, wat hom leen tot sinchroniese beskrywing, word voorgestel.

Siegfried Huigen fokus in sy artikel op *Oud en Nieuw Oost-Indiën* van François Valentyn (1724-1726) wat steeds, meer as 'n eeu na verskyning, dien as naslaanwerk vir betroubare inligting oor gebiede in Asië. Huigen gaan na hoe Valentyn se werk in die agttiende en negentiende eeu gesirkuleer het en op watter manier die kennis wat dit bevat ook via die werk van ander versprei is.

Jacques Van Keymeulen verskaf in sy artikel 'n kort geskiedenis van Nederlands in België met spesifieke aandag aan die taalideologiese konteks waarbinne die misverstand dat Vlaams 'n aparte taal sou wees, ontstaan en oor die wêreld, insluitend Suid-Afrika, versprei het.

Hartlike dank aan die binne- en buitelandse keurders en aan Christa van Zyl vir die grafiese ontwerp.

Noordwes-Universiteit

Afrikaans en 17de-eeuse briewe uit die see¹

C. Jac Conradie

Afrikaans and 17th century letters from the sea

Letters seized from Dutch ships during 17th century wars between England and Holland form an important source of information about Dutch as used by the common people. The purpose of this paper is to determine to what extent this variety of Dutch may cast light on the earliest stages of Afrikaans, and even the process of deflection as such. A hundred private letters from the corpus Letters as Loot (Brieven als Buit), compiled by researchers from the University of Leiden in collaboration with the Institute for Dutch Lexicology, have been analysed to this end. A number of phonological phenomena also occurring in Afrikaans are pointed out, in particular the apocope of [t] and the occurrence of non-final [sk]. The form “die” as definite article, “het” as auxiliary verb and diminutives ending in [i] are discussed, as well as negation and the form of the reflexive pronoun. In the nominal system, the use of the pre-genitive is looked at, and in the verbal system the form of infinitives and subject-verb agreement. It is hypothesized that the distance between subject and finite verb in SXV constructions may contribute to deflection.

1. Inleiding

Om die genealogiese wortels van Afrikaans te leer ken, was dit nog altyd belangrik om meer te wete te kom van die taalgebruik van *alledaagse* sprekers van Nederlands, veral uit die 17de eeu – ’n vorm van Nederlands waaroor daar tot onlangs betreklik min bekend was. ’n Groot verruiming van ons kennis het ons egter uit ’n onverwagte bron te beurt geval: ’n ou gebruik om vyandelike skepe te kaap en hulle inhoud buit te maak.

Kaapvaart, of om uit te vaar met die doel om te buit, was in Nederland en Engeland tydens oorloë ’n veroorloofde bedryf wat met staatstoestemming onderneem is, en dus nie gewone seerowery nie (Nobels, 2013: 17). Ongeveer 38000 17de-, 18de- en vroeg 19de-eeuse Nederlandse private en sakebriewe het op dié manier in die National Archives in Kew, Londen, beland, die sogenaamde *Sailing Letters*. Hiervan is byna 16000 private briewe deur mans en vroue uit verskillende lae van die samelewing en met verskillende beroepe (Nobels, 2013: 15). Hierdie skat aan historiese en taalmateriaal is in 1980 as ’t ware herontdek, en kon sedertdien ontgin en vir historiese en taalhistoriese navorsing beskikbaar gestel word in projekte soos *Brieven als Buit* van die Universiteit van Leiden en *Gekaapte Brieven* van die Meertens-Instituut in Amsterdam.

Die waarde van die korpus is onder andere daarin geleë dat dit die taalgebruik

van mans en vroue van die laer en middelklasse weerspieël terwyl tot dusver veral materiaal afkomstig van mans uit die hoër klasse beskikbaar was vir taalkundige ontleding (Nobels, 2013: 265). Studies wat al oor hierdie materiaal gedoen is, byvoorbeeld proefskrifte deur Nobels (2013) en Simons (2013), ressorteer onder die betreklik jong dissipline van *historiese sosiolinguistiek*, en wil veral fokus op “the language of the majority of the population, members of the lower ranks of society, instead of on the language use of a small group of high-ranked, well-educated and practised writers” (Nobels, 2013: 5).

Dit is juis die algemene Nederlandse omgangstaal wat vir ’n historiese studie van Afrikaans van belang is. Dat Afrikaans beter aansluit by invloede ‘van onder’ as ‘van bo’, blyk onder meer daaruit dat, soos Nobels (2013: 265) kon vasstel, variante soos *elkander/elkaar* en *zich* ‘van bo’ (skrywers, amptenare) ingevoer is, maar nie in Afrikaans staanplek gekry het nie. Wat uit Nederlandse oogpunt ‘van onder’ is, sluit regstreeks by die Afrikaanse taalgeskiedenis aan omdat dit in elk geval gebaseer is op al die beskikbare oorgelewerde geskrifte van ‘gewone mense’, die vroeë Nederlandse samelewing aan die Kaap hoofsaaklik uit een groep ‘gewone mense’ bestaan het en taalstandaardisering plaaslik eers veel later ’n rol begin speel het.

Die vraag wat hier gestel word, is in hoeverre sekere kenmerke van hierdie algemene Nederlandse omgangstaal, en veral kenmerke daarvan wat nie met Standaardnederlands ooreenstem nie, ooreenstemming vertoon met Kaaps-Nederlands of vroeë Afrikaans – waaronder enige variëteit van Afrikaans ingesluit moet word. Daar moet uiteraard rekening gehou word met die belangrike rol wat taalkontak (vgl. onder meer Deumert, 2004: 21 e.v. en Van der Wouden, 2012) in die ontwikkeling van Afrikaans gespeel het, waarby hier nie stilgestaan sal word nie, maar dit is tog moontlik dat ooreenkomste dwarsdeur hierdie ‘filter’ waargeneem kan word. ’n Verdere vraag wat hieronder aan die orde gestel word, is of die briewe nie selfs ’n bydrae kan lewer tot ons begrip van taalverandering, en meer bepaald defleksie, nie.

In hierdie loodsondersoek word gebruik gemaak van die *Brieven als Buit-*korpus (<http://brievenalsbuit.inl.nl>), wat ontwikkel is onder leiding van die taalhistorikus Marijke van der Wal van die Universiteit van Leiden, met die medewerking van ’n groot aantal vrijwilligers wat tot op datum meer as 1000 briewe getranskribeer en verdere inligting daaromtrent ingewin het, en die Instituut voor Nederlandse Lexicologie, wat elke woord van ’n moderne Nederlandse basisvorm voorsien en ’n soekprogram vir die hele korpus ontwikkel het.

In die *Brieven als Buit*-projek is hierdie briewe ontsluit vir navorsing: gefotografeer, getranskribeer, van basisvorme in moderne Nederlands voorsien, van agtergrondgegewens (byvoorbeeld name van skrywer en ontvanger,

herkoms van skrywer, waar hulle hulle bevind, hulle moontlike stand in die samelewing, ens.). Navorsers kon ook in die meeste gevalle vasstel of briewe *outograaf* is, dit wil sê deur die ondertekenaar self geskryf is, of deur iemand anders, soms 'n geroetineerde briefskrywer wat van 'n ander plek as die ondertekenaar afkomstig is. Hierdie gegewens stel ondersoekers in staat om die taalgebruik in stede soos Amsterdam of Rotterdam, of in provinsies soos Noord-Holland, Suid-Holland of Zeeland, en selfs die taalgebruik van persone uit verskillende stande te vergelyk. Ofskoon dit interessant sou wees om te wete te kom by watter variëteit(e) Afrikaans die beste aansluit, word dit nie in hierdie ondersoek onderneem nie.

Vir hierdie ondersoek het ek die eerste honderd private briewe uit die 17de eeu wat die soekprogram opgelewer het as steekproef gebruik om vas te stel wat die waarde van die materiaal vir 'n ondersoek oor die ontwikkeling van Afrikaans is. Al het ons hier glad nie met 'n goue sleutel tot die ontstaan van Afrikaans te make nie (dit verskaf hoogstens 'n beter venster op die alledaagse taalgebruik van die 17de eeu en later), is daar tog in hierdie hoogs variabele en grotendeels ongestandaardiseerde taal heelwat wat direk by Afrikaans – en nie net Standaardafrikaans nie – aansluit, soos vervolgens sal blyk. En dat hierdie Nederlands konkreet iets met Kaaps-Nederlands te make het, blyk uit 'n ma se dankbaarheid dat haar seun ... “behouden *Aen die kap* gekomen ben daer om iou wat te veruers schen (verversen)” (73,² 1672).

Dat dit hier om persoonlike en veral familiebriewe gaan, blyk inhoudelik onder meer uit houdings ten opsigte van die kapery: *dat gelt dat ghij mijn gestuert heb met het schijp de mejboom is god beetert (godbetert) in engelandt soo dat wij het altemael quijt ben nen* (51); religieus getinte uitings wat van besorgdheid spreek: *de heere beware u Alle beijde voor quadt weer of quade mensche of en nich (enig) quaedt gedierdt* (73), *soo een bedroefde tijt dat een Cristenmensche sijn herte wee doet van al het verdriet datmen hoort* (91), *tot dat gij uwe reijze in de woeste zee dezis werelts zult voleyndigt hebben* (82); 'n wenk oor hofmakery: *ick maritet (Maritje) barendts ul suster laet ul mijn bemijnde broder weeten aels dat lijesabedt hendericks met een aender vrijer loopdt ghij hof haer geen breven meer te stuer* (94), met 'n verwysing na die skryfproses; en 'n regstreekse opmerking van Magdaleentje Jans teenoor haar man: *dat Jek seer ver worde (verwonderd?) ben dat ghij mijn soe een misse licke brief schrijft* (70).

Die briewe bevat baie wisselvorme, deels omdat die standaardisering van Nederlands nog op verre na nie afgehandel was nie en deels vanweë die lae geletterdheidsvlak van baie skrywers. Al kan die Nederlands van die briewe hoegenaamd nie as 'n regstreekse voorganger van Afrikaans beskou word nie, is daar tog talle wisselvorme wat deurgedring het tot Afrikaans en sy variëteite.

'n Voorbeeld is die brief wat Elsje Wijbrants in 1664 aan haar man, luitenant Jan Willemse, gerig het. Die adres lui soos volg:

desen bryef
 aen den eersammen
 man ijan wijllemse
 luijtenant op het schep
 de spiegel daer op komder
 menheer menheer fjes
 amarael de ruijter

Hier volg enkele uittreksels uit haar brief ter illustrasie:

Loft godt altyt waer dat geij sijt anno 1664
 den 11 nofember as Godt met ons is wije kan tegen
 ons *as vir als; [i] as ije gespel*

mijn bemijnde man ijan wijllemse ijck laet u l weeten
 dat ijck godt lof en danck noch gesont ben en verhop en dat
 met v e mijn alderleijfste oock soo is en ijck hoep dat dije *lw. die*
 goede godt v e sal gesontheit verlen op dat wij tot godts *verlen vir inf. verlenen*
 eer weer bij melkandere komen om hem te loven en te danken *sonder slot-n*
 en al de frijende sijn aen weer sijde noch gesont en doen v e
hartlijck groete en venssen v e mijn bemijnde in godts bewarenge *hartlijck vir hartelijck*
 maer onse ijanken is weer bee haer man pijter verslaers
 is doot met sijn 4 kijnderen en heb altemael sijeck gewest *heb vir hebben (of sijn)*
 behalf onse wijbrant en sijn godt lof en danck nv gesont .....

... en wij moeten van dije goede godt *lw. die*
 de seegen verwachten heij kan geven daer niet en is ijck
 hop de heer sal v e geleijde des dachs ijn een wolke kalom *geleijde vir inf. geleijden*
 ende des nachts in een fijerge kalom en geleijde v e met het
 komfoej van sijn heijlge engelen hijer is nu onse domne *domne vir dominee*
 trijchtlandes oover lede en heijdaens leijt doot kranck
 en waer wij sijn wij sijn in godts hant het is reijck of aerm of
 on[...]de of onedel of koenge of grafen gelijk de graef in frijslant
 ijs oock over lede heij heeft en pestol of wijl schette en het *wijl vir inf. willen*
 vergde en het schoet te rchet en het rackten hem in sijn
 hals soo dat heij daer is van gesturven ....

... en groet onse kernels
 en al frijnde en bekende *vir: vrienden en bekenden*
 en menheer de ruijter sijn swager *Afr. mnr De Ruiter se swaer E.*

eerfert oom sal [...] troffen
 den 16 nofember en sijn huijs frou
 en kijnderen sijn noch al gesont
 en sijen hijer nev tot amsterdam
 en meenheers dochter met de kijnderen
 sijn noch al weer gesont hebben seijck
 gewest aen de pockijes maer sij sprijngen
nu al weer het sijn sulke leijfve kijnderes
 sechet haer grotte vader genacht met de
 met oommen

Afr. hulle spring nou al weer
 kinders i.p.v. kinderen

Waar die vyftigjarige Elsje Wijbrants van Amsterdam haar brief aan haar man, soos gebruikelik is, met 'n wens of spreuk begin, *as Godt met ons is wij kan tegen ons*, val die assimilatievorm *as* op. *Wij* vir 'wie' is 'n aanduiding dat sy *ije* vir [i] gebruik; waar sy twee maal in die brief *dije goede godt* (ook *dije grote vader*, maar dan ook *de goede godt*) skryf, sien ons dat die lidwoord *die* in plaas van *de* is. (Elders skryf sy wel *de*.) Infinitiewe kom in verkorte vorm voor, byvoorbeeld in *ijck hoep dat dije goede godt v e* ('u edele') *sal gesontheijt verlen* (in plaas van *verlenen*) en in *heij heeft en pestol of wijl schette* (af willen schieten) ('hy wou 'n pistool afvuur'). By *melkandere* 'mekaar', asook *frijende* 'vriende' en *geleijde* 'gelei', ontbreek die slot-*n* in 'n onbeklemtoonde slotsillabe. Naas (meermale) *kijnderen* staan daar aan die einde *kijnderes*, en naas *menheers dochter* met 'n -s-genitief die spreektaalgenitief *menheer de ruijter sijn swager* 'mnr. De Ruiter se swaer'. Van die kinders word gesê hulle *hebben seijck gewest aen de pockijes maer sij sprijngen nu al weer*, met *hebben* in plaas van *sijn* as hulpwerkwoord by *geweest*, en in *springen* 'n aanduiding van die moontlike oorsprong van *springlewendig*.

2. Woorde en uitdrukings

Talle woorde en uitdrukings is ook, of herinner sterk, aan tipies Afrikaanse woorde en uitdrukings, byvoorbeeld: *gesontheijt ... noch redelijck; hoenders*; een *vrou menschen* (18); *pampier* (21); *inluijs* (22); *indde plat lande* ('in die platteland')(31); *lamoensop* (Ndl. limoensap, Afr. suurlemoensap)(47); *ons soete kijnt* (59); en (sy lewe in Suriname is) *seer slecht en miserabel* (69).

Uitdrukings soos die volgende – party van hulle moontlik reeds in 17de-eeuse Nederlands argaïes – het vir die Afrikaanssprekende 'n bekende klank:

met sack en pack (6); *sodra de gelegentheijt van weer ende wint* presenteert (15); *tegens haer wil en danck* (21); *ter nauwer nood* ontkomen (38); *hoe gij de gene ten dienste* moet staen (54); *ten allen tijden* (64); *waer wij godt nijet ten volle van kennen daneken* ('kan dank')(68); *maer Jck verstaen dat ul heel doot*

kranck geweest ben (73); tot mijn Groot leet wesen (76); van ganscher herten (91); en hope bij *tijt* en *wijlen* het geeijschte wel te bestellen (99).

Ek gaan vervolgens in op 'n aantal klank-, morfologiese en sintaktiese verskynsels.

3. Klankverskynsels

Die apokopee of verlies van slot-[t] na 'n *stemlose* konsonant aan die einde van 'n woord (bv. *kist* > *kis*) of van 'n stam binne 'n kompositum (bv. *hoofdpijn* > *hoofpyn*), en by reëlmatig geworde werkwoorde na 'n *stemhebbende* klank (bv. *gekamd* > *gekam*) is algemeen in alle variëteite van Afrikaans. Die voorkoms van slot-[t]-verlies in iemand se gesproke taal is in vroeër Afrikaanse tekste gerugsteun deur die aanwesigheid van 'n hiperkorrekte *t*. 'n Slot-*t*, of slot-*d* wat [t] voorstel, ontbreek in 14 van die ondersoekte briewe:

gashijus; *bedroef* (9); godt sij *geloof* (11); goeden *nach* (12); *gelijck ghi schrijff*; meermale *heb* vir *hebt* (ook met derdepersoonsonderwerp) (60); *bedrouf* (naas *bedrouft*) (65); en goede *toch*; goeden *nach* (73); godt sij *gedanck* ver sijne genade (94)

Verlies na *stemhebbende* konsonante by werkwoorde, soos algemeen in Afrikaans, kom voor in *wort daer mede gereken* (4); *gepresenteer* (48); *alst een Christen betam* (maar verderaan: *ende het betaemt ons*) (54); asook – kenmerkend van sekere variëteite van Afrikaans – by ander woordsoorte: *ontren* (meermale); *duijsen*; *asesten* (assistent) (38); *vrienschap* (43); *honder* (48); *vijuf dijusen*; *vijuf honder pont sucker* (59); *boshar* (Boshart: eienaam) (80) en *gesonhijdt* (3 keer) (83).

'n (Meestal hiperkorrek) ingevoegde *t* – ook na 'n *stemhebbende* konsonant – kom in nege briewe voor:

nocht; een *stukt* broot; boost (34); *loft* (lof); dat godt de heer ons soo *lieft* sal hebben; *salight*; de *spraect*; daerom *scrijft* ick niet (53); dat ick ... *suelcke treckt* (trek) tot u hebbe, *oockt* (ook), *hier mede breekt* ick of (58); *twelcke wij blijdt* (blij) om benne (60); *gelegentheijt* (61); *gaelegentheijt* (66); *wel bemende lief* (meermale) (78); *ul skreijvent* (schrijven – s.nw.) (80); *met een schipt*; *meegift*; *genadicht* (97)

Ook die verlies van [t] vóór [s] (in minstens 19 briewe) val op, vgl. meermale *plaas/plase(n)* 'plek(-ke)' en *laeste/leste* (laatste), asook in (29) *des nags* (des nachts, 'snags').

Nog 'n konsonantverskynsel wat relevant is vir Afrikaans met aanvangs-[sk] in plaas van die algemeen Nederlandse [sx], is die voorkoms van aanvang-*sc/sk* in 'n agttal briewe. Rutten en Van der Wal (2011: 258) is van mening dat die nie-finale *sc*-spelling in briewe uit Noord-Holland die [sk]-uitspraak voorstel wat algemeen in Noord-Holland en slegs daar voorkom.

scrift (53); *scijp* (66); *scrieft* (73); *scip*; *geskreuen*; *ul skreijwent* (schrijven – s.nw.) (80); *skult*; *skreijft*; *gescareven* (geschreven); *scaijep* (schip) (83); *min scrivens*; *scolgeldt*; *sculdt* (2x); *scrijven* (2x); *scrinwerken*; *scoedt* (schout) naas *schiper* (86); *gescreuen*; *scijp*; *bescerminge des heeren* (87); *gescreven*; *saint* (schijnt); *scriven* (92)

Die helfte van bogenoemde skrywers met aanvangs-*sc/sk* is uit Noord-Holland afkomstig, twee uit Suid-Holland en twee uit Zeeland.

Die volgende klankverskynsels hou ook direk of indirek verband met Afrikaans:

- Eindverskerping: *jonck* (7); *met een lanck leven*; *soo ginck* (2x) *ick daer toe* (52); *een lanck leue* (62); *koninck* (88); *ick seerverlanck* (vgl. Afr. *lank*, *jonk*, *koninkie*) (97)
- [ø:]³ naas [o:]: *deur* *dien dat sij* (45); *muelen* steenen ('meulstene') (45)
- *f* vir *v* (aanduiding van stemlose uitspraak): *ontfangen* in talle briewe; *frijndelicke* (12); *strefende* (48); *benefens* (67); *nofember*; *frijende*; *komfoeij*; *frou*; *huijs frou* (72); *husfrou*; *frieden* (vrienden) (92)
- Intervokaliese [d] as [v], veral by die ww. (*be*-)houden: *houwen* (15); *behouwen* (42); *houwen* (49); *houue*, *hooue*, *een be houuen raijs* (70); *behouwen reijse* (80); *behouwe* (2x) (88)
- Intervokaliese [d]-verlies: *vol laen* (volladen) (45)
- Intervokaliese [v] as [w]: *lieue* (13); *nowember*; *geskreuen*; *ul skreijwent*; *goet gewe* (God geve – konj.); *3 briwen*; *2 briwe*; *brijwe*; *liwe*; *briwe*; *gesturwen* (3 keer); *vorlowet* (80)
- Ontronding (veral *vier*- en *-stier*-): *sijnigh* (27); *viereglijck* (29); *gestiert*; *stierman* (41); *bestierde* (43); *opgestiert*, *stierman* (49); *dese vierijge* (vurige) *sieckte* (50)
- [p] as oorgangsklank: *verneempt*, *neempt* (18); *genaempt* (84) (vgl. Ndl. *hemd* > Afr. *hemp*: [hɛmt > hɛmpt > hemp])
- Reduksie (onder meer [i] > [ə] > ø): *cappeteijn*, *offesiers* (15); *kapteyn* (2 keer) (44); *Kapeteijn* (46); *capetijn* naas *capijteijn* (49); *cappeteijn* (50); *capteijn* (61); *kappeteijn* (68); *domne* (dominee) (72); *captijen* (83); *Capteyn* (91) – asook in *hartlijck* *groete* (72); *ma* (maar) (87); *godt sij gedanck ver*⁴ *sijne genade* (94)
- [l]-sinkopee: *as Godt met ons is* (72); *socken* (sulke) *droeuchen weer* (73)
- Metatesis: *feberwarij* (24)

4. Wisseling in stamme en affikse

4.1. Bepaalde lidwoord *die*

Die Middelnederlandse bepaalde lidwoord *die* word in latere Nederlands gereduseer tot *de*,⁵ maar bly in Afrikaans *die* (vgl. Scholtz, 1963: 125-126). In 'n aantal briewe verskyn [di] as *die* of *dije* in kontekste waar dit nie die aanwysende vnw. *die*, steeds

gebruiklik in Nederlands, kan wees nie.

vandie hoope (6); *dije* heer **die** ruijter; op het schip [sic] **dije** spiegel (12); om dat onsen godt hem over **die** quaetdoenders seer vertoorn (54); als **die** groote godt belieft (69); **die** kamer van hoeren (Hoorn); vant schiep **die** vlieg van batau (de Vlieg van Batau); jn **die** plaes dat; **die** doot; alle **die** vrinde (70); **dije** goede godt (2 keer) (72); het schiep **die** gerechtigheid; God **die** heere (3 keer); Jan gounaer (Gounaer) **die** spelde maker; op **die** hoo stradt; **die** hulpe van God; **die** honger; **die** heere; **die** rechte wareidt (73); **dije** burgers; **dije** soldaten; Jn **dije** bewaringe des heren (75)

4.2. Hulpwerkwoord *het*

Die Hollandse vorm *het*/*heit* van die Nederlandse hulpwerkwoord *heeft*, aanvanklik slegs 'n persoonsvorm, word as *het* in Afrikaans die enigste persoonsvorm vir enige persoon of getal en verdring as hulpwerkwoord selfs die infinitiefvorm *hê* – vgl. *Julle kon given het* (Scholtz, 1963: 27). *Het* en *heit* kom in 'n aantal briewe as hulpwerkwoord in die enkelvoud voor:

de spraeckt **heijt** hier gegaen dat (53); gehadt **heijdt** (68); voor sin weldade dien hij ... gedaen **het** (73); ul skreijwent untvaangen **het**; ik **het** 3 briwen van ul gehat en ik **het** ok ul 2 briwe gestuijrt; dat ul seij [sic] nit untvangen **het**; wante ik **het** vorstaen dat geij soude na gene (Guinee) tu werom; unse elfies (Elfie) maeijsie so hir **het** lustigh vant jar gesturwen (80)

4.3. Besitlike en persoonlike voornaamwoord

Die besitlike voornaamwoord kom soos in Afrikaans enkele kere sonder slot-*n* voor:

sij seegen (1); so sall godt **sij** segghen aen haer geven (11); **Mij** seer eewaerde [sic]huisvrou (35); van **mij** familij; **mij** dochter (hiernaas dikwels *mijn* in plaas van *mij* as persoonlike voornaamwoord)(85)

Anders as in vandag se Standaardnederlands of Standaardafrikaans, kom *mijn* veelvuldig in die briewe as *persoonlike* voornaamwoord voor – so ook in Kaaps-Nederlandse tekste.

4.4. Kennen *vir* kunnen

In plaas van *kunnen* kom die werkwoord *kennen* meermale voor. Dit is 'n kenmerk nóg van Standaardnederlands, nóg van Standaardafrikaans, maar kom onder meer in die dagboek van Louis Trigardt (1838-38) (Le Roux, 1966) veelvuldig voor.

kennen begripen (22); waer wij godt nijet ten volle van *kennen* daneken (68); wante weij *kene* de briewe der soo nit na tu kreijgen (80); laet niet nate schrijven als ghij *kendt* (100), en brieve (24), (42) en (74)

4.5. Leggen *vir* liggen

Die werkwoorde *liggen* en *leggen* – wat in Afrikaans saamval as *lê* – is volgens Koelmans (1978:23) in die 17de eeu nog nie konsekwent onderskei nie: “(V)oor ‘liggen’ worden vaak vormen van ‘leggen’ gebruikt”.⁶ Talle voorbeelde hiervan kom in die briewe voor, onder meer briewe (50, 57, 62, 81, 88) en (96).

4.6. Diminutiefsuffiks

Op die oog af lyk dit asof die diminutiefsuffiks met [i] in teenstelling met [jə] heel dikwels voorkom, veral by eiename:

maetie (maatje); *kintie*; *marrentie* (Marretje); *dat schippers wijffie* (8); *ende dat hij wat mooijties* (mooitjes) *te huijs brengen sall* (11); *arijanties* (Ariaantjes) (27); *briefien* (28); *sleghties* (slechtjes); *tkleentie* (het kleintje) (33); *briefie* (43); *griettie* (44); *int slopie* (slopje); *gevaertie* (gevaartje) (46); *vatgie* (vaatje) (47); *scheepie* (49); *aeltie* (Aaltje) (50); *machteltie* (Magtelkje), *maertie* (Maartje), *neltie* (Neeltje) (60); *een pintie* (pintje) *water*; *jantie* (Jantje) en *antie* (Antje) (69); *en klen sturrem tien* (stormpje); *wentien* (Wentje) (73); *Iacomijntie* (2x); *maejitie* (Maaitje); *tannetie* (Tannetje) (79); *annetie* (2x); *clasio* (Claasje); *unse elfies* (Elfie) *maeijisie* (80); *liesbetie* (Liesbetje) (97)

Dit is egter nie duidelik of <ie> as [jə] of as [i] geïnterpreteer moet word nie (Nobels, 2013: 259). In soverre in die konteks van individuele briewe bepaal kon word watter klankvorm bedoel word, het Nobels (2013: 259) gevind dat “[i] was used more often by members of the lower classes”.

Verder is dit ook nie duidelik of ’n vorm soos *maeti* [ma:ti], [ma:jci] of [ma:jtfi] voorstel nie (vgl. o.a. Afr. *Matie* teenoor *maatjie*), en of *tannetie* op [-ti], [-ci] of [-tʃi] geëindig het nie.⁷ Soortgelyke interpretasieprobleme het ons onder meer by eiename in die dagboekie van Johanna Duminy (Franken, 1938), bv. *Miethee*, *Leenthee*, *bouijthee* (boudjie) en veral *vogeltes*, terwyl *Vransie*, *Crissie*, *huijsie*, *steenbökkie*, ens. duidelik van ’n [-i]-slot getuig.

Vir die 18de eeu vind Simons (2013: 292), wat die *-ie*-suffiks as [i] eerder dan as [jə] beskou, dat Amsterdam veral [i] het, en vir haar hele korpus dat die *-ie*-suffiks meer dikwels by vroue as mans voorkom; *-ie* kom in Amsterdam meermale voor “na woorden met een *t* in die auslaut (*hertie*) of woorden die het verkleinsuffix *-(e)tje* krijgen (*soontie*)”.

Koelmans (1978: 25-26) wys op vorme soos *huisie*, *kettingtie*, *spreuckies*, *doossie*, *boekie* en *stilleties* in 17de-eeuse Nederlands.

4.7. Meervoudsuffiks

Die suffiks *-s* waar Standaardnederlands *-en* het, kom onder andere voor in *cenders* (3 keer) (65); *kinderes* (72); *kijnders* (79) – en vergelyk ook *briewe* (10, 13, 19, 35, 46) en (52). (Vgl. ook Koelmans (1978: 21) vir meervoude soos *mans* en *kinders* in die 17de eeu.)

5. Sintaksis

5.1. Ontkenning

Die ou *en*-ontkenning voor die persoonsvorm naas 'n ander ontkenning,⁸ bv. *ick en hebbe het ock soo breet niet* (34); *jck en hebbe jn gen 5 a 6 weckken by menschen mogee komen* (68) kom in 34 briewe⁹ (=34% van die briewe) voor.¹⁰ Pheiffer (1980: 186) het dit meermale teëgekom in die Nederlands van Franssprekendes aan die Kaap in die eerste helfte van die 18de eeu en E.H. Raidt het dit dikwels in persoonlike briewe uit die tweede helfte van dié eeu aangetref (vgl. Pheiffer, 1980: 187). Aangesien dit hier om 'n heel ander leksikale vorm en konstruksie gaan as die dubbele *niet* in moderne Afrikaans, kan dit op generlei wyse as 'n voorloper van die Afrikaanse ontkenning beskou word *niet*, maar dit moes wel beperk in die spreektaal voorgekom het. Interessanter is miskien verdubbelings soos in *ijck comme ock nergens niet* (34), wat reëlreg by Afrikaans aansluit, maar volgens Marijke van der Wal [persoonlike mededeling] tog selde in die briewe voorkom.

Wat die Afrikaanse eerste ontkenning betref, wys Nobels (2013: 262) daarop dat enkelnegasie (die afwesigheid van die *en*-ontkenning voor die persoonsvorm)¹¹ veral in die Noord-Hollandse briewe voorgekom het – 'n neiging waarby die Afrikaanse spreektaal dus aansluit: “Single negation ... occurred in almost 90% of the cases in North Holland, while it took up just about 50% of the cases in Zeeland.”

5.2. Refleksief

In plaas van Ndl. *zich*, 'n latere ontlening aan Hoogduits (vgl. Van der Wal en Van Bree, 2014: 214), gebruik Afrikaans die persoonlike voornaamwoord (*hom, haar, ens.*) ook as refleksiewe vorm. Enkele voorbeelde met Ndl. *hem*¹² is aangetref:

hij heeft hem veerhuurt (13); *om dat onsen godt hem* over die quaetdoenders seer vertoont (54); *de sterre met de steert heeft hem* hier mede verscheijden nachten vertoont (93)

5.3. *Varia*

Enkele voorbeelde – en dus nie bewyskragtig nie, maar tog vermeldenswaardig – van wat vandag tipiese Afrikaans is, val op:

- die volgorde indirekte + direkte voorwerp by voornaamwoorde in (11): *sij sal hem het stuijren* (Afr. *hom dit*);
- rigtingaanduiding met *is* maar sonder voltooiende deelwoord in (59): *dat hij weeder naer dobago toe is* (Afr. *na Tobago toe is*);
- SVX-volgorde na *dat* en die jukstaposisie van *sal* en *moet* in die spreektaal, albei in (80): *dat ul sel mut nu wat na briue waghten*.

6. Morfo-sintaksis

Die verskynsels wat seker die interessantste is vir Afrikaans is dié wat op die raakvlak tussen morfologie en sintaksis lê.

6.1. *Naamwoordstuk*

Van die omskrewe pre-genitief of besitsvorm, die voorloper van die Afrikaanse *se*-vorm, soos in *Jan Egmont se moeder*, is 13 voorbeelde in 11 briewe aangetref – meermale naas die *-s*-genitief. Die meerderheid gevalle (12) het *sij(n)* wat na mans (selfs *de Heer*) verwys, ofskoon *Cristenmensche* ook vroulik sou kon wees. Een maal verwys *haer* na 'n vrou.

aermt sijen brief (4); *jan egmont sijn moeder*; *sonnenberch sijn vrou*; *de wolt sijn vrou* (8); *andrijs sijn wijf* (12); *want sonder deheer syn hulpe en kennen wij niet* (42); *Juffr. Lems haer vader* (56); *ian de wijt sij broer* (60); *mijn lieve man sijn goeder gesontheyt*, naas *Capiteijns burgers vrou* (63); *menheer de ruijter sijn swager eerfert* (72); *teune dane sijn vrouwe* ('Teun Dane zijn vrouw'), naas *Iacob tueres vrouwe en pijter brijems vrouwe* (79); *de stuman (stuurman) sijn vrou Klaar* (88); *een Cristenmensche sijn herte* (91); *de copman sijn soon* (96)

In die 18de eeu word die *sijn*-konstruksie volgens Simons (2013: 293) meer dikwels deur vroue, en veral vroue jonger as 30 en afkomstig uit die middel-hoë stand, gebruik as deur mans.

6.2. *Werkwoordstelsel*

6.2.1. 'Afwykende' infinitiefvorme

Vooraf moet gestel word dat hier en elders geen onderskeid getref word tussen

-en en -e in onbeklemtoonde slotsillabes nie aangesien die verlies van slot-*n* nie van groot belang is vir die Afrikaanse taalgeskiedenis nie. Hierdie slot-*n* het nooit deel geword van die Afrikaanse spelling nie en kan dus nie in die uitspraak deur spelling in stand gehou word nie. Waar dit wel gespel word, byvoorbeeld in woorde soos *tussen*, *buiten*, *open* en *baken*, en in eiename soos *Kempen* en *Franken*, word dit konsekwent uitgespreek. Vir die vroeë 19de eeu wys Smuts (1975: 3) op 'n aantal skrywers wat die slot-*n* by infinitiewe en sterk voltooië deelwoorde meestal behou, in teenstelling met een wat dit “in die reël in alle gevalle weglaat” – 'n aanduiding dat die skryf daarvan bloot 'n funksie van spelkennis is.

Doenen dui op die analogiese herinterpretasie van die stam *doe* as *doen*; Koelmans (1978: 23) wys op die voorkoms van gevalle soos *ick sien*, *gaan*, *doen*, *staan*, *slaan* in 17de-eeuse tekste, en Weijnen (1960: 43) op *wy stane*, *doene*, ens. Terwyl sodanige herinterpretasie uit Nederlandse oogpunt as ‘afwykend’ beskou kan word, verteenwoordig dit tog 'n ontwikkeling in die rigting van Afrikaans.

In 11 gevalle in 8 briewe ontbreek die infinitiefuitgang -*e(n)* volledig, soos ook in Afrikaans die geval is. Pheiffer (1980: 99-100) tref ook talle gevalle in die 18de-eeuse Nederlands van Franssprekendes aan die Kaap aan. *Wess* stem opvallend met die Afrikaanse *wees* ooreen (*wesen* kom algemeen voor as wisselvorm vir *sijn*) en *mooght* is 'n hiperkorrekte vorm (maar tog sonder -*en*-uitgang).

*t' sall qualick **afloop***¹³ (18);
*in het **bulder** (bulderen) der leuven* (nominalisasie) (20);
*sal dan de her (Heer) **wet** (weten)* (31);
*ende dat ghij een voor spoedege reis sal doen **mooght*** (60);
*hoopen dat god met ons sal **wess**; godt wijl sijn sijel genadegh **wess*** (66);
*heij heeft een pestool of **wijl** schette (willen afschieten); ijek hoop dat dije goede godt v e sal gesontheit **verlen*** (72);
*dat ul sel **mut** nu wat na briwe waghten* (80);
*soo sal ick noch **scrijv** een brev aen ul; ghij hof haer geen breven meer te **stuer**;*
*sullen wij **doenen** wat mogelijk is* (94)

6.2.2. *Hebben of sijn?* – die mutatiwewerkwoorde

Mutatiwewerkwoorde, dit wil sê werkwoorde wat beweging of 'n verandering van toestand aandui, neem in Afrikaans net *het* as hulpwerkwoord, vgl. *Hulle **het** huis toe gegaan* (Scholtz, 1980: 86). In die geval van die werkwoord *wees* is die hulpwerkwoord egter gewoonlik *wees* in die spilposisie (tipies *was ... gewees*,

maar ook *is* of *het ... gewees*), maar in die eindgroep altyd *het (gewees het)*. Hierdie hibriditeit in die Afrikaanse sisteem sluit moontlik aan by die feit dat *gewees* in 17de-eeuse Nederlands sowel *zijn* as *hebben* kon neem. In die ondersoekte briewe oorheers *hebben* as hulpwerkwoord; die kollokasie van *hebben* en *gewees* kom in minstens 18 briewe voor. Voorbeelde:

jck wenste dat het waer hadde geweest (18); dan hebbe ick 6 maenden in dienst geweest want wij ... buiten gaets hebben geweest (52); wy hebben elff weecken onderweegh geweest (69); en heeft al 16 maanden doot geweest in oostindien (91)

Sommige skrywers het *wesen* sowel as *hebben*:

heeft ... geweest, maar: dat ... hier geweest sin (zijn) (32); het heeft daer een Goede soomer geweest daer ijs heel schoon kooren gewassen ende een schonen kooren bou geweest ; heeft ... soo warm geewest [sic] (38)

Ook by ander mutatiwe werkwoorde kom *hebben* in plaas van *sijn* voor:

Ick sou seker ... wel tuijs ghe koomen hebben (10); hadde hij kleren gehadt hij sou hier gecommen hebben, naas: en switser is weer hier comen (34); de spraeckt heijt hier gegaen dat ul doot was (53); ende hebbe in simmon hussel begon (beginnen) te schepen (57); het heeft hier al vrij wat op een sterven gegaen (63); en dat iijj soo gemakelick geuaren heb, naas: is uit geuare (73); unse elfies (Elfie) maeijsie so hir het lustigh vant jar gesturwen (80); de sterfte ... heeft godt danck hier graselyck (gracelijk) gegaen (98)

Tot dusver is gekyk na hoe die voorkoms van sekere fonologiese en grammatiese verskynsels in die taalgebruik van die gebuite briewe lig kan werp op die ontwikkeling van 17de-eeuse Nederlands aan die Kaap tot die latere Afrikaans. Vervolgens word die moontlikheid ondersoek dat 'n ontleding van die briewe ook lig kan werp op prosesse van taalverandering oor die algemeen.

6.3. Onderwerp-persoonsvorm-kongruensie: 'n hipotese

6.3.1. Paradigma

'n Tipiese kenmerk van Afrikaans is dat die persoonsvorm van die werkwoord nie van vorm verander na gelang van die onderwerp van die sin nie. Afrikaans vergelyk soos volg met vroeëre Nederlands:

		Afr. <i>het</i>	Afr. <i>is</i>	Afr. <i>loop</i>
ekv.	1 ik (<i>ek</i>)	heb(be)	ben	loop/lope ¹⁴
	2 jij (<i>jy</i>)	heb(t)	ben(t)	loop(t)
	3 hij/hy (<i>hij/sy</i>), ens.	heeft	is	loopt
mv.	1 wij (<i>ons</i>)	hebben	sijn/bennen	lopen
	2 jullie/gij (<i>julle</i>)	hebt/hebben	sijt/bent	loopt/lopen
	zij (<i>hulle</i>)	hebben	sijn/bennen	lopen

Ofskoon nie aangeneem kan word dat die defleksie van Nederlands aan die Kaap voor die deur van Nederlands gelê kan word nie, is dit tog moontlik dat daar in die Nederlandse spreektaal, in die alledaagse taalgebruik, onsekerheid oor die gewone vorme geheers het, wat 'n aanloop kon wees tot die algehele verval van dié stelsel aan die Kaap. Terwyl normatiewe instansies soos skole aan die Kaap in 'n hoë mate afwesig was, is defleksie deur die bestaan van 'n gevestigde samelewing en prosesse van taalstandaardisering in Nederland teëgewerk.

Dat daar by die briëfskrywers onsekerheid oor persoons- en getalsvorme geheers het (altans aan bostaande paradigma gemeet) blyk duidelik uit die voorbeelde wat hieronder aangehaal word. 'n Waarneming wat die hipotese van 'n verdere ondersoek kan uitmaak, is dat die *afstand* tussen persoonsvorm en sinsonderwerp deur 'n faktor soos die spreker – of dan die skrywer – se korttermyngeheue bepalend is vir sy of haar vermoë om die aangewese vorm te kies. Aangesien onderwerp en persoonsvorm in SVX-strukture (waar S = subjek, V = verbum en X = ander sinsmateriaal) gewoonlik in jukstaposisie is, maar die persoonvorm in SXV-konstruksies (onderskikkende bysinne met afhanklike volgorde) tot die eindgroep behoort, word waargenome afwykings daarvolgens in twee groepe verdeel. Let daarop dat afwykings hier per geval ontleed word, terwyl 'n ontleding per skrywer/skryfster (wat meerdere gevalle mag toon, maar net as 1 getel word) in 'n uitvoeriger ondersoek groter geldigheid kan hê.

6.3.2. Persoonsvorm in SVX-konstruksie

maer **Ick wensten** wel dat ... (10);

end veerder **heb onse prins** erst weder met sijn volck ... (27);

hebben ons volck (31);

ick gaan (33);

het lijk wierden van ontallicke menschen gevolght (38);

al de vrieden [*sic*] **doene** ul hartelijck groeten (53);

jck mejnen hem wel eens ghesijen te hebben (59);

en **thrijn nicht heb** her soon ver loren en **sij hebbet** weer een soon gekregen; dat **kanne wij** v iet schrijven (60);

soo **doen ijck** ul mijn gesoent heijt verstaen (65);
Ick doen mijn best om met eer doer die werelt te geraecke (70);
 [meervoudige onderwerp] en **heb** altermael sijck gewest; **het rackten** (raakte) hem in sijn hals (72);
Jck ul moeder **verstaen** uidt ul brief; maer **Jck verstaen** dat ul heel doot kranck geweest ben (73);
 en **seij** (mv.) **grut** ul vel guds (80);
wensten ick wel dat ick (86);
wij wenckt (wensen) (89)

Dat afstand ook in SVX-konstruksies 'n rol kan speel, blyk uit 'n geval soos die volgende – waar konjunksie en ellips van die onderwerp 'n rol speel:

*wij leggen hier aen sinte crostoffel omte laden maer **sal** naer gissinghe...* (62)

Van die 20 afwykings kan 6 toegeskryf word aan die herinterpretasie van *gaan*, *doen* en *verstaen* as stamvorme; 2 (31, 38) moontlik aan 'n *constructio ad sensum*; 'n verdere 4(10, 59, 72, 68) aan die hiperkorrekte toevoeging van *-n* en 1(62) aan die afstand tussen onderwerp en persoonsvorm. Ook *kanne* (60), hoewel afwykend, het steeds meervoudsfleksie. Van 14 uit die 20 'afwykings', byna driekwart, kan dus in die geval van SVX-konstruksies rekenskap gegee word.

6.3.3. Persoonsvorm in SXV-konstruksies (onderskikkende bysinne met afhanklike volgorde)

als **Jck** ... Aen ul ... geschreven **hebben** (1);
 hoe **gy** myn siette (zitten) laten **heb**; soo **ken** (kunnen) **ick** dat **gy** liefde **hebbe** (7);
 soo lanch als **jck** een warrenmen bloet drop jn mijn aderen **hebben**; dat **jck verstaen** dat **gij** ...; laet u l
 weeten dat **jck en mijn moeder**, ens. ... noch gesont en wel ten pas **ben** (8);
 als **Ick** ook **hoopen** dat het met ul oock soo **Is** ... (10);
 eer dat **jck** u.l. brief ontvangen **heeft** (11);
 of **geij** noch **leef** (17);
 dat **ick** noch fraeij ende gesont **sijn**; al dat **wij** met den eerste **sale** laede (19);
 daer **ick** seer om **sijn** verblijdt geworden (21);
 dat **de fransen** hier uijt onse lande weder **veertreck** als dat hij uijtert (Utrecht) al veerlaten **heb** (27);
 dit is de ... vrede (vierde) brief die **jck** jou ge sch (31);
 dat **ick** langentijt niet welgeslagen **hebben**; (dat) al **het volck** sieck **hebben** geweest (35);
 gelijck **wij** u alle oock **doenen** (38);
 dat **ijck** ... **huerden** (39);
 tot **wij** Een goede prijs **kryg** (41);
 als dat **ick ul moeder** ... **en alle vrienden** ... noch in goede ghesontheit **ben** (42);
 want **ick** in langen tyt geen brieven gehadt en **hebben** (44);

want hier *grootte gheruchten* om *gaet* dat daer *een grootte slag* ... weesen *sullen* (50);
 dat gelt dat *ghij* mijn gestuert heb (51);
abygaels man die en *wilt* mij niet erkennen; dat *jck* aen mijn meesters geschreven *hebben* (52);
 dat *jck* teghen woordijgh al 3 brijvan van ul ontfangen *hebben* (59);
 ende dat *ghij* een voor spoedege reis *sal* doen mooght; als dat ghi schrijft dat *wij* int hvis *sal* bliven; dat *ghij*
 int eerst veel spul *heb* ge hadt met v schipper; dat v *soon* twnis Jacobsz een soon *heb* gekregen; ghi schrijft
 dat *wij* v *sal* late weten; dat wij niet wisten of *wij* leven *had* of niet; die tit dat *ghi* hier van daen ge weest
heb (60);
 dat *ghij* behouden Aen die kap (Kaap) gekomen *ben*; en dat *ijij* soo gemakelick geuaren *heb*; Als dat *wij*
 3 briefe van ul broeder ontfangen *heb*; dat *onse Jan* ... socken droeuchighen weer gehadt *hebbe* (73);
 Ick laet UL weeten dat *ick* noch wel te passe *sijn* met onse twe soonen (90)

Van die 40 afwykings kan 2 (8b, 38) toegeskryf word aan die herinterpretasie van *doen* en *verstaen* as stamvorme; 1 (35b) moontlik aan 'n *constructio ad sensum*; 'n verdere 9 (1, 8a, 10, 31, 35a, 39, 44, 52, 59) aan 'n hiperkorrekte toevoeging van *-n*; het 1 (*sale* in 19b) steeds meervoudsfleksie; 7 (7a, 17, 51, 60c, 60g, 73a, 73b) aan die apokopee van *t*, en 5 (8c, 41, 42, 60f, 73c) aan die apokopee van *-e(n)*. Van slegs 25 uit die 40, of ongeveer 62%, van die 'afwykings' kan dus in die geval van SXV-konstruksies rekenskap gegee word.

Uit hierdie loodsondersoek blyk dit dat daar 20 afwykings in SVX-kontekste teenoor 40 in SXV-kontekste gevind is. Kyk ons na die afwykings waarvan nie op ander maniere rekenskap gegee kan word nie, is die 'egte' afwykings 6 en 15, onderskeidelik. Dit verdien aanbeveling om 'afstand tussen onderwerp en persoonsvorm' verder te ondersoek as moontlike faktor in verbale defleksie.

Aangesien defleksie aan die Kaap heel vroeg waargeneem kon word uit geskifte van Franse moedertaalsprekers uit die geledere van die Hugenote, volg hier as illustrasie enkele uittreksels uit 'n brief wat Jan/Jean Leroex in 1710, 22 jaar na sy aankoms in Kaap, geskryf het (vgl. Pheiffer, 1980: 58-59) en waarin soortgelyke 'afwykings' as hierbo waargeneem kan word.

Aan Mon Sieur Lan drossen en den acbaer raat zijn bekennt den ackoot dat ick met hary geldenus gedant hebben met hem ...
en daar voor hij zoe den (zouden) mijn vijf muetten terwen zaaie...
en daarom pretendeeren ick voor myn Schaden...
Ter toonyngen. aan den acbaer raat, dat jck mijn belooft zijn na gekomme...
vaar voor vye (wij) preten deer...
en ijunij acte dagh. dat ick ver zumt hebben. om te rijen. als hij. te hus waar. gekommen. zijn ...

Dieselfde soort 'afwykings' kan ons 'n verklaring in 1748 deur of namens Hilletie Kervel, uit die Nederlandse bevolkingsdeel, waarneem (Van Oordt, 1947: 3):

waar op **zij** weer met malkaar weer afgedronk en **heeft** ...
 dat **gij** mijn dan te pas **sal** brengen ...
gij ben de onder gang van mijn moeders goet ...
 maar **jullie ben** deur brengers van Jou moeders goet ...
 om dat **ik** in brave burgers huijs **zijn** ...
 waar op **van aart, en visser**, op **sprong** ...
 ik **sal daar** (= geweer) geen kwaat me doen, **daar** geen steen op is en niet geladen **zijt** ...

7. Slotsom

Uit die ondersoekte materiaal blyk dit duidelik dat verskillende aspekte van die Afrikaanse fonologie en grammatika as 'n verlengstuk van die alledaagse Nederlandse omgangstaal in die 17de eeu beskou kan word. Dit is egter ook belangrik om te let op die negatiewe getuienis van wat *niet* in die briewe voorkom nie, byvoorbeeld die tipies Afrikaanse dubbele ontkenning; hiervoor moet ander oorspronge oorweeg word.

Die moontlikheid is ook oorweeg dat die afstand tussen die sinsonderwerp en die aansluitende persoonsvorm 'n faktor kan wees wat verbale defleksie bevorder. Sou dit die geval wees, dan sou die ontsluiting van 17de-eeuse Nederlandse omgangstaal deur middel van hierdie briewe nie net regstreeks heenwys na verskynsels wat in Afrikaans voortgesit is nie, maar ook – gesien die hoeveelheid materiaal wat reeds beskikbaar is en nog ontsluit kan word – 'n bydrae kon lewer tot 'n groter begrip van die verskynsel van defleksie, wat so 'n prominente rol in die ontwikkeling van Afrikaans gespeel het.

Universiteit van Johannesburg

Bronnelys

(i) Briewe

Die 100 briewe waarop hierdie ondersoek gebaseer is, is vindbaar by:
www.brievensbuit.nl

In volgorde word aangegee: afsender se van en woonplek, datum van versending, ontvanger se van. Afkortings: Asd: Amsterdam, NH: Noord-Holland (uitgeslote Amsterdam), ZH: Zuid-Holland, Zld: Zeeland en Wes-Vl: Wes-Vlaandere.

- 1 Dam, NH, 1672 >Roelof; 2 Tinnegieter, Zld, 1672>Abrahams; 3 Jans, Asd, 1664>Jansen; 4 Onbek., NH, 1664 >Oliviersz; 5 Verbrugge, Zld, 1663 >Verbrugge; 6 Zceman, NH, 1672

>Zeeman; **7** Klaas, NH, 1671 >Nevel; **8** Jans, Asd, 1664 >Bruin; **9** Adriaansen, Zld, 1664 >Jansen; **10** Vermeij, ZH, 1666 >Oosterwijk; **11** Zeverijs, Asd, 1664 >Jansen; **12** Hendriks, Asd, 1664 >Andriesz; **13** Pieters, Asd, 1664 >Cornelis; **14** Cornelis, NH, 1672 >Karnemelk; **15** Coeck, Asd, 1672 >Gerritsen; **16** Jansen, onbek., 1672 > De Waker; **17** Lubbersen, Asd, 1665 >Gruijs; **18** De Zoutte, Zld, 1672 >onbek.; **19** Doude, Wes-VI, 1664 >Doude; **20** Onbek., Zld, 1665 >Nouters; **21** Meinderts, NH, 1672 >Lukasz; **22** Hinlopen, NH, 1672 >Hinlopen; **23** Walravens, Asd, 1664 >Walravens; **24** Krijnse, ZH, 1664 >Slingeland; **25** Du Pire, Asd, 1664 >Walravens; **26** Jorissen, Zld, 1664 >Jorissen; **27** Ottens, Asd, 1673 >Engelbrechtsen; **28** Ossenweijder, NH, 1664 >Pondt; **29** Hendriks, NH, 1671 >Weiland; **30** Pieters, Asd, 1664 >Hendricksz; **31** Juriaans, Asd, 1672 >Ifferens; **32** Sanders, Asd, 1664 >Jansen; **33** Poulus, Asd, 1664 >De Jonge; **34** Vrienk, Asd, 1673 >Bartrink; **35** Andriesen, Zld, 1672 >Jansen; **36** Van Wijngaarden, ZH, 1665 >Haster; **37** Dekkers, Duitsland, 1666 >Dekker; **38** Poen, NH, 1672 >Oudewagen; **39** Vroman, VSA, 1664 >Vroman; **40** Hagedoorn, Zld, 1664 >Timmermans; **41** Jaspersz, onbekend, 1673 >Van Leene; **42** Gerrits, Asd, 1672 >Bervoet; **43** Onbek., Zld, 1664 >Blok; **44** Tomas, ZH, 1664 >Hum; **45** Pietersen, Basseterre, 1664 >Jansen; **46** Barwijk, onbek., 1664 >Sijbrants; **47** Lijon, Zld, 1672>Frans; **48** Van Staden, Asd, 1672 >Drost; **49** Blondel, Zld, 1665 >Blondel; **50** Arendz, Asd, 1664 >Van Rees; **51** Jacobs, Asd, 1672 >Leendertsen; **52** De Wever, Zld, 1672 >Frans; **53** Laurens, ZH, 1664 >Verbeek; **54** Jacobs, NH, 1672 >Jacobsz; **55** Jans, Asd, 1672 >Ronge; **56** Cordes, Asd, 1667 >Cordes; **57** Van de Velde, Zld, 1664 >Gillis; **58** Lefeber, Zld, 1664 >Pieters; **59** Lalier, Zld, 1672 >Bastiaans; **60** Jacobs, NH, 1672 >Engels; **61** Cornelis, Zld, 1665 >Leenders; **62** Adriaansen, Zld, 1664 >Teunis; **63** Kools, NH, 1664 >Barentz; **64** Jurriaans, Asd, 1665 >Jans; **65** Harmens, Asd, 1672 >De Harder; **66** Groot, NH, 1672 >Verbeek; **67** Mattheus, Asd, 1664 >Laurensz; **68** Jans, ZH, 1664 >Hoogenboom; **69** Van Rasenberg, Zld,1672 >Van Rasenberg; **70** Jans, NH, 1672 >Oos; **71** Dirksch, Zld, 1665 >Dirksch; **72** Wijbrants, Asd, 1664 >Willemsz; **73** Akkermans, NH, 1672 >Akkermans; **74** Van Batelaan, Asd, 1672 >Bavelaar; **75** Goskes-Rynhout, Asd, 1672 >Goskes; **76** Brandt, Zld, 1664 >Brandt; **77** Scherius, NH, 1672 >Duclasel; **78** Deijnissen, Wildekust, 1672 >Jacobs; **79** Adriaansen,Zld,1664 >Louwers; **80** Alberts, Asd, 1664 >Boshart; **81** Noordland, NH, 1665 >Rock; **82** Sweerts, Asd, 1672 >Bruno; **83** Jaspers, Zld, 1665 >De Vos; **84** Ocket, Wes-VI, 1664 >Ocket; **85** Vaans, Zld, 1664 >Scis; **86** Verbernaar, ZH, 1664 >Bosveld; **87** Jans, Zld, 1665 >Bastiaansz; **88** Pieters, Asd, 1672 >Dirksen; **89** Swan, NH, 1672 >Swan; **90** Jans, Wes-VI, 1664 >Jans; **91** Willems, ZH, 1664 >Van der Veer; **92** Jans, Asd,1672 >Jansen; **93** Jans, NH, 1665 >Rock; **94** Barents, Asd, 1664 >Barents; **95** Kersteman, Asd, 1665 >Kersteman; **96** Benjaminse, Asd, 1673 >Adriaans; **97** De Liefde, ZH, 1664 >De Liefde; **98** DeJong, NH, 1664 >De Jong; **99** Grasmeer, NH, 1672 >Caesar; **100** Van der Burg, ZH,1664 >Hoosbaan.

(ii) Publikasies

- Deumert, Ana.** 2004. *Language Standardization and Language Change – The dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Franken, J.L.M.** 1938. *Duminy-dagboek*. Die Van Riebeeck-Vereniging, deel 19.

- Kaapstad: Nasionale Pers.
- Grebe, H.P.** 2012. *Op die keper beskou. Oor die ontstaan van Afrikaans*. Pretoria: Van Schaik.
- Koelmans, Leendert.** 1978. *Inleiding tot het lezen van zeventiende-eeuws Nederlands*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.
- Le Roux, T.H.** 1966. *Die dagboek van Louis Trigardt*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Nobels, Judith.** 2013. *(Extra)Ordinary letters – A view from below on seventeenth-century Dutch*. Proefskrif op internet: <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/004661/bookpart.pdf>
- Pheiffer, R.H.** 1980. *Die gebroke Nederlands van Franssprekendes aan die Kaap in die eerste helfte van die agtiende eeu*. Kaapstad, ens.: Academica.
- Rutten, Gijsbert & Marijke van der Wal.** 2011. Local dialects, supralocal writing systems. The degree of orality of Dutch private letters from the seventeenth century. *Written Language & Literacy* 14(2): 251-274.
- Scholtz, J. du P.** 1963. *Taalhistoriese opstelle*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Scholtz, J. du P.** 1980. *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- Simons, Tanja.** 2013. *Ongekend 18e-eeuws Nederlands – Taalvariatie in persoonlike briewe*. Leiden: LOT Publications. <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/004765/bookpart.pdf>
- Smuts, Johannes.** 1975. *Vroeë Afrikaans veral na aanleiding van Trigardt se dagboek*. Kaapstad: Nasou Bpk.
- Van der Wal, Marijke & Cor van Bree.** 2014. *Geschiedenis van het Nederlands*. Houten-Antwerpen: Unieboek/Het Spectrum.
- Van der Wouden, Ton** (red.). 2012. *Roots of Afrikaans – Selected writings of Hans den Besten*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Van Oordt, L.C.** 1947. *Die Kaapse Taalgief*, deel I. Kaapstad.
- Weijnen, Antonius.** 1960. *Zeventiende-eeuwse taal*. Zutphen: WJ Thieme & Cie.

Note

1. Ek bedank Marijke van der Wal graag vir waardevolle wenke, en die NRF, die Universiteit van Johannesburg en die SAVN vir steun met die projek; die mistastings bly my eie.
2. Nommers verwys na die briewe in die Bronnelys.
3. Volgens Van der Wal en Van Bree (2014: 228) 'n kenmerk van Hollands.
4. Vgl. Afr. *vir. Voorbij* is volgens Koelmans (1978: 12) dikwels tot *verbij* gereduseer.
5. *De vind ons as lidwoord by die onsydige s.nw. land: indde plat lande* ('platteland') (31).
6. "De Holl. schrijvers verwarren *liggen* en *leggen*", aldus Weijnen (1960: 40).
7. Grebe (2012:111) beweer dat die [-tʃi]-uitspraak vroeër veel meer verbreid was aan die Kaap.
8. Vgl. Koelmans (1978: 37-8).
9. Vgl. briewe 8, 9, 10, 16, 17, 18, 24, 29, 30, 32, 34, 42, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 60, 63, 64, 68, 69, 72,

79, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 97, 99, 100.

10. Nobels (2013: 261) vind dat die briefskrywers in haar korpus “still used bipartite negation in about 35% of the cases”. (LW: gevalle, nie briewe nie).
11. Oor die ontwikkeling van tweeledige na enkelnegasie in Nederlands, vgl. Van der Wal en Van Bree (2014: 217-8).
12. Vgl. Koelmans (1978: 19).
13. Op rand van papier.
14. In die eerste helfte van die 17de eeu was daar in die 1ste pers. ekv. variasie tussen vorme met en vorme sonder slot-*e*, vgl. Van der Wal en Van Bree (2014: 213, 257). Vgl. ook Koelmans (1978: 21); Weijnen (1960: 43).

Die ontwikkeling van en die verbande tussen die Nederlandstalige en die Afrikaanse letterkunde (deel 2)

H.P. van Coller

The development of and the relations between the Dutch and Afrikaans literary systems (Part 2)

The most important influence of the Dutch literary system on Afrikaans literature is most probably the movement of the Eighties (de Beweging van Tachtig). These poets stood at the beginning of modernism proper in the Dutch literary system and had a profound influence – not only on Dutch literature in the twentieth century, but also on the Dertigers (the Movement of the Thirties) in Afrikaans literature. Strangely enough a Dutch poet who was vehemently against their poetic ideas, M. Nijhoff, also influenced Afrikaans poets like D.J. Opperman. Whilst the description of the evolution of the Dutch and Afrikaans literary systems provides a diachronic overview, this study is concluded with a typology of influence. This facilitates a synchronic description of influence and in combination with the initial approach could stimulate further research into specifically the relation between Dutch and Afrikaans literature.

1. Inleiding

In die vorige (eerste) gedeelte van dié studie is vyf fases onderskei wat in beide die Nederlandse en Afrikaanse letterkundes se ontwikkeling agtereenvolgens aantoonbaar is.

Waar die eerste twee gedeeltes (die fase van oraliteit en dié van diglossie) 'n bykans parallelle verloop het, is dit asof die derde Nederlandse fase (let wel nie 'periode' nie) – die sewentiende tot die vroeë negentiende eeu (as eeue van konsolidasie en die vestiging van 'n eie nasionale identiteit) in die Afrikaanse letterkunde 'n ander gestalte aanneem.

Daar is egter wel heelwat ooreenkomste. In die sewentiende eeu, (die sogenaamde 'Goue Eeu') is kuns gesien as gemeenskapsaktiwiteit (literatuur is ook dikwels voorgelees) en is dit opvallend watter rol gespeel is deur verenigings (soos Rederykerskamers). Die strewende na 'n goeie burgerlike bestaan van vlytigheid, spaarsamigheid, soberheid, nugterheid, gekoppel aan godsdienstigheid en liefde vir die nasie was belangrike dryfvere in die Nederlandse ekonomie, politiek én kuns. Die laasgenoemde kan ook nie totaal losgemaak word van die vestiging van 'n leeskuultuur en die algemene geestelike instelling nie en hierdie laasgenoemde tendens loop deur tot die laat negentiende eeu met sy predikante-digters totdat veral die Tagtigers korte mettenes gemaak het van én die heersende ideologie én die heersende poëtika en juis die kuns-om-die-kuns gepropageer het.

Ook in Suid-Afrika teen die einde van die negentiende eeu was kuns dikwels 'n gemeenskapsaktiwiteit: daar het talle verenigings met 'n kulturele strewe bestaan, ook openbare voorlesings, debatsaande, toneelaande en dergelike was aan die orde van die dag. Die belangrikste impuls vir die erkenning van Afrikaans, die Genootskap van Regte Afrikaners is nog so 'n invloedryke vereniging. Maar 'n ander belangrike raakpunt is juis dat kuns in diens gestaan het van ander ideale, waaronder die religieuse en politieke. Die strewe om Afrikaans as kultuurtaal te vestig, het voortgekom uit die strewe om die Bybel in Afrikaans te vertaal en die Britse en Buitelandse Bybelgenootskap sou nooit toestemming verleen het om die Bybel in 'n substandaardvariëteit te vertaal nie. Voorts was die Afrikaanse letterkunde in sy eerste fases (tot en met selfs die twintigerjare van die twintigste eeu) onbeskaamd nasionalisties, indien selfs nie patrioties nie (kyk Wiehahn, 1965 en Dekker, 1958). Affiniteit (of selfs 'beïnvloeding') kan nie bloot herlei word tot ooreenstemmende temas, (sub-)genres en poëtikas nie; dit is dikwels gegrondves op ideologie.

Wat die latere gedeeltes betref, is die situasie anders, want die laat 19e eeu (en veral die Beweging van Tagtig of Tagtigers) is waarskynlik die belangrikste periode waaruit die Afrikaanse letterkunde put, veral op poëtikale vlak. Binne die bestek van 'n artikel kan slegs gekonsentreer word op enkele frappante voorbeelde van invloed (én affiniteit) naamlik veral die verband tussen die Nederlandse Tagtigers en Afrikaanse Dertigers en ook die verband tussen die modernistiese Nijhoff en enkele Afrikaanse digters uit die (vroeg-) twintigste eeu.

2. Die Nederlandse Tagtigers en die Afrikaanse Dertigers

Die belangrikste skrywers wat normaalweg geassosieer word met die Tagtigerbeweging – Willem Kloos, Albert Verwey, Frederik van Eeden, Lodewyk van Deyssel en Herman Gorter – hou almal verband met die stad Amsterdam waar die meeste van hulle gestudeer het en hulle ook met mekaar omgaan by die letterkundige genootskap *Flanor*. Wat belangrik was, was dat gelykgestemdes mekaar reëlmatig ontmoet het en gesprekke rondom die letterkunde gevoer het. Amsterdam speel ook 'n rol in 'n nog belangriker gebeurtenis in die totstandkoming van Tagtig. Op 15 Mei 1880 ontmoet Willem Kloos die jong digter Jacques Perk om van sy gedigte te bekyk. Gedurende die kortstondige vriendskap beïnvloed Kloos vir Perk enorm en omvorm hom as 't ware tot 'n moderne digter.

Wanneer Perk sterwe in 1881 is Kloos en Perk weliswaar geen vriende meer nie, maar Kloos skryf desnieteenstaande 'n *In memoriam Jacques Perk*. Terselfdertyd benut hy die huldiging om sy eie poëtikale denkkeelde te propageer, die domineesdigters aan te val en 'n Nederlandse letterkunde te voorsien wat trots sy

plek sal kan inneem langs die beste internasionale letterkundes. In Perk se gedigte sien hy al die eerste tekens van hierdie letterkundige omwenteling. Deur hierdie herdenkingstuk verkry Kloos ook besit van die honderdtal sonnette-siklus wat hy grondig hersien. Aan die einde van 1882 verskyn die *Mathilde-cyclus: Gedichten van Jacques Perk, met voorrede van mr. C. Vosmaer en inleiding van Willem Kloos*. Steeds word die verskyning van hierdie bundel gesien as 'n keerpunt in die Nederlandse literatuur; dalk eerder weens Kloos se inleiding. Hierin vernietig hy die makers van huislike poësie. Die digkuns is slegs enkeles beskore; dit is "eene vrouw, fier en geweldig", 'n saak van groot erns, 'n hartstog selfs wat onsterflikheid vir die digter kan beteken.

Hierdie inleiding met sy programmatiese karakter was uiters belangrik as breuk met die poësie van voorgangers soos veral die domineedigers (onder andere J.J.L. ten Kate en Bernard ter Haar). Die Tagtigers het 'n hekel gehad aan die geleentheidskarakter daarvan, die patriotiese inslag en met wat soms genoem is die "huislikheid" en morele inslag daarvan. Poësie is daarteenoor die verwoording van die allerindividueelste gevoel. Daarin uit jy jou diepste gevoelens, daarvoor offer jy alles op, daarin word die tydloosheid bereik waaroor Van Wyk Louw later sal dig in sy sonnet "Clifton", en hoewel hierdie gedig opgeneem word in Louw se *Nuwe verse* uit 1954, dra die hele gedig nog swaar aan die Tagtiger-estetiek.

Die Tagtigers se afkeer van die *domineedichters* het die Tagtigers ook geïllustreer deur parodie. Cornelis Paradijs (skuilnaam van Frederik van Eeden) parodieer vir Ten Kate ongenadiglik in sy reeds genoemde *Grassprietjes of Liederen op het gebied van Deugd, Godsvrucht en Vaderland* (1885) en skryf onder andere:

Maar Goddank! zingt nu cantaten...
 Daar komt J.J.L. ten Kate!
 dankt den Heer met snarespel
 Voor Ten Kate J.J.L.
 Dat is scheppen, dat is dichten,
 Loven, lieven, steunen, stichten...
 Zingt, ten Kate! Zingt uw lied!
 God vergeet zijn dichter niet!

Dat die Tagtigers hulle skuilgehou het agter hierdie maskerade moes al duidelik blyk uit die voorwoord van Sebastiaan Slaap, skuilnaam in hierdie geval van Willem Kloos.

Vir die Tagtigers was gevoelsmatige poësie aanvanklik belangrik. Kloos se voorbeelde in hierdie verband was die bekende Engelse romantici: Shelley (1792-1822), Keats (1795-1821) en Wordsworth (1770-1850), terwyl Byron (1788-1824) se afkeer van die burgerlike moraal bepaald ook 'n aantrekkingskrag uitgeoefen het.

Frases soos “Poetry is imaginative passion” (Leigh Hunt, 1784-1859) en “Poetry is the spontaneous overflow of powerful feelings” (uit William Wordsworth se voorwoord tot sy *Lyrical Ballads* (1800)) het dikwels in die geskifte van Kloos opgeduik. Vir Kloos is die poësie iets van ’n impressionistiese momentopname, asof iets uit die binnelewe van die digter klankmatig tot uitdrukking kom.

Dit volg dan bykans logies dat vorm en inhoud een is, want wysiging op die een vlak moet noodwendigerwys lei tot ’n wysiging van die ander: die poësie moet daarom “de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie” wees. Dit impliseer dat digters elkeen sy eie idiolek sal hê en die clichématige (van veral voorgangers) sal vermy. Tog is daar in die werk van Perk, wat juis deur Kloos in hierdie inleiding opgehemel word as grondlegger van ’n nuwe poësie, nog heelwat tradisionele taal- en beeldgebruik. Perk se poësie kan inderwaarheid as oorgangspoësie bestempel word, vol van die tradisionele retoriek en moraal wat vermeng word met nuwe onderwerpe en nuwe beelding. Daardeur is hy in ’n sekere sin ’n wegbereider, soos die werk van C.M. van den Heever en ook I.D. du Plessis was ten opsigte van Dertig. Reeds in sy bundel *Deining* (1932) gee Van den Heever byvoorbeeld die eerste paar treë in die rigting van die vernuwing van Dertig. Hoewel Opperman dit sinjaleer in sy proefskrif, *Digters van Dertig* (1955), en dit ook die siening van Kannemeyer (1978) is, is dit veral N.P. van Wyk Louw en sy agterban wat dit deurgaans bestry (kyk Kannemeyer, 1990: 291 en verder, veral 298 en 301). Met erkenning van die baanbrekende rol van Van den Heever (met wie se groep Noordelike skrywers, Van Wyk Louw-hulle nie ’n bepaald vriendelike verhouding gehad het nie) en ook van I.D. du Plessis sou die rol van W.E.G. Louw as dié vernuwende digter uiteraard verklein word. Van Wyk Louw moes in 1937 die Hertzogprys deel met Du Plessis wat uiteraard spanning gebring het tussen Du Plessis en die gebroeders Louw, veral ook weens die weiering van die prys deur Louw. Tog het I.D. du Plessis se beklemtoning van die individuele gevoelens van liefdesverrukking al kenmerke bevat van dit wat later by die Dertigers tot volle bloei sou kom en is sy durf om sy “vreemde liefde” te bely, ook verwant aan die Dertigers se afkeer van die burgerlike moraal.

Die Tagtigers word tradisioneel verbind met verheerliking van die skoonheid wat aan die eensame, lydsame digter bykans bestaanreg gee. Perk se sonnettesiklus eindig ook met wat byna ’n gebed genoem kan word:

Schoonheid, o gij, wier naam geheilig zij,
Uw wil geschiede; kóme uw heerschappij;
Naast u aanbidde de aard geen andren god!¹

Daar kan sonder huiwering beweer word dat daar by die Dertigers ook ’n Skoonheidskultus aanwesig was, soos ook blyk uit Hettie Smit se sleutelroman

Sy kom met die sekelmaan (1937). Die vergoddeliking van die Skoonheid kom by die Afrikaanse Dertigers voor in veral in N.P. van Wyk Louw se gedig, “Aan die Skoonheid”. Opperman (1953: 184) noem Louw se skoonheidsopvatting platonies (kyk ook Opperman op cit.: 194).

Die Tagtigers word as die eerste ongelowige digtersgeslag gesien in die Nederlande, wat die kerk en ook in die meeste gevalle, die Christendom, die rug gekeer het. Die daardeur ontstane leegte word met die Skoonheid en die Poësie gevul, met die digter as priester. Hoewel van die Dertigers (Van Wyk Louw) ook die digter as verhewe, uitverkore profeet sien was hul veel minder ekstrem as die Tagtigers in hul opstand teen die maatskappy en sy waardes (ook die religie). So was Van Wyk Louw glad nie ingenome met Opperman toe dié in *Die digters van Dertig* (1953: 164) Van Wyk Louw se verlies aan geloof aan die groot klok gehang het nie (Kannemeyer, 1990: 305).

Daar word baie verklarings aangebied vir die Tagtigers se afkeer van die maatskappy en die daarmee gepaardgaande “onbetrokkenheid” by maatskaplike kwessies. Dit hou uiteraard verband met die voorkeur wat hulle gehad het vir die Engelse romantici en die onderliggende vryheidsgedagte: vry ook van die maatskaplike norme en goedkeuring. Maar Tagtig is ook ’n felle reaksie teen kuns wat in die teken gestaan het van juis betrokkenheid by huis, haard, kerk en staat. Kortom, kuns wat dienskneg is van die burgerlike bestaan. Die Tagtigers was veral diensbaar aan die Skoonheid. Van Halsema (1993: 521) wys op vier punte in Kloos se Inleiding wat hy belangrik ag:

- Wanneer Kloos praat oor die verbeelding van “de stemming” bedoel hy dat die digter die vlietende tasbaar maak, daarvan ’n impressionistiese momentopname maak.
- Kloos sien die digter as selfgenoegsaam; sy verdieping in homself én die skoonheid beteken ’n wegbeweeg van maatskaplike betrokkenheid. So ’n houding staan veel digter by Rosetti as by die maatskaplik-betrokke Shelley (op wie die Tagtigers en veral Kloos hulle beroep het).
- In Kloos se poëtika word die digter geïdentifiseer met Christus: die eensame lydsame. Anbeek (1990: 27) beweer daarom: “De eenzaamheid van Perk en Kloos heeft twee kanten: verdriet om het isolement én trotse zelfbewustheid.”
- Ontroering en die sonnet toon beide ’n golfbeweging, van rysing en daling. Daarom is dit by uitstek dié vorm om gevoel te verbeeld.

Bykans al hierdie aspekte wat Van Halsema opnoem, is ook terug te vind in die werk van die Dertigers en hul poëtikale denkbearde: die waarde wat geheg word aan die stemmingsvolle, impressionistiese momentopnames (in veral die werk van W.E.G. Louw), die siening van die digter as die eensame geroepene en die

profeet by Van Wyk Louw en selfs ook in hul voorkeur vir die sonnetvorm.

Verskeie kritici wys daarop dat Kloos se insigte nie werklik aardskuddend nuut was nie. Busken Huet en Pierson het reeds byvoorbeeld gesê dat poësie verbeelding én hartstog is. Die gedagte dat vorm en inhoud een is, is reeds deur Vosmaer en Paap beweer, net soos sy uiting oor kuns-om-die-kuns. Wat sy voorrede uniek maak, is die polemiese aard daarvan, die passievolle wyse van stelling en die manifesagtige inkleding. Kloos verminder die oorspronklike 100 sonnette na 72, behou die sikliese formaat, maar laat die “eksegetiese” eerste sonnet weg. So word hierdie bundel: Perk in die optiek van Kloos (met ’n bietjie hulp van Albert Verwey).

In die daaropvolgende jare het die poëtikale opvattinge van die Tagtigers in breëre kring bekend geraak en deurgedring. Ook die belangrikste figure in die Tagtigerbeweging vind maatskaplike erkenning: Verwey het in 1925 professor geword in die Nederlandse literatuurwetenskap aan die Universiteit van Leiden waar hy sy intrede hou “Oor Jacques Perk tot die hede”, Kloos word op sy sewentigste verjaarsdag wyd gehuldig en hy en Lodewyk van Deyssel ontvang later ere-doktorate van die Universiteit van Amsterdam. Weer eens dring ’n vergelyking met die Dertigers sig op: ook die ‘rebelse’ Van Wyk Louw wat nie beskik het oor enige nagraadse kwalifikasies in die Afrikaanse letterkunde nie, word later hoogleraar in die Afrikaanse letterkunde (agtereenvolgens in Amsterdam en Johannesburg), W.E.G. Louw word professor aan die Universiteit van Rhodes in Grahamstad en later in Stellenbosch en ere-doktorate bly ook nie uit nie: onder andere Eybers by die Universiteit van die Witwatersrand en Van Wyk Louw selfs in Utrecht. Hierdeur word oënskynlik wegbeweeg van die begrip ‘invloed’, maar dit is bewys van die ooreenkomste tussen die plek wat beide bewegings binne hul onderskeie literêre velde inneem.

Hoe wyd die uitstraling van die Tagtigers was, kan gesien word uit die deurwerking van hulle denkbeelde in digters en skrywers na hulle. Dit is dikwels so dat ’n belangrike geslag se poëtikale opvattinge lank na hulle al eintlik tot ’n einde gekom het, voortduur. So was dit met Tagtig en so was dit ook met die Dertigers wie se poëtika in byvoorbeeld *Standpunte* nog lewenskragtig was.

Met die voorafgaande in gedagte, kan ook die Dertigers se ooreenkomste met en affiniteit vir die Tagtigers verklaar word. Dit is nie slegs ’n poëtikale ooreenkoms wat onder andere te make het met beide groeperinge se aansluiting by die poëtikale voorkeure van die Romantiek (artistieke vryheid en vakmanskuns, die primaat van die verbeelding, die skrywer as profetiese gestalte, die primaat van die Skoonheid) nie; dit het ook te make met die historiese posisie-inname binne die literêre veld. Net soos die Tagtigers was die Dertigers die eerste groep digters wat in die Afrikaanse letterkunde in verzet was teen poësie as ‘gemeenskuns’. Hier nie primêr as voordragkuns of as ‘verenigingskuns’ nie, maar as uitdrukking

van gemeenskapsdoelwitte (vermaak, opwekking van liefde vir die taal) of gemeenskapsideale (die verwoording van nasionalistiese gevoelens). Dit is egter duidelik dat ook kernfigure binne die Dertigerbeweging, soos N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw, besondere waarde geheg het aan die sonnetvorm en van die belangrikste poëtikale gedigte van dié era is sonnette.²

'n Groot verskil tussen die Tagtigers en die Dertigers waarop gewys moet word, is hulle houding teenoor voorgangers. Waar die Tagtigers soos gesien fel gereageer het op poëtiese voorgangers, was dit nie die geval met die Dertigers nie. Hoewel hulle dikwels te velde getrek het teen die kritici van 'n vorige bedeling (E.C. Pienaar, Abraham H. Jonker en F.E.J. Malherbe) het hulle (veral Van Wyk Louw) die vorige geslag se digters met eerbied behandel, soos reeds blyk uit Louw se deernisvolle hantering van selfs Jan F.E. Celliers wie se poësie dikwels fel gekritiseer is (Louw, 1986: 197 en verder). Dit spruit waarskynlik uit Louw se sterk nasionalisme.

Wanneer bepaalde aspekte daarop wys dat die moderne Nederlandse literatuur in 1882 met 'n radikale vernuwing begin, dan is dit soos Gruttemeier en Leuker (2006: 184) beweer op sy minste merkwaardig dat dit nie raakgesien is deur tydgenootlike kenners nie. Die tydgenootlike resepsie van Perk se bundel is oor die algemeen welwillend en die meeste betreur en loof die vroeggestorwe digter, maar met 'n bietjie berisping ten opsigte van sy maniërisme en sy duisterheid, sonder dat daaruit blyk dat hulle iets volkome nuut gelees het.

Soos die Dertigers voortdurend gehunker het na hulle eie tydskrif wat later met die oprigting van *Standpunte* (in 1945) – toe Dertig volgens kritiese konsensus al verby is – eers in vervulling tree, het die Tagtigers ook gevoel dat hulle 'n eie tydskrif nodig het as voertuig van hul poëtikale opvattinge. *De Nieuwe Gids* verskyn in 1985, veral deur die ywer van W.A. (Willem) Paap, ook een van die drywende kragte van *Flanor*. Saam met hom dien Frederik van Eeden, Frank van der Goes, Willem Kloos en Albert Verwey in die redaksie. Hulle medewerking verloop nie sonder heelwat konflik nie en al wat hulle eintlik bind, is hulle negatiewe gevoel jeens die werk van voorgangers.

Ná die *Julia*-sage en die daaropvolgende publikasie, *De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek* (1886), deur die outeurs van die parodie Kloos en Verwey, raak dit duidelik dat die jongeres van *De Nieuwe Gids* korte mette wil maak van die gevestigde kritici (baie soos Van Wyk Louw en sy mede-Dertigers se houding teenoor E.C. Pienaar en F.E.J. Malherbe) en dat dit ook gegaan het oor die vestiging van hulle eie poëtikale opvattinge. Op die spoor van die Romantiek was daar 'n paar sentrale uitgangspunte, onder andere die aandrang op artistieke vryheid (individualisme), die afkeer van die burgerlikheid, liefde vir die natuur en selfs die beklemtoning van die skoonheid en die kuns-om-die-kuns-opvatting. Van hierdie opvattinge speel ook 'n belangrike rol in die poëtika

van die Dertigers; die liefde vir die natuur dalk nie so pertinent in die teoretiese besinning nie, maar wel in die poësie, soos in Van Wyk Louw se “Vier gebede by jaargetye in die Boland” (kyk ook Cloete, 1963:52-63; Coetzee, 1988: 36-62).

3. Modernistiese Nederlandse digters en hul invloed op enkele Afrikaanse digters

By die Dertigers gaan dit veral daarom dat die Nederlandse letterkunde *legitimasie* is vir hul eie poëtikale strewes. Naas die Tagtigers was dit veral die moderne³ Nederlandse digters Marsman, Nijhoff en in ’n mindere mate Bloem waarmee hulle hulle poëtikaal verwant gevoel het. Opvallend het hierdie verwantskap soms ook wêreldbeskoulike (ideologiese) aspekte ingesluit.

Reeds in 1925 het Marsman ’n lewenskrisis ervaar wat hom sterk na die Katolieke geloof getrek het. In die dertigerjare het die vrye individualistiese denke van die tydskrif *Forum* hom weer eerder aangetrek. In daardie tydperk voltrek die ‘versuiling’ van die Nederlandse samelewing hom wat beteken dat bepaalde wêreldbeskouings (soos die Christelike, die liberale of sosialistiese) op bykans elke terrein (ook die literêre) sigbaar raak. In hierdie tydperk tussen die oorloë het verskeie politieke paradigmas met mekaar meegeding en moes veral maniere bedink word om die wydverspreide ekonomiese insinking die hoof te bied. Die digter J.C. Bloem het aangetrokke gevoel tot die nasionaal-sosialisme en Marsman weer tot die Fascisme van Mussolini. Van die digters se werk toon ’n eiesoortige religieuse inslag (Nijhoff), sommiges soos Roland Holst wend hulle tot die (keltiese) mitologie en ander was vrysinnig (Ter Braak en Du Perron, byvoorbeeld). Boonop was ’n belangrike bron van inspirasie die filosofie van Friedrich Nietzsche wat eers in ongeveer 1930 die basis van die literêre debatte in Nederland geword het.

Wanneer in ag geneem word dat Van Wyk Louw in hierdie tyd baie van die poëtikale en filosofiese insigte van die Nederlandse digters gedeel het, word sy eie kortstondige fassinatie met die nasionaal-sosialisme verklaarbaar. Louw se indringende inleiding oor die werk van Marsman in *Poëzie en proza* (1943) is nie net ’n goeie oorsig van Marsman se werk nie, maar toon ook duidelik die elemente aan in sy werk, die “drif en denk”, die “verhelderde skeppingsdrif” en die “driftige intellektualiteit” wat die Dertigers of ten minste Louw self geboei het. Op weg na Suid-Afrika waar sy vriend Jan Greshoff, Van Wyk Louw en Uys Krige sy koms beplan het via Engeland word Marsman se skip in die Engelse kanaal getorpedeer (sommige weergawes vermeld ’n ontploffing in die enjinkamer) en hy sterwe. Sy beseerde vrou is die enigste oorlewende.

Aanvanklik is dit dalk ook die rede waarom soveel digters uit die veertiger- en

vyftigerjare (soos D.J. Opperman) aansluiting vind by meer eietydse digters soos Achterberg, maar by iemand soos T.T. Cloete (uit die jare sewentig en later) gaan dit veel meer om gelykgesindheid of in meer letterkundige terminologie, om 'n gedeelde poëtika. Daar is veelvuldig op gewys (deur byvoorbeeld Gouws, 1988, Du Plooy, 2012 en Foster, 2012a) dat Cloete voortdurend in 'n gesprek is met digters soos Leopold, Nijhoff en Achterberg.

Cloete (1988: 461) noem Nijhoff onomwonde 'n digter van die modernisme wat 'n voorkeur het vir die gewone taal, die *poésie parlante* waardeur Cloete ook Nijhoff skakel met Eliot en sy tydgenote. Cloete (1988) lys verskeie modernistiese kenmerke by Nijhoff naas sy voorliefde vir gewone taal: “die ontpersoonliking van die poësie [...] wat weer saamhang met die kollektiwiteit” wat veral deur die Eerste Wêreldoorlog veroorsaak is. Nijhoff is ook, aldus Cloete, modern omdat hy geglo het dat die kuns deur die skep van 'n sogenaamde “derde wêreld”, die gewone wêreld wat geteister word deur politieke spanning en oorlogsgeweld, bewoonbaar kan maak. Poësie vorm vir hom 'n organiese teenwig vir die “koude droom” van een ‘door eigen wetten in mechanische beweging gehouden heeal’, schrijf hij in 1925” (Vaessens, 2013: 153).

Uit die oorsig van Anbeek, maar ook uit die omskrywings van ander kritici soos Fokkema en Sötemann, blyk dat Nijhoff se werk egter moeilik vatbaar is onder een noemer. Miskien is dit omdat hy wat sy wêreldsiening betref modernisties is, maar in sy tegniek skynbaar tradisioneel (Anbeek, 1990: 134). Dit herinner onwillekeurig aan die werk (en posisie) van Willem van den Berg en Elise Muller in die Afrikaanse letterkunde: beide reeds in hart en niere deel van Sestig met hul eksistensiële vrees en buitestanderskap, maar op die oppervlak steeds gemoedelik-lokaal-realisties soos Van Wyk Louw (1961: 67 e.v.) Muller se werk bestempel het. As 'n mens dit van toepassing maak op Martinus Nijhoff word dit duidelik dat hy terselfdertyd modern en tradisioneel genoem kan word.

Op dieselfde wyse verskil kritici ook radikaal in hul interpretasie van Nijhoff se gedig, “De wandelaar”, wat tewens titelgedig is van sy debuutbundel wat in 1916 verskyn. Terwyl sommiges dit sien as uitbeelding (en selfs implisiete pleidooi) vir 'n belangelose, onbetrokke kunstenaarslewe, interpreteer ander dit weer as 'n sterk afwysing daarvan en dus juis as pleidooi vir betrokkenheid. Enersyds vind 'n mens by Nijhoff heel tradisionele sinsbou én klassieke digvorme soos die sonnet; andersyds is sy gedigte vol met vervreemding, vrees vir die dood en die besef van 'n immanente dreiging vir die individu wat hom in 'n onvaste wêreld bevind. Weens hierdie teenstrydighede word hierdie debuutwerk ook op wisselende wyse gelees as uitbeelding van lewensangs én terselfdertyd as groei na lewensaanvaarding (kyk Anbeek, 1990: 137).

Nijhoff het homself duidelik geplaas in opposisie tot die Tagtigers (en veral Kloos) se siening dat poësie persoonlik is en die verwoording moet wees van

die eie emosie. Hy het ook hulle opvatting dat vorm en inhoud een is, verwerp; daarteenoor het hy geglo dat vorm self inhoud is. Sy tweede bundel, *Vormen* (1924), gee al 'n aanduiding van sy voorkeur vir die gestruktureerde gedig en 'n wegbeweeg van die vrye vers. Om emosioneel geroer te word, is slegs die reg van die leser. 'Depersonalisasie' en 'objektivering' kan in verband gebring word met die idee van die gedig as 'n outonome konstruksie. Die gedig word 'n 'ding' wat nie uit idees of gevoelens bestaan nie, maar uit woorde. In die objektiveringsproses word 'n sentrale rol aan die taalkundige en formele kreatiewe krag toegeken, terwyl die skrywer die kreatiewe kragte bevry wat in die woorde skuilgaan.

Nijhoff het nogal moeite gedoen om sy poëtikale opvattinge telkens uiteen te sit, waarskynlik ook as reaksie op negatiewe kritiek en onbegrip. Dit is veral in die novelle, *De pen op papier*, waarin Nijhoff duidelik maak dat die kunstenaar afstand moet neem van homself. As sodanig word dit ook gesien as verwant aan *Vormen*. In hierdie novelle beskrywe Nijhoff 'n ontmoeting met die rottevanger van Hamelen waarin die beroemde verwoording van sy poëtika in die mond gelê word van hierdie argetipiese verpersoonliking van die kunstenaar wat eers die persoonlike kunstenaar verwyrt van selfliefde: "[G]ij fluit met uw mond en niet met een fluit. Gij zijn week van inwendige emotie, trilt van inspanning, en bevredigt toch meer uw verhemelte dan uw gehoor." Daarteenoor is dit die opdrag aan die ware kunstenaar om te objektiveer: "Beschrijf alleen gewaarwordingen van andere mensen. Meegevoel is geen morele plicht, het is een aangeboren hartstocht en vindt zijn oorzaak in de aantrekking die magnetisch alle vlees verbindt ... ontwikkel die hartstocht, maak je hem bewust en leef in andermans gevoel. Zo alleen kom je van jezelf vrij, dat is het doel." Klassiek is sy uitspraak in hierdie stuk: "Wees voorzichtig, of uw stem schroeit door."

Ten spyte daarvan dat Nijhoff self probeer om nuwe betekenis te ontsluit wat in die taal aanwesig is, benut hy toenemend die gewone woord en spreektaal, waarin hy soos gesê ook verwant is aan T.S. Eliot. In Opperman se seminale opstel, "Kuns is boos" (Opperman 1959: 142-155) val dit op hoe hy in sy eie poëtikale verwoording verwant is aan dié van Nijhoff. Veral konsepte soos die 'fluitjie' waarmee 'n digter as 't ware moet fluit, kan herlei word tot Yeats se 'mask' en Eliot se 'objective correlative', soos Opperman ook in sy stuk doen.

Soos Opperman ook later gedoen het, moet die digter soek na 'n figuur waardeur jy kan praat. Die gedig skryf homself nadat die digter die eerste idee geformuleer het. Jy hoef maar net by wyse van spreke die pen op papier te sit. Nijhoff se poëtikale siening is duidelik verwant aan dié van Eliot wat reeds in 1919 skryf: "Poetry is not a turning loose of emotion, but an escape from emotion; it is not the expression of personality, but an escape from personality." (Eliot, 1919). Die onderskrywing van hierdie standpunt van Eliot deur Nijhoff sal die laasgenoemde later in konflik bring met Du Perron en Ter Braak wat

juis voorstanders was van die digterlike persoonlikheid. Nijhoff was 'n sterk voorstander van die outonomistiese opvatting, terwyl Ter Braak in sy bekende essay "Het opium der vormen" dit onverdedigbaar vind dat lewe en kuns gesien moes word as onversoenbaar en geskeie. In hul tydskrif *Forum* sal Ter Braak en Du Perron 'n ander poëtikale siening verwoord: dat outonome estetisisme lei tot steriliteit en blote bejubeling van vormlike aspekte. In die plek daarvan bepleit hulle die belang van die digterlike persoonlikheid; belangstelling in die *vent* eerder as die *vorm*.

Hoewel Nijhoff die 'gewone' woord benut en die 'gewone' man ten tonele voer, was hy diep bewus van die tyd waarin hy gelewe het, 'n tyd waarin baie die ondergang van die Westerse kultuur voorspel het. Die kultuurpeil van die massamens het Nijhoff as bedreigend ervaar: op die oog af is die nuwe burgerlike middelklas welvarend, maar in feite arm aan kultuur. Daarom het Nijhoff homself ook nie gesien as 'n skrywer vir die massa nie, maar vir die sogenaamde 'happy few'. Dit is nie die skrywer se taak om te skrywe wat die mense voel nie; dit is die mens wat as 't ware moet voel wat die skrywer neerpen. Dit is denkbeelde wat ook herhaaldelik voorkom in die skeppende en besinnende werk van veral Van Wyk Louw.

Van den Akker (1993a: 642 e.v.) vertel van Nijhoff en Du Perron se vuisgeveg op 15 Desember 1931 in die voorportaal van die hotel *Américain*. Volgens sy verslag was dit kwalik meer as 'n paar klappe tussen twee aangeklamde mans. Tog was hulle inderdaad opponente wat hulle poëtikas betref: Nijhoff die voorstander van die outonome en van objektiwiteit; Du Perron die voorstander van die digterspersoonlikheid. Waar Dirk Coster se 1924-bloemlesing *Nieuwe geluiden* nog deurgaans die poësie gelykstel met etiese kwessies, daar is D.A.M. Binnendijk se 1930-bloemlesing *Prisma: bloemlezing uit de Nederlands poësie* na 1918 gans anders en staan 'vormkrag' en outonomie voorop. Dit behoef geen motivering om hierdie polemie ook na Suid-Afrika te herlei nie. Van Wyk Louw se onvrede met Opperman se gepubliseerde proefskrif, *Digters van Dertig*, is reeds te berde gebring, juis omdat Opperman die klem so op die 'vent' geplaas het. Louw se reeks "Die mens agter-die-boek" is deur Opperman self as 'n kwalik verholde aanval gesien. Die uiteindelijke 'oorwinning' vir die outonomiste in Nederland, met die hoogbloei daarvan met *Merlyn* in die jare sestig en met Maatje en ander se benaderings wat in universitêre opleiding in die literatuurwetenskap sentraal gestaan het, is ook geëggo in Suid-Afrika waar die stiplees-metode, die uitgangspunt van die wêreld-in-woorde hoogty gevier het tot selfs in die tagtigerjare van die twintigste eeu.

Ná die verskyning van Binnendijk se bloemlesing het 'n hewige polemie ontstaan. Die samesteller het beweer dat die poësie sedert 1918 strewe na outonome poësie waarin 'vormkrag' prominent aanwesig is. Hierin is die

poëtikale opvattinge van Marsman, maar ook van Van Ostaijen en Nijhoff duidelik herkenbaar. Ter Braak vind so 'n siening 'n steriele standpunt wat die poësie vergoddelik en boonop aanleiding kan gee tot werk wat nie deurleef is nie en epigonisties is. Ook Du Perron was nie erg onder die indruk van die oorbeklemtoning van die vorm nie: slordige digters (soos Slauerhoff) kon veel egter wees as tegnies-perfekte digters (soos Leopold). 'n Digter moet nie bo sy onderwerp staan nie, maar daarin aanwesig wees. Dit verwoord Du Perron in sy fiktiewe gesprek met 'n teenstander in 1930 in *De Vrije Bladen* ("Gesprek over Slauerhoff"). Daarin weerlê Du Perron die argumente dat Slauerhoff se formele beheer veel te wense oorlaat en dat hy te sterk deur die Franse kultuur beïnvloed is. Die essayistiese werkwyse van Du Perron hier vorm duidelik 'n model vir Van Wyk Louw wat hom later dikwels van dieselfde werkwyse van dialogiese beredenering bedien.

Die digter Cloete wat in sy poësie dikwels die ikoniese vooropstel (kyk Du Plooy, 2012) wys ook op die ikoniese in Nijhoff se werk. In die gedig "Het lied der dwaze bijen" sien Cloete (1988: 467) 'n sameval van struktuur en inhoud. Later nuanseer Cloete ook sy klinkklare bestempeling van Nijhoff as modernis. Nijhoff kan 'n *realis* genoem word vanweë sy gewone taal en herkenbare dinge uit die moderne era soos tikmasjiene en motors; hy is egter ook 'n *futuris* omdat hy glo dat die poësie vir die toekoms moet werk én hy is 'n *simbolis* met duidelike verwantskap met die Franse simboliste soos Mallarmé, maar ook 'n *objektivis* en selfs 'n *magiese-realis* "of die *mistikus* van die realiteit" (Cloete, 1988: 470; 471, 472). Hieruit blyk dat groot digters selde onder 'n glasstolp van 'n sluitende karakterisering geplaas kan word. Op Afrikaanse digters het Nijhoff 'n beduidende invloed gehad. Cloete (1988: 473) noem Eybers, Van Wyk Louw en Opperman. Maar waarskynlik is Cloete self die Afrikaanse digter wat die meeste verwant is aan Nijhoff of anders gestel dikwels 'n (doelbewuste) intertekstuele gesprek met hom aanknoop (kyk onder andere, Foster, 2012 a en b).

4. Ander voorbeelde van Nederlandse invloed op Afrikaanse skrywers

As daar hierna steeds van 'invloed' van die Nederlandse letterkunde op die Afrikaanse letterkunde sprake kan wees, is dit eerder op die skaal van individuele skrywers. Hoewel *Turks fruit* (1969) waarskynlik vandag beskou word as Jan Wolkers se bekendste (en beste) roman, is *Terug naar Oegstgeest* (1965) na my gevoel Wolkers se *magnum opus*. In die Afrikaanse letterkunde het dit ook duidelike invloed uitgeoefen op John Miles en sy roman, *Kroniek uit die doofpot* (1991), wat duidelik skatpligtig aan Wolkers is wat die struktuur daarvan betref

(veral die alternerende hoofstukke) én wat verskeie tematiese aspekte betref, maar ook raakpunte het met ander Nederlandse romans (kyk Van Coller, 1997: 27-32). Die Suid-Afrikaanse Sestigters is veral beïnvloed deur die “denke in Parys”, maar by Jan Rabie en Breyten Breytenbach was daar ook heelwat kontak met die Nederlandse Vyftigers, veral Vinkenoog en andere wat in Parys gebly het vir langer periodes.

Hier is dit egter veel meer 'n kwessie van 'affiniteit' of 'paraellisme', in die sin dat beide skrywersgroeperings hulle impetus kry uit dieselfde avant-gardistiese bronne. Waar die Dertigers die Romantiek as 't ware gemedieer kry via die Tagtigters, vind dit by die Sestigters direk plaas wat aantoon in hoe 'n mate die Afrikaanse letterkunde reeds toe al geëmansipeerd was. Tén spyte van die besondere hegte kontak tussen Nederlandstalige en Afrikaanse digters sedert 1990, wedersydse vertaling en gesamentlike optredes by tye is daar weer eerder sprake van 'affiniteit' of 'paraellisme' eerder as enige vorm van 'beïnvloeding'. Intertekstualiteit (dikwels eerder as 'n vorm van sitering) neem ook toe. Dit wil voorkom of beïnvloeding (binne die stimulus-respons model) iets is wat agterhaal is.

5. 'n Tipologie van die begrip 'beïnvloeding'

In die eerste gedeelte van hierdie studie is aandag gegee aan die ontwikkeling (evolusie) van die Nederlandstalige en Afrikaanse letterkundes. Die doel was om deur die *diachroniese* oorsig en vergelyking, invloed of verwantskap te beskrywe. In die hieropvolgende gedeelte word 'n tipologie van die begrip invloed uiteengesit. Ideaalgesproke behoort die afsonderlike kenmerkende onderskeidende elemente of rubrieke wedersyds uitsluitend te wees. 'n Tipologie is 'n onderskeidingsmodel, 'n *beslissingsmeganisme* wat die ordening van omvangryke data hanteerbaar maak.

Daar word dus 'n tipologie opgestel wat strek van bykans passiewe navolging waar bronteks en doelteks digbymekaar staan tot en met interpretasie waar die doelteks ver verwyderd staan van die bronteks (en in baie gevalle die verband selfs onduidelik is). Al die onderstaande sou ook beskou kan word as vorme van *Intertextio*: ineenvlegting met, deurwewing van, intertekstuele binding met die oorspronklike (teks) of van *Confirmatio*: versterking, bevestiging van die oorspronklike (teks) en van *Coniugatio*: verbinding, vereniging met die oorspronklike (teks). Tog kan dit in bepaalde gevalle ook digby die *parodie* staan in die sin van Foster (2012a: 50) se aanhaling van Dentith (2000: 9): “Parody includes any cultural practice which provides a relatively polemical allusive imitation of another cultural production or practice” en die *travestie*: die nabootsing van 'n ernstige literêre werk waar die inhoud bly, maar

die vormgewing verander sodat 'n kontras ontstaan. Sodoende is dit die teenoorgestelde van 'n parodie wat juis tipiese kenmerke van die oorspronklike uitvergroot, maar het ook 'n spottende bedoeling (kyk Van Gorp, 2007: 480).

- **Imitatio:** letterlike navolging van die oorspronklike (teks). Volgens Van Gorp (2007: 227) is *imitatio* 'n kreatiewe navolging van literêre voorbeelde wat betref styl, woordgebruik, metriek en genre. Cloete (1966: 8) skryf dat Totius se gedig “Die os” “waarskynlik beïnvloed is deur Isaïc da Costa se gedig ‘Hagar’”. In sy verdere uitbreiding dui dit dus op 'n vorm van nabootsing. Ten spyte van 'n eie oorspronklike inslag is Th. F. Burgers se kortverhale, *Toneelen uit ons dorp* genologies verwant aan Hildebrand se *Camera Obscura*. Ook “Op Hartebeesfontein”, die bekende gedig van Pikkedel staan in dieselfde tradisie as die Middeleeuse volkslied “Het Kerelslied” (ook bekend as “Wi willen van den kerels zinghen”) én van Bredero se ewe skunnige uitbeelding van volkstipes wat drink en dan veral gewelddadig optree, in sy “Boeren Geselschap”.
  - **Aemulatio:** letterlike navolging en verbetering van die oorspronklike (teks). Dit was in die klassieke tydperk 'n bewuste poging om deur wedywing met die oorspronklike dit te verbeter of te oortref. D.J. Opperman se reeds genoemde Brandaan-reeks in sy bundel *Engel uit die klip* (1950) is ook 'n vorm van nabootsing (en behoort tot 'n totaal ander historiese konteks). Tog is dit weens die uitbou van sekere motiewe en die toespitsing op die eietydse aktualiteit, ook 'n vorm van uitbou, ‘verbetering’ van die oorspronklike, hoewel dit ook goedsikks by die volgende soort invloed, *adiectio* tuishoort.
  - **Adiectio:** toevoeging of byvoeging van bepaalde elemente by die oorspronklike (teks). D.J. Opperman se bundel *Blom en baaierd* (1956) stel *orde* (skoonheid, beskawing, geestelikheid en intellek) teenoor *chaos* (die driflewte, die Id, die barbaardom). Kritici (kyk onder andere Dekker, 1958: 262) wys daarop dat Opperman in hierdie siklus “die gegewens uit die Middeleeuse heilige lewe oorneem en transposeer” na die “Afrikaanse vlak van ons tyd”. Wat dit anders maak as die Brandaan-siklus, is die feit dat hierdie siklus duidelik 'n poëtikale dimensie toevoeg tot die oorspronklike: in die woorde van Kannemeyer (1983) – 'n eggo van Dekker – “beliggaming van die digtersideaal”.
- Gouws (1988: 336) verwys ook na Cloete se herskrywing van J.H. Leopold se gedig “Regen” in sy eie gedig “Leopold” wat weer eens 'n toevoeging tot of wysiging van die oorspronklike is.
- **Detractio:** weglating of redusering van bepaalde elemente van die oorspronklike (teks). Beide Daniel Hugo en Merwe Scholtz se herdigtings

van Martinus Nijhoff se gedig “Impasse” (met telkens dieselfde titel) bevat belangrike weglatings van die bronteks.

- **Transmutatio** (verandering, herskikking, permutasie, verplasing): bestaande elemente word behou, maar herskik; hulle word dus binne ’n nuwe verband geplaas. In hierdie verband is reeds verwys na die gebruik wat Etienne Leroux maak van die tipiese Middeleeuse *Queste* en die ridderlike epiek (veral die soeke na die Heilige Graal) in *Die mugu* (kyk Van Coller, 1978; 1982). Hoewel daar gebruik gemaak word van bekende elemente (byvoorbeeld *naamgewing* (“Gysbrecht”), die *sikliese struktuur* tipies van die *peregrinasie*, die (*wonderbaarlike avonture en buitenissige karakters*), word alles binne ’n nuwe verband (en tydsgewrig) geplaas.
- **Immutatio/interpolatio**: wysiging, verandering van een of meer elemente van die oorspronklike en **Interrogatio**: bevraagtekening van die oorspronklike (teks) staan dig bymekaar. Hier sou gedink kon word aan D.J. Opperman se “Kersliedjie” wat al die bekende elemente van die Middeleeuse kerslied bevat: die bouvallige omstandighede van Christus se geboorte, die os (biltong) en esel (hoender), die drie konings en hulle geskenke, die ster, maar alles kry bepaald ’n nuwe (en selfs ondermynende; relativerende) betekenis.
- **Repititio**: herhaling of identieke transformasie waarby een element van die oorspronklike (teks) ’n ander betekenis kry deur herhaling binne ’n nuwe konteks. Die beste voorbeeld is dalk Merwe Scholtz se herdigting van Martinus Nijhoff se gedig “Impasse” in sy eie gedig met dieselfde titel, ’n gedig wat Foster (2012) “adekwaat” interpreteer in Gouws se idiolek. Belangrike elemente wat herhaal word, is die (seksuele) verhouding tussen ’n man en vrou, óók in ’n intieme ruimte, óók ’n verhouding van afhanklikheid (uitgedruk in die ongewone “sy en ek”-konstruksie), óók ’n belangrike vraag wat gestel moet word en – wat nie vermeld word deur Foster nie – die moontlikheid dat die man as digter die vrou wil vra om naas die slaapkamer ook die kombuis met hom te deel. Die vraag word nooit gestel nie (dalk vanweë sy eie ongemaklikheid) en oplaas koop hy ’n kas papajas “vir die hel”. Vanselfsprekend ‘for the hell of it’, maar ook dalk vir die hel van alleenheid na die vertrek van die vrou as bloot seksuele voorwerp.
- **Translatio**: oordrag, verplasing, vertaling van die oorspronklike (teks). Die beste voorbeeld hiervan is uiteraard die vertaling van Nederlandse tekste in Afrikaans, ’n aktiwiteit wat geweldig toegeneem het die afgelope dekades. Daniel Hugo se vertaling *Reinaard die vos. Die wrede een met die rooi baard* (van Henri van Daele se *Reinaard de vos. De felle met de rode baard*) is reeds ’n voorbeeld van verplasing omdat hy die oorspronklike name van

die diere ver-Afrikaans (byvoorbeeld “Koertoois” die hond, “Holpens en Wyepens”). Ook Eiternal se vrye vertaling van *Van den Vós Reynaerde* (as *Reinaart die jakkals*) staan veel digter by oordrag en verplasing as vertaling.

Daniel Hugo se gedig “Digter en sy bruid” wat volgens die datum 10 Maart 2001 verwys na sy huweliksdag word deur Foster (2012a: 60) beskryf as: “in wese ’n vertaling, waarin die twee [Nijhoff-]variante [van die gedig “Impasse”] gekombineer word, op ’n wyse wat herinner aan die saamgooi en saammeng van bestanddele of fragmente soos by die pastiche.” In Hugo se gedig is daar ’n besonder positiewe uitbeelding van die verhouding tussen man en vrou in die reëls: “Dan antwoord sy [...] ’n huwelikslid”. Scholtz (1984: 116) vind Nijhoff se herskrywing van sy eie gedig “Impasse” in sy “Sonnet VIII” veel swakker as die oorspronklike en noem dit selfs ’n vulgarisering. Foster (2012a: 61) beweer dat uit Hugo se gedig nie net ’n voorkeur blyk vir Nijhoff se herskrywing en selfs ’n inere-herstel daarvan nie, maar ook onderskrywing van Komrij se aweregse interpretasie en evaluering daarvan (kyk Komrij, 1988). Indien dit waar sou wees, is sy gedig meer as vertaling, maar nader dit die *interrogatio*.

- **Interpretatio:** parafrase, uitleg, verklaring, beoordeling van die oorspronklike (teks). T.T. Cloete se gedig “Impasse” in sy bundel *Jukstaposisie* (1982) is nie net ’n herdigting van die oorspronklike gedig met dieselfde titel deur die Nederlandse digter Martinus Nijhoff nie; dit is ook ’n interpretasie of uitleg van die oorspronklike. Laasgenoemde gedig, “Impasse”, is waarskynlik die Nederlandse gedig wat die meeste herskrywings en vertalings gehad het in die Afrikaanse en Nederlandse letterkunde (kyk onder andere Foster, 2012a en 2012b); waarskynlik omdat dit nie net handel oor ’n skynbaar vasgelope liefdesverhouding nie, maar duidelik ook poëtikaal is. T.T. Cloete (1988: 464 e.v.) wat verantwoordelik is vir een van die Afrikaanse herskrywings (’n gedig wat byvoorbeeld deur Gouws, 1988 en Foster, 2012a en 2012b ontleed word) sien hierdie gedig as heel belangrik in Nijhoff se digterskap. Cloete wys daarop dat Van Wyk Louw al aangetoon het dat die goeie gedig irrasioneel én rasonneel is. Daarom, beweer Cloete, “weet die digter van ‘Impasse’ (*Nieuwe gedichten*) nie vantevore wat hy in die gedig wil sê nie”. In hierdie gedig is al Nijhoff se teoretiese (poëtikale) uitgangspunte aanwesig, volgens Cloete. Cloete praat nogal losweg van “’n gewone huisvrou” wat in die gedig aanwesig is en beweer dat die spreker “skaam” is, ’n formulering wat Scholtz (1984: 112) net so oorneem. As jy jou skaam in Nederlands is jy egter nie skaam (“beschroomd”) nie, maar verleë of ongemaklik.

Cloete wys ook pertinent daarop dat die ek tweede in die gedig gestel word: “wij stonden in de keuken, *zij* en *ik*”. Dit dui op die ondergeskikte

plek van die digter wat ook van homself bevry moet word. Boonop sou 'n mens kon sê dui dit op sy afhanklikheid van die muse. Cloete praat in hierdie verband van die digter wat wil skrywe oor die gewaarwordinge van ander ("alleen het gevoel van ander"). Daarom waarskynlik begin Cloete sy eie herskrywing met presies dieselfde deiktiese verhouding (al is dit dalk teen die Afrikaanse taalreëls): "Ons staan in die kombuis, 'n vrou en ek". Wanneer Hennie van Coller (2012: 137) Nijhoff se "Impasse" in Afrikaans vertaal, begin hy sy vertaling met presies dieselfde reël om daardeur die skakel te lê tussen Nijhoff en Cloete én by implikasie, die Afrikaanse digkuns.

Wanneer 'n mens *invloed* in 'n bepaalde letterkunde of literêre veld wil bepaal, is dit goed om Tynjanov se woorde voor oë te hou. Tynjanov (1972: 82) sê: "The notion of a literary synchronic system does not coincide with the notion of a naïvely conceived chronological epoch since it is made up not only of works of art close in time, but also of works drawn into the system from foreign literatures and past epochs." My werkwyse in die eerste gedeelte van hierdie studie was basies 'n *diachroniese* beskrywing van die verhouding tussen die Nederlandse en Afrikaanse letterkunde. Binne 'n bepaalde periode is daar 'n hiërargie van tekste (maar ook skrywers) en eers verdere ondersoek sou kon vasstel watter Nederlandse tekste (en skrywers) binne 'n bepaalde periode die belangrikste was vir die Afrikaanse letterkunde. Maar daar sou ook vasgestel kon word uit watter periode van die Nederlandse letterkunde ontleen is (ook binne 'n bepaalde tydsgewrig). Die voorgestelde tipologie is derhalwe weer 'n *sinchroniese beskrywingsmiddel*. So sou byvoorbeeld vasgestel kon word van watter tipe invloed daar sprake is in Dertig of Sestig. Op sodanige wyse sou die begrip invloed (veral van die Nederlandse letterkunde op die Afrikaanse letterkunde) in sy omvattendheid in kaart gebring kon word. Die voorgestelde tipologie (hoewel slegs van hipotetiese aard) sou 'n rol hierin kon speel.

Noordwes-Universiteit

Bronnelys

- Anbeek, Ton.** 1990. *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Cloete, T.T.** 1963. *Op die woord af. Opstelle oor die poësie van N.P. van Wyk Louw*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel Beperk.
- Cloete, T.T.** (samesteller). 1966. *Faune. 'n Bloemlesing oor die dier in die Afrikaanse poësie*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel beperk.

- Cloete, T.T.** 1988. M. Nijhoff en die moderne tyd. In: Van der Elst, J; Ohlhoff, C.H.F. & Schutte, H.J. 1988. *Momente in die Nederlandse Letterkunde*. Pretoria: Academica. p. 461-475.
- Coetzee, J.M.** 1988. *White Writing, On the Culture of Letters in South Africa*. Sandton: Radix.
- De Jager, Gert.** 1996. Het geheim van het sonnet. De Tachtigers en de aantrekkingskracht van een literaire vorm. *Nederlandse Letterkunde* 1(4): 341-354.
- Dekker, Gerrit.** 1958. *Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Kaapstad: Nasou.
- Dentith, Simon.** 2000. *Parody*. London & New York: Routledge.
- Du Plooy, Heilna.** 2012. "Dat innerlijk bedrijf, verzinnelijkt". *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 19(2): 58-85.
- Eliot, T.S.** 1919. Tradition and the individual talent. In: Lodge, D. (ed.). 1972. *20th Century Literary Criticism: A Reader*. London: Longman. p. 71-77.
- Foster, Ronel.** 2012a. Afrikaanse herskrywings van Martinus Nijhoff se ikoniese gedig "Impasse". *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 19(1): 51-68.
- Foster, Ronel.** 2012b. Nederlandse herskrywings van Martinus Nijhoff se ikoniese gedig "Impasse". *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 19(2): 86-107.
- De George, Fernande & De George, Richard** (eds.). 1972. *The Structuralists: from Marx to Levi-Strauss*. New York: Double Day Anchor.
- Gouws, Tom.** 1988. Die transskriptuele lees: hiaat, haplografie en transkripsie in die poësie van Breytenbach, Krog en Cloete – 'n logolinguale lesing. [D.Litt-tesis]. Potchefstroom Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys, Potchefstroom.
- Gruttemeier, Ralf & Leuker, Maria-Theresia.** 2006. *Niederländische Literaturgeschichte*. Suttgart Weimar: Verlag J.B. Metzler.
- Kannemeyer, J.C.** 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur* Deel I. Kaapstad & Pretoria: Academica.
- Kannemeyer, J.C.** 1983. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Deel II. Kaapstad en Pretoria: Academica.
- Kannemeyer, J.C.** 1990. *Die dokument van Dertig*. Kenwyn: Jutalit.
- Komrij, Gerrit.** 1988. *Lof der simpelheid*. Amsterdam: Arbeidspers.
- Lodge, David** (ed.). 1972. *20th Century Literary Criticism: A Reader*. London: Longman.
- Louw, N.P.** 1986. *Versamelde prosa 2*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Louw, N.P.** 1961. *Vernuwing in die prosa*. Pretoria en Kaapstad: Academica.
- Opperman, D.J.** 1953. *Digters van Dertig*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Opperman, D.J.** 1959. *Wiggelstok*. Kaapstad: Nasboek.
- Schenkeveld-Van der Dussen, M.A.** (red.). 1993. *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers.

- Scholtz, Merwe.** 1984. Die digter as leser. In: Viljoen, Hein (red.). 1984. *In teen die groot vergeet: 'n Bundel opstelle opgedra aan T.T. Cloete by geleentheid van sy sestigste verjaarsdag 31 Mei 1984*. Potchefstroom: PU vir CHO. Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO, Reeks A44. p. 108-116.
- Tynjanov, Jurij.** 1972. Problems in the study of language and literature. In: De George, Fernande & De George, Richard (eds.). *The Structuralists: from Marx to Levi-Strauss*. New York: Double Day Anchor. p. 8-83.
- Vaessens, Thomas.** 2013. *Gesiedenis van de Nederlandse literatuur*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Van Coller, Hennie.** 2012. *Soom*. Kaapstad: Griffel.
- Van Coller, H.P.** 1978. *Mitologiese en psigologiese agtergronde van Die mugu*. [PhD thesis]. Rijksuniversiteit van Utrecht, Utrecht.
- Van Coller, H.P.** 1982. Mitologiese verwysings in *Die derde oog*. *Klasgids* 17(1): 56-64.
- Van Coller, H.P.** 1997. Lesing: *Terug naar Oegstgeest* (Jan Wolkers) as outobiografie. Universiteit van Leiden, 24-30 Augustus 1997.
- Van Coller, H.P.** 2012. The beginnings of Afrikaans literature. In: Attwell, David & Attridge, Derek (eds.). *The Cambridge History of South African Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. p. 262-285.
- Van den Akker, W.J.** 1993a. E. du Perron en M. Nijhoff gaan op de vuist – Vorm of vent. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. (red.). *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers. p. 642-647.
- Van der Elst, J., Ohlhoff, H. & Schutte, H.J.** 1988. *Momente in die Nederlandse letterkunde*. Pretoria, Kaapstad: Academica.
- Van Halsema, Dick.** 1993. 15 mei 1880: Kloos ontmoet Perk in de Kalverstraat. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. (red.). *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers. p. 517-524
- Viljoen, Hein** (red.) 1984. *In teen die groot vergeet: 'n Bundel opstelle opgedra aan T.T. Cloete by geleentheid van sy sestigste verjaarsdag 31 Mei 1984*. Potchefstroom: PU vir CHO. Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO, Reeks A44.
- Wellek, René. & Warren, Austin.** 1976 (1949). *Theory of Literature*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Wiehahn, Rialette.** 1965. *Die Afrikaanse Poësiekritiek*. Pretoria: Academica.

Note

1. Hierdie gedig is ongetwyfelf 'n seminale gedig, want Lucebert se later vers "Ic trach op poëtische wijze..." is inderdaad 'n antwoord hierop. Vergelyk slegs die reëls:
in deze tijd heeft wat men altijd noemde
schoonheid schoonheid haar gezicht verbrand

zij troost niet meer de mensen
 zij troost de larven de reptielen de ratten
 maar de mens verschrikt zij
 en treft hem met het beseft
 een broodkruimel te zijn op de rok van het universum

2. Die sonnet was een van die geliefde vorme van die romantiese digters. De Jager (1996) beweer dat die sonnet as vorm ook 'n breukvlak sinjaleer tussen kuns as gemeenskapsaktiwiteit en as individuele leesaktiwiteit; overgesetsynde, die gedig as *kunsobjek*.
3. Vaessens (2013: 332) bring die modernisme in verband met bepaalde poëtikale opvattinge en in die 'frame' of interpretatiewe raamwerk van die modernisme wat hy gee, staan kompleksiteit en outonomieit voorop.

Wellek & Warren (1976: 243) se raamwerk vir die evaluering van 'n kunswerk ("Our criterion is inclusiveness: 'imaginative integration' and 'amount (and diversity) of material integrated'") stem in hoë mate hiermee ooreen, waaruit hul modernistiese poëtika blyk.

De verspreiding van François Valentyns *Oud en Nieuw Oost-Indiën* in de achttiende en de negentiende eeuw*

Siegfried Huigen

The circulation of François Valentyn's Oud en Nieuw Oost-Indiën (Old and New East Indies) in the eighteenth and nineteenth century

This article sketches the circulation of François Valentyn's Oud en Nieuw Oost-Indiën ("Old and New East Indies", 1724-1726), a multi volume work which can be considered a foundational text in the history of Dutch colonialism. In the dissemination of Valentyn's work three phases will be examined: first, the production of the book and the distribution among its subscribers, second, later editions and a French language compilation of Oud en Nieuw Oost-Indiën during the eighteenth century, and third, references to and a new edition of Valentyn's work as part of the new nineteenth-century scientific discourse of the Dutch East Indies, after the Indonesian archipelago had become a colony of the Dutch state in 1816.

1. Inleiding

Het meerdelige *Oud en Nieuw Oost-Indiën* van François Valentyn (1724-1726) functioneerde nog langer dan een eeuw na verschijning als naslagwerk voor betrouwbare informatie over gebieden in Azië en vormde zo de basis van nieuwe publicaties. Multatuli (1992: 253) heeft het boekwerk bijvoorbeeld nog gebruikt bij het schrijven van zijn *Max Havelaar* (1860). Pas in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw werd het een historisch relict door de verschijning van meer actuele publicaties en door het veranderen van de wetenschapsopvattingen.

In dit opstel wil ik nagaan hoe Valentyns werk in de achttiende en negentiende eeuw heeft gecirculeerd en op welke wijze de kennis die het bevat ook via het werk van anderen verspreid werd. Dat kon door de omvang van het materiaal in eerste instantie alleen tentatief gedaan worden en voorzover het achttiende en negentiende-eeuwse tijdschriften betrof alleen schetsmatig op basis van "distant reading" (Moretti, 2000) in de digitale tekstverzamelingen van Google Books, het Internet Archive in Californië en de Biodiversity Heritage Library.

In de verspreiding van Valentyns werk zal ik drie fases onderzoeken: ten eerste de productie van het boek en de verspreiding ervan onder intekenaren, waarbij bij benadering de omvang van de oplaagen en de kopers sociaal en geografisch vastgesteld zullen worden, ten tweede edities en twee compilaties van *Oud en Nieuw Oost-*

Indiën uit de achttiende eeuw en ten slotte de verspreiding van delen van het werk in de negentiende eeuw als bouwstof van het nieuwe wetenschappelijke discours over Nederlands-Indië, vanaf het moment dat de Indonesische archipel in 1816 een kolonie van het Koninkrijk is geworden en het wetenschappelijke interesse voor het gebied sterk toenam ten opzichte van de eeuw ervoor.

2. Uitgave en verkoop van *Oud en Nieuw Oost-Indiën*

De voorgeschiedenis van de uitgave van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* is door Fennema (1998) al in kaart gebracht. Fennema heeft vastgesteld dat de voorbereiding van de uiteindelijke publicatie van het werk in 1724-1726 al twintig jaar voor de verschijning ervan was begonnen. In 1705 tekende Valentyn een contract met de Dordtse uitgever Joannes van Braam (1677-1751) om binnen zes jaar een beschrijving van Ambon en de omliggende gebieden te leveren, vergezeld van een koperplaat met zijn portret. Valentyn zou bovendien de kosten van de vervaardiging van de illustraties dragen en Van Braam de drukkosten. Als tegenprestatie voor zijn investering zou Valentyn maar liefst zeventig exemplaren van het boek ontvangen. Uiteindelijk is van dit plan niets terechtgekomen, maar in plaats hiervan ontstond jaren later een ambitieuzer project waarvan in december 1722 een aankondiging van intekening verscheen in de *Maandelykse Uittreksels of Boekzael der geleerde Waerelt*. Het aangekondigde boekwerk was nu niet meer beperkt tot een beschrijving van het eiland Ambon en haar directe omgeving, maar omvatte alle gebieden die tot de invloedssfeer van de VOC behoorden. Niettemin bleef de beschrijving van Ambon ook van dit nieuwe boekproject de kern vormen. Maar liefst de helft van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* werd in beslag genomen door een beschrijving van het gewest 'Amboina', terwijl het geografisch en economisch maar een fractie uitmaakte van het handelsgebied van de VOC.

Bij dit nieuwe, meer omvangrijke boekproject was naast Joannes van Braam ook diens jongere halfbroer, de Amsterdamse uitgever en boekhandelaar Gerard onder de Linden (1682-1727) betrokken. Om de investering in de uitgave rendabel te maken en een vast bestand van kopers te garanderen werd gebruik gemaakt van intekening. Hiervoor werd een prospectus opgesteld die via boekhandelaren in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden werd verspreid en ook werd afgedrukt in de *Boekzael* waarvan Gerard onder de Linden de eigenaar was.¹ De prijs van Valentyns werk werd tijdens het productieproces een paar keer aangepast, maar uiteindelijk voor de standaarduitgave bij intekening vastgesteld op 90 gulden (117 voor de luxe-editie op 'groot papier') en 116 gulden (150 voor de luxe-editie) als boekhandelsprijs.²

Over de omvang van de oplaat bestaan alleen schattingen. Traditioneel wordt de totale oplaat door onderzoekers op 750-800 exemplaren geschat zonder dat

precies is aangegeven hoe dit is berekend.³ Op basis van de lijst van intekenaren, voor in het eerste boekdeel van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* en de aanvullende lijst van intekenaren achter in het laatste boekdeel, staat in elk geval vast dat er voor de intekenaren 638 exemplaren zijn gedrukt. Daarnaast is bekend dat er in 1784 'enkele exemplaren' (dus minstens twee en waarschijnlijk meer) door Gerard Hulst van Keulen in Amsterdam werden aangeboden en in 1785 een partij van veertig exemplaren tegen een aanzienlijke korting door de boekhandelaars Petrus Conradi in Amsterdam en V. van der Plaats in Harlingen.⁴ In de veilingcatalogus van Valentyns bibliotheek worden bovendien drie exemplaren vermeld.⁵ Dit brengt het totaal op 683 gedocumenteerde exemplaren.

Er zijn echter aanwijzingen dat de oplage groter is geweest. Een contract voor de uitgave van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* tussen Valentyn en zijn beide uitgevers is niet bewaard gebleven, maar het zou kunnen zijn dat hij ook in 1724-1726 een even groot aantal auteursexemplaren als tegenprestatie heeft ontvangen als in het contract van 1705 was vastgelegd (zeventig), waarvan drie in zijn nalatenschap zijn terechtgekomen, wat het totale aantal dan op 753 zou brengen.

Een belangrijke aanwijzing voor een nog grotere oplage is verder dat er een uitgebreide advertentiecampaignede is gevoerd voor het boek, ook nadat de intekening al was gesloten, wat de indruk wekt dat de uitgevers buiten de intekening geprobeerd hebben kopers te bereiken. In twee afleveringen van de *Boekzael* in 1725 en negen afleveringen in 1727 en 1728 werden maar liefst in totaal 173 bladzijden van de *Boekzael* gebruikt voor 'uittreksels', samenvattende en aanprijzende boekbesprekingen, van stukken uit *Oud en Nieuw Oost-Indiën*.⁶ De reeks adverterende 'uittreksels' werd in 1723 voorafgegaan door een in de *Boekzael* gepubliceerde briefwisseling van twee van Valentyns vrienden, de remonstrantse predikant en klassiek filoloog Cornelis van Arckel (1670-1724) en de classicus en dichter David van Hoogstraten (1658-1724). Beiden leverden drempelgedichten voor Valentyns werk maar deden zich in de briefwisseling voor als geïnteresseerde kopers. Op Van Arckels vraag naar de waarde van *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, beschreef Van Hoogstraten de wetenschappelijke kwaliteiten van het materiaal dat eraan ten grondslag lag, de bijzondere merites van de illustraties en Valentyns filologische bekwaamheden als een geleerde die in staat was informatie uit Maleise manuscripten in zijn boek te verwerken.⁷ De 'uittreksels' die de verschijning van het werk van 1725 tot 1728 begeleidden, vatten in afleveringen de inhoud van de boekdelen vrij volledig samen en vestigden de aandacht van de lezer op aspecten die bij een breed publiek op weerklank konden rekenen, zoals Valentyns beschrijving van waarnemingen van 'zeemensen' en een relatief breedvoerige bespreking van Chinese thee, destijds een modieuze drank.

Omdat deze stukken veel plaats innamen in *Onder de Lindens* tijdschrift, moeten er aanzienlijke verwachtingen zijn geweest voor de omzet. Met andere

woorden: beide uitgevers moeten gehoopt hebben dat ze heel wat meer exemplaren buiten intekening konden verkopen, wat tot het vermoeden leidt dat het totale aantal exemplaren veel groter was dan het aantal voor de intekenaren en Valentyn gedrukte exemplaren. Een vermoedelijk restant hiervan is in 1784-1785 door Conradi, Van der Plaats en Gerard Hulst van Keulen verramscht (zie boven). Wanneer men de omvang en intensiteit van de advertentiecampa­gne in de *Boekzael* in aanmerking neemt, dan is de traditionele schatting van een op­laag van 750-800 exemplaren misschien aan de lage kant.

Als we ervan uitgaan dat de uitgevers en boekhandelaren de markt goed kenden, dan geven de prospectus, de ‘uittrekzels’ in de *Boekzael* en, later in de achttiende eeuw, advertenties voor boekveilingen, enige inzage in de motieven van de kopers. Het voornaamste motief voor aanschaf van het boekwerk is volgens de uitgevers dat *Oud en Nieuw Oost-Indiën* kennis over het Oosten beschikbaar maakte. Van Hoogstratens aanprijzing van Valentyns boek in de *Boekzael* ging al in deze richting en werd door de uitgevers herhaald in hun prospectus:

Dit Werk dan zal niet alleen alle Weetgierigen, van Oost-Indiën door en door te kennen (voornamentlyk zoo verre het den Nederlanderen toekomt) vergenoegen; maar ook aan de verstandige wereld, een net verhaal van de Zeden en Gewoonten der Oosterlingen doen, daar by een groot licht aan zeer veele zaaken, uit die Gewoontens opgeheldert geven, veele ongemeene en fraaye dingen, die noit te vooren zoo bekend waare, aan den Lezer mededeelen, en zig zelve, veel meer, dan wy in zoo kort een bestek doen kunnen, aanprijzen.

Daarnaast waren er ook biblio­fiele motieven voor de aanschaf van het dure boekwerk. In de prospectus wordt hier op gezinspeeld door erop te wijzen dat het boek heel mooi in de boekenkast paste tussen de folio-uitgaven van andere Nederlandse geografische prachtwerken:

En zal dit gansche Werk op het zelve soort van Papier, Formaat en Letter uitgevoert worden, als daar deze Conditien [in de prospectus] op zyn gedrukt, doch zal het Papier wel zoo wit en lyvig vallen [...] en hebben wy, na ryp overleg, dit Formaat liefst willen kiezen, omdat het, neffens de Beschryvingen en Reyzen van Dapper, Montanus, Nieuwhof, Baldaeus, en Corn. de Bruyn, als een net vervolg van die Werken, gevoeglyk in de Bibliotheken zou kunnen geplaatst worden.

In advertenties voor boekenveilingen die later in de achttiende eeuw zijn gehouden en waarin *Oud en Nieuw Oost-Indiën* werd aangeboden, wordt Valentyns werk vaak samen met dezelfde auteurs genoemd.⁸ Dit soort geografische prachtwerken verspreidden niet alleen kennis over de exotische wereld, maar volgens de Amerikaanse historicus Benjamin Schmidt maakten ze de exotische

wereld ook consumeerbaar. Men kon zich met name verlustigen aan de talrijke, gedetailleerde illustraties.⁹ Valentyns werk pastte tussen deze Nederlandse prachtedities, die volgens Jacob van Lennep (1802-1868) de bibliotheek van zijn grootvader Cornelis van Lennep (1751-1813) nog versierd hadden en ook belangrijk waren om de maatschappelijke status van de bezitter te bevestigen:

[Een dergelijk persoon] had ook een boekery, en wel een zeer fraaie, rijk gestoffeerd met rechtsgeleerde en staatkundige werken, met uitgebreide verzamelingen van politieke traktaten en pamfletten, met komplette verzamelingen van alle Nederduitsche dichters en van kostbare plaatwerken, alles in bruin lederen banden, rijkelijk met verguldsel overdekt: - een boekery in 't kort gelyk zy in die dagen by een iegelijk werd aangetroffen, die er prijs op stelde voor een fatsoenlijk man door te gaan. [...] Maar daarvoor is dan ook alleen het raadsel te verklaren, dat in de vorige eeuw de uitgave van werken met zoo vele uitvoerige en kostbare platen als b.v. de "Godsdienstplegtigheden van alle volken," door Moubach, de Bybel met platen van Hoet, Houbraken en Picardt, van Wagenaars "Verheugd Amsterdam," enz. kon worden ondernomen en rijkelijk de kosten daaraan besteed, kon vergoeden (Van Lennep, 1865: II, 216).

Ten slotte had het boekwerk ook waarde als belegging. De uitgevers verzekerden het publiek daarom dat er geen tweede, Nederlandstalige oplage van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* zou verschijnen op straffe van een boete van 3000 gulden die elke uitgever en zijn erfgenamen aan de gereformeerde diaconie in zijn woonplaats zouden moeten betalen voor het geval de belofte gebroken werd. Er zou ook alleen een gering, maar niet gespecificeerd aantal exemplaren buiten intekening gedrukt worden. De verwachting werd zelfs gewekt dat de geldelijke waarde van het werk in de loop van de tijd zou stijgen.¹⁰ Dit is voor de eenentwintigste eeuw inderdaad het geval, waar men voor een volledige set van Valentyns werk tienduizenden euro's moet neertellen, maar de prijsontwikkeling van het boek in de achttiende eeuw was helaas minder gunstig. In de boekhandelscatalogus van Van Abkoude (1743: 35) wordt de prijs van een standaardeditie in 1743 al op 90 gulden vastgesteld, terwijl de boekhandelsprijs in 1726 nog 116 gulden was geweest.¹¹ In 1785 werden de restanten van de standaarduitgave aangeboden voor slechts 38 gulden.¹² *Oud en Nieuw Oost-Indiën* bleek in de achttiende eeuw daarom niet zo'n goede belegging. Dit waardeverlies lijkt me trouwens nog een bijkomende aanwijzing dat er aanzienlijk meer exemplaren door de uitgevers gedrukt zijn dan het geringe aantal dat ze beloofd hadden. Het aanbod oversteeg in elk geval de vraag, wat herhaaldelijk tot een verlaging van de verkoopprijs heeft geleid.

Op grond van de lijst van intekenaren, voor in het eerste en achter in het laatste boekdeel van *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, kunnen we proberen ons een beeld te vormen van de kopers van Valentyns boek. Daarbij moet men wel sterke

voorbehouden betrachten omdat bij veel namen op de lijst niet is aangegeven wat voor beroep de betrokkenen uitoefenden en/of waar ze woonden.¹³ Met behulp van biografische naslagwerken en google-zoektochten heb ik aanvullende gegevens gevonden waardoor het mogelijk was van 73,3% van de 638 exemplaren die bij intekening zijn verkocht, het beroep of de status van de kopers met enige zekerheid te achterhalen en van 78,5% de woonplaats.¹⁴ De enige beroepsgroep waarvan de identiteit volledig te achterhalen was, waren de boekverkopers die, ook als hun beroep niet werd vermeld, in veel gevallen op de lijst herkenbaar waren doordat ze voor meerdere exemplaren hadden ingetekend en die dankzij de Short Title Catalogue Netherlands ook relatief gemakkelijk te identificeren waren.¹⁵ In totaal tekenden 56 boekhandelaars voor maar liefst een kwart (158 exemplaren) van het totaal aantal exemplaren dat per intekening verkocht werd, wat meteen een schaduw werpt op de poging om de kopers van het boekwerk te identificeren, omdat bij de werken die aan boekverkopers geleverd werden vanzelfsprekend niet meer duidelijk is wie de uiteindelijke kopers waren.¹⁶ Hooguit kan men vermoeden dat ze uit de omgeving van de boekhandelaar afkomstig waren.

Alles bijeengenomen kan men op grond van de achterhaalde woonplaatsen besluiten dat de kopers overwegend in Holland, Zeeland en Utrecht woonden, met concentraties in de steden: Amsterdam (110), Den Haag (35), Dordrecht (48), Haarlem (20), Rotterdam (52), Delft (18), Utrecht (45), Middelburg (32) en Vlissingen (14).¹⁷ Hoewel Van Braam en Onder de Linden hun prospectus ook naar boekhandelaars in Brussel, Antwerpen, Mechelen, Brugge, Gent en Brugge gestuurd hadden, bleef de belangstelling in het zuiden gering.¹⁸ Er kwamen maar drie bestellingen van een boekhandel uit Antwerpen en een uit Brussel. Vanuit het Duitse taalgebied waren er evenmin veel bestellingen, met als uitzondering enkele predikanten in Bremen en Hamburg – steden die nauwe handelsrelaties onderhielden met de Republiek – en de natuurhistoricus Johann Philipp Breyne (1680-1764) uit Danzig, die in 1702 medicijnen bij Boerhave in Leiden gestudeerd had en ook later nauwe betrekkingen met de Republiek onderhield (Fleischer, 2012: 79-82). Er was ook een bestelling uit Kaap de Goede Hoop.

Onder de personen die met enige waarschijnlijkheid sociaal te categoriseren zijn, vallen de volgende groepen op: personen die met het bestuur verbonden waren (115), kooplieden en industriëlen (61), boekverkopers (56), predikanten (40), juristen (38), personen die werkzaam waren in wetenschap en onderwijs (10) en scheepslieden (6). Het opmerkelijke aan deze verdeling is dat het motief om het werk vanwege de kennis die het bevat te kopen, alleen met een minderheid van de geïdentificeerde kopers met zekerheid verbonden kan worden, waarbij predikanten de grootste groep vormden (40). Niettemin kan behoefte aan kennis

over het VOC-gebied als motief voor de aanschaf van het boek ook een rol gespeeld hebben bij de andere groepen, al zal deze kennis misschien eerder geopolitiek en economisch dan oriëntalistisch gericht geweest zijn. Onder de intekenaren die gecategoriseerd zijn als behorend tot bestuur en handel bevinden zich namelijk 34 personen die functies bekleedden of bekleed hebben bij de VOC, de WIC en de admiraliteit. Daarnaast konden voor alle groepen bibliothele en pecunaire motieven (het boek als waardevaste belegging) een rol hebben gespeeld.¹⁹

3. *Vies des gouverneurs généraux en Histoire Générale des Voyages*

De verzekering van Van Braam en Onder de Linden dat er in de achttiende eeuw geen heruitgave zou komen, heeft niet kunnen verhinderen dat Valentyns beschrijving van de schelpen in *Oud en Nieuw Oost-Indiën* toch nog een keer in 1754 apart werd uitgegeven als *Vérhandeling der zee-horenkens en zee-gewassen in en omtrent Amboina en de nabygelegen eilanden* bij Johannes van Keulen in Amsterdam.²⁰ De omvang van de oplaag is onbekend. Van deze editie verscheen bovendien in 1773 in Wenen een Duitse vertaling van de natuurhistoricus Philipp Ludwig Statius Müller (1725-1776).²¹ Deze afzonderlijk gepubliceerde sectie diende echter nauwelijks de verspreiding van kennis over het VOC-gebied, maar was uitsluitend bedoeld als een aanvulling bij de *D'Amboinsche Rareitiekamer* (1705) van Georg Eberhard Rumphius. Het boek moest blijken het voorwoord dienstig zijn aan de hobby van de destijds talrijke schelpenverzamelaars (vgl. Van den Roemer, 2005; Dietz, 2006).

Veel belangrijker voor de circulatie van kennis uit Valentyns werk dan deze twee uitgaven was de verschijning in 1763 van de *Vies des gouverneurs généraux* bij Pieter de Hondt (of Pierre De Hondt), samengesteld door J.P.J. Dubois en het anoniem gepubliceerde zeventiende deel van de Haagse editie van de *Histoire Générale des Voyages*, eveneens in 1763 verschenen bij De Hondt. Beide boeken zijn compilaties van informatie uit *Oud en Nieuw Oost-Indiën* en komen gedeeltelijk overeen.

De *Vies des gouverneurs généraux* verscheen als zelfstandige publicatie met Dubois als auteur en was een compilatie uit van de historische delen uit *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, geschreven op het stramien van de sectie “Levens van de Opper-Landvoogden” uit Valentyns werk, dat korte biografieën van de gouverneurs-generaal van de VOC in Batavia bevat, en uitgebreid met nieuwe gegevens tot 1761, kort voor de verschijning van *Vies des gouverneurs généraux* in 1763.²² Met behulp van deze gegevens en beeldmateriaal uit *Oud en Nieuw Oost-Indiën* stelde Dubois een kroniek van de geschiedenis van de VOC in Azië met een sterke focus op Java samen, vanaf het moment dat de Nederlanders in Indië arriveerden tot het bewind van gouverneur-generaal Jacob Mossel (1750-1761). Achter de

Vies des gouverneurs généraux had hij bovendien een vertaling van de *Consideratien over den tegenwoordigen staat van de Nederlandsch Oostindische Maatschappij* (1741) als “Considérations sur l’état present de la Compagnie hollandaise des Indes Orientales” van de voormalige gouverneur-generaal baron Gustaaf Willem van Imhoff (1705-1751) opgenomen.²³

Dubois’ tekst van de *Vies des gouverneurs généraux* was ook als een afzonderlijk gepagineerde sectie opgenomen in het zeventiende deel van de Haagse editie van de *Histoire Générale des Voyages*, de “Edition de Hollande” (ook bekend als “nouvelle collection”), die in hetzelfde jaar bij De Hondt verscheen. De “Vies des gouverneurs généraux” (als sectietitel) werd hier echter aangevuld met een eveneens afzonderlijk gepagineerde “Histoire naturelle des Indes Orientales” die tweederde van het boekdeel in beslag neemt en gebaseerd is op Valentyns “Korte Beschrijving der Boomen, Planten, Heesters en Gewassen In de Eilanden van Amboina vallende” en de “Verhandeling der Dieren van Amboina” (Valentyn, 1726: 3, 1, 153-586). Waarschijnlijk was Dubois ook de samensteller van deze “Histoire naturelle”.²⁴ In de Franse bewerking van Dubois kon de door Valentyn verzamelde kennis in deze twee boeken voor het eerst op grotere schaal buiten het Nederlandse taalgebied circuleren.

Behalve dat Dubois als uitgever optrad van verschillende delen van de Haagse editie van de *Histoire Générale des Voyages* is heel weinig over hem bekend, niet meer dan dat hij zich op de titelbladzijde zijn *Vies des gouverneurs généraux* voorstelt als secretaris van de ambassade van de Koning van Polen en de Keurvorst van Saksen (een en dezelfde monarch) in Nederland.²⁵ Verder is van hem bekend en dat hij de Franse vertaler was van *An account of Corsica, the journal of a tour to that island and memoirs of Pascal Paoli* (1768), een reisverslag van James Boswell gevolgd door de memoires van de leider van de Corsicaanse onafhankelijkheidsbeweging Paoli.²⁶ De *Vies des gouverneurs généraux* verscheen als zelfstandige publicatie omdat de uitgever van mening was dat het publiek het volste vertrouwen in bekwaamheden van Dubois als schrijver zou hebben gekregen op grond van zijn editoriale werk voor de Haagse editie van de *Histoire Générale des Voyages*.²⁷ Ook als zelfstandige publicatie kan de *Vies des gouverneurs généraux* daarom niet los gezien worden van dit invloedrijke seriewerk.

De *Histoire Générale des Voyages* was van oorsprong een project van Antoine François Prévost (1697-1763) en verscheen tussen 1746 en 1759 in vijftien delen in Parijs. Abbé Prévost is tegenwoordig vooral bekend als auteur van de roman *Manon Lescaut* (1731), maar zijn *Histoire Générale des Voyages* was veel invloedrijker. Het werk was in opdracht van de Franse minister van marine Maurepas en kanselier d’Aguesseau samengesteld. Het verscheen in verschillende edities en met supplementen, niet alleen als *nouvelle collection* in Den Haag in 25 delen tussen 1747 en 1780 bij De Hondt, maar in een andere editie ook bij de Amsterdamse

uitgevers Arkstée en Merkus. De verschillende edities van *Histoire Générale* zijn bibliografisch nog niet goed onderzocht, maar het staat wel vast dat het tijdens de Verlichting een zeer invloedrijk werk was (Duchet, 1971: 81-95). De titel duikt vaak op in de correspondentie van natuuronderzoekers (Dietz, 2013, 707) en Rousseau betrok er bijvoorbeeld informatie uit over het leven van primitieve volken in zijn *Discours sur l'inégalité* (Huigen, 2007: 57).

De eerste zeven delen van de oorspronkelijke Parijse editie van Prévost waren een vertaling van de *New General Collection of Voyages and Travels* (1743-1745), een verzameling met Britse reisverslagen die was samengesteld door John Green (1730-1753). De delen acht tot en met twaalf van de *Histoire Générale* bevatten correcties van Prévost op deze reisverslagen en de delen dertien tot en met vijftien waren bedoeld als een synthese, waarvoor Prévost verschillende bronnen met elkaar vergeleken had. De editie die De Hondt uitbracht was bedoeld als een verbeterde versie van de Parijse editie van Prévost. De Hondt herstelde bijvoorbeeld antipapistische uitspraken over Spaanse en Portugese koloniale ondernemingen die Prévost uit de Britse reisbeschrijvingen had weggelaten en voegde aan het geheel een kritisch apparaat toe, dat bij de lezer de indruk moest wekken dat de uitgave van De Hondt een hoger wetenschappelijk gehalte had dan de Parijse editie van Prévost en latere edities die in Parijs verschenen (Benjamin, 2013). Daarnaast werd de reeks aangevuld met nieuwe teksten, zoals het uit *Oud en Nieuw Oost-Indiën* gecompileerde materiaal in deel 17.

Buiten de uitgaves van De Hondt werd er in de achttiende eeuw niet veel met Valentyns werk gedaan. De Nederlandse belangstelling voor de VOC-gebieden was in de tweede helft van de achttiende eeuw niet groot (Van Berkel, 2013). In dit opzicht was het in 1778 opgerichte Bataviaasch Genootschap de belangrijkste instantie (vergelijk hierover Groot, 2009). Het Genootschap deed zijn best om de studie van de geografie, natuur en bevolking van de Indonesische archipel te bevorderen en het gaf tussen 1781 en 1792 zes delen met *Verhandelingen* uit. In verschillende artikelen in de *Verhandelingen* werd ook aan Valentyns werk gerefereerd.²⁸

Het belangrijkste, nieuwe werk over de Indonesische archipel dat aan het einde van de achttiende eeuw verscheen, was *Batavia, de hoofdstad van Neêrlands O. Indiën*, in 1782-1783 uitgegeven in vier boekdelen bij Petrus Conradi in Amsterdam en Volkert van der Plaats in Harlingen, dezelfde boekhandelaren die in 1785 ook het restant van veertig exemplaren van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* hebben aangeboden.²⁹ *Batavia* is geschreven door een anonieme auteur die nooit in Indië was geweest maar wel ooggetuigen in Nederland had geraadpleegd en goed ingeleid was in de literatuur over het gebied. Hoewel er in dit boek incidenteel naar Valentyn verwezen wordt, is het een zelfstandig werk.³⁰ De titel dekt de inhoud overigens alleen gedeeltelijk, want het boek bood naast een beschrijving

van Batavia ook een beknopt en actueel overzicht van de toestand van Java en was veel systematischer van opzet dan Valentyns fragmentarische werk. Ondanks deze kwaliteiten slaagde het er niet in *Oud en Nieuw Oost-Indië* in het vertoog over Indië te verdringen, mogelijk omdat *Batavia* niet was gebaseerd op eigen waarneming, een vereiste dat sinds de achttiende eeuw won aan epistemologisch belang. Valentyn kon althans voor grote delen van zijn werk als ooggetuige beschouwd worden.

4. “Waar is het graf van Valentijn?” Valentyn in de negentiende eeuw

Aan het begin van de negentiende eeuw voltrok zich een epistemologische verandering in het Europese geografische discours, die door Dettelbach (1996) als introductie van de “Humboldtian gaze” getypeerd is. Met de “Humboldtian gaze” wordt een nieuwe manier van observeren bedoeld waarbij de morfologische, numerische, esthetische en wetenschappelijke aspecten van de vreemde werkelijkheid zowel vanuit een mondiaal als een lokaal perspectief in representaties werden vastgelegd, iets wat voor het eerst op grote schaal gebeurde in het werk van Alexander von Humboldt (1769-1859). Door Humboldt werd ook een onderzoeksprogramma geïntroduceerd waarbij meetinstrumenten een even belangrijke rol speelden als het oog van de landschapsschilder (Daston, 2010: 45-46; Schröder, 2011: 106-111).³¹ Naarmate dit wetenschappelijke dispositief in de negentiende eeuw in toenemende mate toonaangevend werd, ging Valentyns werk er gedateerd uitzien, omdat het in belangrijke mate het produkt was van een in zijn studeerkamer vlijtig uit het werk van anderen overschrijvende geleerde (Huigen, 2009).

Ook op andere terreinen waren er rond 1800 grote veranderingen. De VOC ging in 1799 failliet en de Indonesische archipel was tussen 1811 en 1816 tijdelijk door de Britten bezet. Van 1795 tot 1811 werden de contacten bemoeilijkt door de aanhoudende oorlogen tussen Frankrijk en Groot-Brittannië, waarbij Nederland als bondgenoot of deel van het Franse keizerrijk betrokken raakte. De Britse tussenperiode was belangrijk omdat de Britten in de Indonesische archipel afrekenden met de mercantilistische terughoudendheid die de VOC ten opzichte van de inheemse samenleving had betracht. Daarnaast ontstonden in deze periode (en kort daarvoor) Britse geografische studies over de archipel die maatgevend werden voor het discours over Indië in de negentiende eeuw. Een drietal werken was invloedrijk: William Marsden (1754-1836) publiceerde *The History of Sumatra* (1783), Thomas Stamford Raffles (1781-1826) *The History of Java* (1817) en John Crawfurd (1783-1868) *The History of the Indian Archipelago* (1820). In deze boeken werd nauwelijks teruggerepen op de oudere Nederlandse publicaties en ook niet op Valentyn. Marsden (1811: “Preface”) zei bijvoorbeeld in de tweede editie

van zijn werk dat hij pas na de verschijning van de eerste editie van zijn *History* van het bestaan van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* had gehoord. Alle drie werken waren hecht gecomponeerd (geen losse compilaties van diverse teksten zoals Valentyns boek) en gebaseerd op recente kennis over de geografie, bevolking en natuur; ze berustten ook voor een belangrijk deel op autopsie. De boeken waren bovendien voorzien van nieuwe kaarten en natuurgetrouw ogende illustraties, waardoor ze beter aan het Humboldtiaanse paradigma beantwoordden dan het werk van Valentyn. Het effect van deze werken op het Nederlandse discours over Indië werd echter vertraagd doordat de boeken van Raffles en Crawford niet onmiddellijk na het herstel van het Nederlandse gezag in 1816 beschikbaar waren en omdat Nederlandse vertalingen nog langer op zich lieten wachten.³²

Intussen was de behoefte aan kennis over de Indonesische archipel in Nederland toegenomen. Voor het eerst was er in bredere kring en zelfs op het hoogste niveau wetenschappelijk interesse voor de kolonie. De kersverse koning Willem I liet in 1814 al bij monde van zijn secretaris weten dat hij wetenschappelijk onderzoek in Indië wilde stimuleren (Weber, 2012: 1). Een resultaat hiervan was de stichting van nieuwe, natuurwetenschappelijke instituties die zich op koloniale wetenschapsbeoefening toelagden. In 1817 werd 's Lands Plantentuin aangelegd in Buitenzorg (Bogor) en in 1820 ontstonden 's Rijks Herbarium en het Rijks Museum van Natuurlijke Historie in Leiden. Talrijke wetenschappelijke missies doorkruisten na 1816 de Indonesische archipel. Wetenschap en bestuur waren bovendien met elkaar verbonden. Om zowel een betere wetenschappelijke als bestuurlijke greep op het gebied te krijgen vormden onderzoekstochten een belangrijk instrument (vergelijk Goss, 2011; Weber, 2012; Boomgaard, 2013).

Bij deze nieuwe activiteiten verkreeg Valentyns werk (wiens naam na de spellinghervorming van Siegenbeek in 1804 voortaan meestal als 'Valentijn' gespeld werd) in de eerste decennia van de negentiende eeuw nieuwe actualiteit.³³ Weliswaar werd *Oud en Nieuw Oost-Indiën* door sommigen al in de eerste helft van de eeuw als verouderd aangemerkt (Collot d'Escury, 1835: 356-7), maar zolang de Britse werken nog niet of alleen in het Engels beschikbaar waren, behield *Oud en Nieuw Oost-Indiën* gedurende de eerste decennia van de negentiende eeuw zijn positie als gezaghebbend naslagwerk. Door de intensievere betrokkenheid bij de kolonie werd het bovendien veel vaker geraadpleegd dan in de eeuw ervoor en was Valentyn in deze periode zelfs op het hoogtepunt van zijn roem. In alle Nederlands-Indische reisbeschrijvingen uit de eerste helft van de negentiende eeuw wordt naar Valentyn gerefereerd en vaak werd zijn werk ook uitdrukkelijk of impliciet geprezen. Ik zal hiervan alleen een paar voorbeelden geven.

Johannes Olivier (1789-1858) memoreerde bijvoorbeeld dat de eerste gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, Govert van der Capellen, bij zijn bezoek in 1824 aan Ambon vaststelde dat de lokale werkelijkheid daar

overeenstemde met de beschrijving in Valentyns werk (Olivier, 1836: I, 5). Daarmee gaf hij niet alleen de indruk dat er sinds de tijd van Valentyn op Ambon weinig veranderd was, maar ook dat het boek in de negentiende eeuw nog steeds als een betrouwbaar geografisch naslagwerk beschouwd werd. Baron W.R. van Hoëvell (1812-1872) kende in 1839 een belangrijke plaats toe aan “de groote François Valentijn” in zijn “Geschiedkundig Overzicht van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen in Neêrland’s Indië”. Hij had wel wat kritiek op “vorm en stijl” van Valentyns werk, maar is overigens vol lof en roemt Valentyn vooral als belangrijke historische bron (Van Hoëvell, 1839: 31-36); hetzelfde zegt Van Kampen (1831: II, 398) in zijn *Geschiedenis van de Nederlanders buiten Europa*. Het later nog veel gebruikte vierdelige *Handboek der land- en volkenkunde, geschied-, taal-, aardrijks- en staatkunde van Nederlandsch Indië* (1841-1850) van Philippus Pieter Roorda van Eysinga (1796-1856), steunde nog op Valentyns werk. Niet alleen is informatie aan Valentyn ontleend, maar zelfs de opbouw van het *Handboek* is gedeeltelijk geïnspireerd door *Oud en Nieuw Oost-Indië*.

Valentyns roem evenaarde in deze periode die van de natuurhistoricus Georg Eberhard Rumphius. Beide geleerden werden vaak in een adem genoemd. Toen de tekenaar Jannes Theodorus Bik (1796-1875) in gezelschap van de natuurhistoricus Caspar Georg Reinwardt (1773-1853) het graf van Rumphius op Ambon bezocht, vroeg Bik zich af: “Waar is het graf van Valentijn?” (Bik, 1928: 149). Bik wist kennelijk niet dat Valentyn, die inderdaad op Ambon gewoond had, in Dordrecht begraven was.

In het dagboek van de vader van Philippus Pieter Roorda, dominee Sytze Roorda van Eysinga (1772-1829), krijgen we ook inzage in de wijze waarop Valentyns werk in deze periode door dilettanten geraadpleegd werd. Sytze Roorda was door de slechte scheepvaartverbindingen in 1822-1823 langer dan een jaar gestrand in Makassar op Celebes en moest zich op deze geïsoleerde plaats zien bezig te houden, wat hij onder andere deed door Valentyns “Beschryvinge van Macassar” (Valentyn 3, 2, 128-142) te raadplegen en er stukken uit over te schrijven (Roorda van Eysinga, 1831: II, 35-36). Het exemplaar dat Roorda gebruikte bevond zich op de gouvernementssecretarie in Makassar, wat erop duidt dat Valentyns werk ook voor bestuurlijke doeleinden nuttig geacht werd.³⁴

Vanwege de veronderstelde actualiteit van Valentyns werk is er in het midden van de negentiende eeuw zelfs een verkorte en goedkope editie in drie delen in octavo-formaat verschenen, samengesteld door de hoogleraar van de Delftse opleiding voor koloniale ambtenaren, Salomon Keyzer (1823-1868) als François Valentijns *Oud en Nieuw Oost-Indië, met aantekeningen, volledige inhoudsregisters, chronologische lijsten, enz.* (1856-1858).³⁵ Keyzers editoriale werk bestond hoofdzakelijk uit het weglaten van alle stukken uit Valentyns werk die betrekking hadden op VOC-gebieden die in het midden van de negentiende eeuw niet meer Nederlands waren.

Zijn relatief schaarse annotaties beperkten zich tot incidentele toelichtingen over de islam en islamitische gebruiken, het specialisme van Keyzer. De nieuwe editie bevatte geen illustraties. Keyzer had deze selectie uit Valentyns werk bedoeld als een ‘legger’, als een standaardwerk dat kon dienen als basis voor het opstellen van nieuwe geografische beschrijvingen, vooral door Indische bestuursambtenaren. De verkorte editie lijkt echter geen succes geweest te zijn. In zijn in memoriam voor Keyzer bepaalde de Leidse hoogleraar volkenkunde Pieter Johannes Veth (1814-1895) zich tot de opmerking dat Keyzer zich met de slordige editie van Valentyns werk “geene eerzuil heeft gesticht” (Veth, 1868: 410).

Op het moment van verschijning van de editie van Keyzer was het gezag van Valentyns werk al beperkt tot de status als historische bron voor de VOC-periode. Dit wordt duidelijk wanneer men de verwijzingen naar *Oud en Nieuw Oost-Indiën* nagaat in negentiende-eeuwse wetenschappelijke tijdschriften die gespecialiseerd waren in Nederlands-Indië, zoals het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, het *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* en de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*. In natuurhistorische tijdschriften treft men verwijzingen naar *Oud en Nieuw Oost-Indiën* alleen aan in de bibliografie die voor de volledigheid achter beschrijvingen van zeedieren opgenomen was. Als bron van geografische kennis werd het boek aan het begin van de eeuw nog gebruikt, maar in de tweede helft nauwelijks meer. Alleen op het terrein van de geschiedenis behield het boek zijn rol als een belangrijke bron van informatie over de VOC-periode. Dat laatste is tot vandaag zo gebleven. Van een encyclopedisch werk voor allerlei soorten kennis over de kolonie was het daarom halverwege de negentiende eeuw gereduceerd tot een historische bron over de VOC-tijd. Het was daarom een vergissing van Keyzer om te denken dat *Oud en Nieuw Oost-Indiën* in de tweede helft van de negentiende eeuw nog een rol als ‘legger’ kon spelen. Bij deze gereduceerde rol als historische bron kwam nog dat men door de strengere wetenschappelijke fatsoensnormen steeds sterkere voorbehouden koesterde tegen Valentyns vrijmoedige gebruik van andermans teksten, met name het werk van Rumphius. Men begon hem als ‘letterdief’ te mijden (Huigen, 2009).

In de tweede helft van de negentiende eeuw kreeg het boek ook een nieuwe betekenis. Naast de rol als historische bron werden delen van Valentyns werk door Busken Huet (1826-1886) in het midden van de negentiende eeuw voor het eerst gecanoniseerd als een esthetisch waardevol, letterkundig werk, een oordeel dat vooral betrekking had op de beschrijving van Valentyns reizen tussen Nederland en Indië.³⁶ Huet dichtte deze delen uit Valentyns werk zelfs een klassieke status toe. Een paar jaar na de verschijning van Huets essay werden de reisverslagen daarom apart uitgegeven door A.W. Stellwagen (Valentijn, 1882). Met het ontstaan van een nationale, Nederlandse literatuur in de negentiende eeuw (Dorleijn en

Van Rees, 2006), kreeg Valentyns werk daardoor de wat ongemakkelijke rol van een esthetisch object, iets wat nooit de intentie van de auteur was geweest. Zijn plaats in de canon was echter niet onomstreden, omdat het meeste wat Valentyn geschreven had niet voldeed aan laat-negentiende en twintigste-eeuwse normen voor goede literatuur.

5. Besluit

Voor de verschijning van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* bestonden er alleen beschrijvingen van gebiedsdelen van het VOC-imperium of reisbeschrijvingen waarin de persoonlijke lotgevallen van de auteurs voorop stonden en geografie op de tweede plaats kwam. Valentyns werk heeft dit veranderd en 'Indië' in Europa voor het eerst voorstelbaar gemaakt. Doordat latere auteurs op Valentyns werk steunden, vormde het een fundament onder het discours over Nederlands-Indië dat vanaf het begin van de negentiende eeuw tot ontwikkeling kwam. In dit artikel heb ik niet onderzocht wat de internationale werking van Valentyns werk was, maar ik heb wel vastgesteld dat men vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw op basis van de *Vies des gouverneurs généraux* en de delen uit de *Histoire Générale des Voyages*, waarin Valentyns werk was samengevat, ook buiten het Nederlandse taalgebied kennis kon nemen van de informatie die Valentyn bijeengebracht had.

Universiteit van Wroclaw & Universiteit Stellenbosch

Bibliografie

Tijdschriften

Maendelykse uittreksels, of Boekzael der Geleerde Werelt.

<<https://books.google.pl/>>.

Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. <<http://www.biodiversitylibrary.org/bibliography/13350#/summary>>.

Tijdschrift voor Nederlandsch Indië / Tijdschrift voor Nederland's Indië. <<https://books.google.pl/>>.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. <<https://archive.org/index.php>>.

Boeken en artikelen

Anoniem. 1747-1780. *Histoire générale des voyages, ou nouvelle collection de toutes les*

relations de voyages par mer et par terre, qui ont été publiées jusqu'à présent dans les différentes langues de toutes les nations connues. 25 delen. A La Haye: Pierre de Hondt.

- Anoniem.** 1782-1783. *Batavia, De hoofdstad van Neêrlands O. Indiën, in derzelver gelegenheid, opkomst, voortreffelyke gebouwen, hooge en laage regeering, geschiedenissen, kerkzaaken, koophandel, zeden, luchtsgesteldheid, ziekten, dieren en gewassen, beschreeven.* Te Amsterdam: By Petrus Conradi.
- Anoniem.** 1799. *Batavia, in deszelfs gelegenheid, opkomst, voortreffelyke gebouwen, hooge en laage regeering, geschiedenissen, kerkzaaken, koophandel, zeden..., dieren en gewassen.* Amsterdam: J.W.Smit en W.Holtrop.
- Benjamin, Mélissa.** 2013. Les dispositifs référentiels: Pierre De Hondt et l'histoire générale des voyages. *Le Manuscrit*. <<http://www.revuelemanuscrit.uqam.ca/index.php/edition-colloque/v-colloque-2013/55-les-dispositifs-referentiels-pierre-de-hondt-et-l-histoire-generale-des-voyages>>. Geraadpleegd, 18 februari 2015.
- Bik, Adrianus J. & A J. E. A. Bik.** 1928. *Dagverhaal eener reis gedaan in het jaar 1824, tot nadere verkenning der eilanden Kefing, Goram, Groot- en Klein Kei en ee Aroe-Eilanden.* Leiden: Sijthoff.
- Boomgaard, Peter** (red.). 2013. *Empire and Science in the Making: Dutch Colonial Scholarship in Comparative Global Perspective, 1760-1830.* New York: Palgrave Macmillan.
- Boxer, C.R.** 1965. *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800.* New York: Knopf.
- Busken Huet, Conraad.** z.j. François Valentyn. In: Conraad Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken (elfde deel).* Haarlem: H.D. Tjeenk Willink. p 1-36.
- Collot d'Escury, H.** 1835. *Holland's roem in kunsten en wetenschappen: met aanteekeningen en bijdragen. Zesde deel, eerste stuk.* 's-Gravenhage en Amsterdam: Van Cleef.
- Crawfurd, John.** 1820. *History of the Indian Archipelago: Containing an Account of the Manners, Arts, Languages, Religions, Institutions, and Commerce of its Inhabitants.* Edinburgh: A. Constable and Co.
- Crawfurd, John.** 1823. *De Indische Archipel, in het bijzonder het eiland Java beschouwd in de zeden, wetenschappen, talen, godsdienst, beschaving, koloniale belangen en koophandel van derzelver inwoners.* Haarlem: Weduwe A. Loosjes.
- Daston, L.** 2010. The Humboldtian gaze. In: M. Epple, & K. (red.). *Zittel.Science as cultural practice. Vol. 1: Cultures and politics of research from the early modern period to the age of extremes.* Berlin: Akademie Verlag. p. 45-60.
- Dettelbach, Michael.** 1996. Humboldtian Science. N. Jardine, J. Secord & E.C. Sparry (eds.). *Cultures of Natural History.* Cambridge: CUP. p. 287-304.
- Dietz, Bettina.** 2006. Mobile objects: the space of shells in eighteenth-century

- France. *The British Journal for the History of Science* 39: 363-382.
- Dietz, Bettina.** 2013. Natural history as compilation. Travel accounts in the epistemic process of an empirical discipline. In: Holenstein, André et al. (eds.). *Scholars in Action: The Practice of Knowledge and the Figure of the Savant in the 18th Century*. Leiden: Brill. p. 703-720.
- Dongelmans, Berry & Silvia Zwaaneveldt.** 1998. De "naamlijst der inteekenaren" als bron van onderzoek naar lokale leescultuur. *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 5: 95-120.
- Dorleijn, Gillis J. & Kees van Rees** (red.). 2006. *De productie van literatuur. Het Nederlandse literaire veld 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt.
- Dubois, J.P.J. & Gustaaf Willem van Imhoff.** 1763. *Vies des gouverneurs généraux: avec l'abrégé de l'histoire des établissemens hollandois aux Indes Orientales; Ouvrage où l'on trouve l'origine de la Compagnie des Provinces Unies [...] suivi des Considérations sur l'état present de la Compagnie par Monsieur le Baron D'Imhoff*. La Haye: Pierre de Hondt.
- Duchet, Michèle.** 1971. *Anthropologie et histoire au siècle des lumières: Buffon, Voltaire, Rousseau, Helvétius, Diderot*. Paris: Maspero.
- Fennema, Annemarie.** 1998. François Valentijns Oud en Nieuw Oost-Indiën. *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 2: 9-19.
- Fisch, Jörg.** 1986. *Hollands Ruhm in Asien: François Valentyns Vision des niederländischen Imperiums im 18. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner.
- Fleischer, Alette.** 2012. Passie voor planten. Het botanische netwerk van Hieronymus van Beverningh. In: Esther van Gelder en Cis van Heertum (red.). *Bloeiende kennis: Groene ontdekkingen in de Gouden Eeuw*. Hilversum: Verloren. p. 74-83.
- Goss, Andrew.** 2011. *The Floracrats: State-sponsored Science and the Failure of the Enlightenment in Indonesia*. Madison, Wis: University of Wisconsin Press.
- Groot, Hans.** 2009. *Van Batavia naar Weltevreden: het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 1778-1867*. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Huigen, Siegfried.** 2007. *Verkenningen van Zuid-Afrika: achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap*. Zutphen: Walburg Pers.
- Huigen, Siegfried.** 2009. De zaak Valentyn: plagiaat en wetenschappelijk decorum aan het begin van de achttiende eeuw. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 125: 22-40.
- Imhoff, Gustaaf Willem.** 1912. De consideratiën van Van Imhoff. J.E. Heeres (ed.). *Bijdragen voor de Taal-, Land- en Völkerkunde van Nederlandsch-Indië* 66: 442-621.
- Lennepe, Jacob.** 1865. *Het Leven van Mr. C. van Lennepe*. Amsterdam: Kraay.
- Ligtelijn, Marjan.** 1996. "Namen der Heren Intekenaren" als historisch bronnenmateriaal. T. Bijvoet et al. (eds.). *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers*

- en leescultuur*. Nijmegen: SUN. p. 208-227.
- Kampen, N G.** 1831. *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa. Tweede deel*. Haarlem: De Erven François Bohn.
- Marsden, William.** 1783. *The History of Sumatra: Containing an Account of the Government, Laws, Customs, and Manners of the Native Inhabitants, with a Description of the Natural Productions, and a Relation of the Ancient Political State of That Island*. London: Printed for the author.
- Marsden, William.** 1811. *The History of Sumatra: Containing an Account of the Government, Laws, Customs, and Manners of the Native Inhabitants, with a Description of the Natural Productions, and a Relation of the Ancient Political State of That Island*. London: Printed for the author.
- Moretti, Franco.** 2000. Conjectures on World Literature. *New Left Review* 1: 54-68.
- Multatuli.** 1992. *Max Havelaar, of De Koffiveilingen Der Nederlandsche Handelmaatschappij*. Ed. A Kets-Vree. Assen etc.: Van Gorcum.
- Olivier, Johannes.** 1836. *Tafereelen en Merkwaardigheden uit Oost-Indië. Deel 1*. Amsterdam: G.J.A. Beijerinck.
- Raffles, Thomas S.** 1836. *Geschiedenis van Java, van Thomas Stamford Raffles; vertaald, wat betreft de onderwerpen, welke voor Nederland en Indië wetenswaardig zijn, en voorzien van aantekeningen tot verbetering, beoordeeling en vervolg van het oorspronkelijke werk*. Vertaling door Jacques Sturler. 's-Gravenhage: Van Cleef.
- Raffles, Thomas S.** 1817. *The History of Java*. London: Black, Parbury, and Allen.
- Raven, James.** 2009. The Book as Commodity. In: M.F. Suarez, S.J. & Michael L. Turner (eds.). *The Cambridge History of the Book in Britain: Volume 5*. Cambridge: Cambridge University Press. p. 83-117.
- Roorda van Eysinga, Sytze.** 1830-1831. *Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda Van Eysinga: uitgegeven door deszelfs zoon P.P. Roorda Van Eysinga*. 2 delen. Amsterdam: Johannes van der Hey en zoon.
- Roorda van Eysinga, Philippus Pieter.** 1841-1850. *Handboek der land- en volkenkunde, geschied-, taal-, aardrijks- en staatkunde van Nederlandsch Indië*. 4 delen. Amsterdam: L. van Bakkenes.
- Schmidt, Benjamin.** 2003. Mapping an Exotic World: The Global Project of Geography, circa 1700. In: Felicity Nussbaum (ed.). *The Global Eighteenth Century*. Baltimore & London: John Hopkins UP. p. 19-37.
- Schmidt, Benjamin.** 2011. Accumulating the World: Collecting and Commodifying "Globalism" in Early Modern Europe. In: Lissa Roberts (ed.). *Centres and Cycles of Accumulation in and Around the Netherlands during the Early Modern Period*. Berlin: LIT. p. 129-155.
- Schröder, Iris.** 2011. *Das Wissen von der ganzen Welt: Globale Geographien und räumliche Ordnungen Afrikas und Europas 1790-1870*. Paderborn: Schöningh

Paderborn.

Sirks, M.J. 1915. *Indisch natuuronderzoek: een beknopte geschiedenis van de beoefening der natuurwetenschappen in de Nederlandsche koloniën*. Amsterdam: Koloniaal instituut.

Tielke, Martin. "Statius Müller, Philipp Ludwig." *Biographisches Lexikon für Ostfriesland* <http://www.ostfriesischelandschaft.de/obio/detail.php?id=304>. Geraadpleegd, 18 februari 2015.

Valentyn, François. 1724-1726. *Oud en Nieuw Oost-Indiën: Vervattende Een Naaukeurige En Uitvoerige Verhandelinge Van Nederlands Mogentheyd in Die Gewesten [...]*. 5 delen. Dordrecht: J. van Braam; Amsterdam: Gerard onder de Linden.

Valentyn, François. 1754. *Verhandeling der zee-horenkens en zee-gewassen in en omtrent Amboina en de nabygelegen eilanden*. Te Amsterdam: by Joannes van Keulen.

Valentyn, François. 1773. *Abhandlung von Schnecken, Muscheln und Seegewächsen, welche um Amboina und den umliegenden Inseln gefunden werden: Als ein Anhang zu Georg Eberhard Rumphs amboinischen Raritätenkammer*. Vertaling van Ph.L. Statius Müller. Wien: Kraußische Buchhandlung.

Valentijn [Valentyn], François. 1856-1858. *François Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indien*. Ed. Salomon Keyzer. 3 delen. 's-Gravenhage: H.C. Susan.

Valentijn [Valentyn], François. 1862. *François Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indiën*. Ed. Salomon Keyzer. 3 delen. Amsterdam: Van Kesteren.

Valentijn [Valentyn], François. 1882. *Van en naar Indië: Valentijns 1ste En 2de uit-en thuisreis, voorafgegaan door Busken Huets litterarisch-critische studie over François Valentyn*. Ed. A.W. Stellwagen. 's-Gravenhage: H.J. Stemberg.

Van Abkoude, Johannes. 1743. *Naam register of verzaameling van Nederduytsche boeken, die zedert de jaaren 1640 tot 1741 zyn uytgekomen*. Leiden: J. van Abkoude.

Van Berkel, Klaas. *Empire without Science? The Dutch Colonial World and Colonial Science around 1800*. In: Boomgaard 2013: 89-108.

Van de Bilt, Igor. 2000. Adriaan Kluit (1735-1807) en de spelling van het Nederlands. *Vóortgang* 19: 95-142.

Van Hoëvell, W.R. 1839. Geschiedkundig Overzicht van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen in Neêrland's Indië. *Tijdschrift voor Nederland's Indië* 2(2): 1-115.

Van Hogendorp, Carel S.W. 1833. *Beschouwing der Nederlandsche Bezittingen in Oost-Indië*. Amsterdam: Sulpke.

Van den Roemer, Bert. 2005. *De geschikte Natuur: theorieën over natuur en kunst in de verzameling van zeldzaamheden van Simon Schijnvoet (1652-1727)*. Z.p.: z.n. (diss. Universiteit van Amsterdam).

Veilingcatalogus. 1728. *Catalogus exquisitissimorum et excellentissimorum librorum [...] Viri reverendi Fr. Valentyn [...]*. Hagae Comitum: Alberts en Van der Cloot.

- Veth, P.J. S.** 1868. Keyzer. *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*. Derde Serie 2(1): 402-413.
- Vriend, Nico.** 2012. *Het informatiesysteem en –netwerk van de Verenigde Oostindische Compagnie*. Leiden: MA-scriptie Rijksuniversiteit Leiden.
- Weber, Andreas.** 2012. *Hybrid ambitions: Science, governance, and Empire in the Career of Caspar G.C. Reinwardt (1773-1854)*. Leiden: Leiden University Press.
- Wittmann, Reinhard.** 1982. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert: Beiträge zum literarischen Leben 1750-1880*. Tübingen: Niemeyer.

Noten

- * Een eerdere versie van dit artikel werd gepubliceerd in ‘De deught behoeft geen loftrumpet’; Feestbundel ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van prof. dr. habil. Stefan Kiedroń. Dit boek verscheen in 2015 in een beperkte oplage in Wrocław.
- 1. Het enige mij bekende exemplaar van de uitgeversprospectus bevindt zich onder signatuur KVB PPA 603:13 in de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (met dank aan Tom de Vries voor het maken van foto’s). Blijkens de tekst is het de tweede editie van de prospectus.
- 2. De prijs van de standaarduitgave werd in januari 1723 aanvankelijk verlaagd tot 64 gulden, terwijl de luxe-editie onveranderd bleef met 94 gulden. Toen het boek omvangrijker uitviel met meer bladzijden tekst en meer afbeeldingen werd de prijs verhoogd tot de prijzen die hiervoor genoemd zijn. Deze en de vorige alinea steunen op het onderzoek van Fennema.
- 3. Fisch (1986: 16), Fennema (1998: 14).
- 4. Advertenties verschenen in de *Middelburgsche Courant* (21 september 1784) en de *Rotterdamsche Courant* (25 oktober 1785).
- 5. Veilingcatalogus 1727, “Libri Historici in Folio”, 26-27.
- 6. *Boekzael*, januari 1725, 66-83, april 1725, 426-441, maart 1727, 317-335, april 1727, 446-464, juni 1727, 625-680, september 1727, 270-280, oktober 1727, 453-472, januari 1728, 60-75, februari 1728, 200-212, maart 1728, 279-301, april 1728, 443-454.
- 7. *Boekzael*, maart 1723, 363-369.
- 8. Valentyns werk wordt 26 keer genoemd in advertenties voor Nederlandse boekenveilingen in de achttiende eeuw (Bibliopolis <<http://www.bibliopolis.nl/veilingen>>, geraadpleegd, 18 februari 2015).
- 9. Benjamin Schmidt (2003, 2011) heeft betoogd dat rijk geïllustreerde geografische prachtwerken tot doel hadden de exotische wereld consumeerbaar te maken. Schmidt doelt daarbij vooral op de veelal Franstalige uitgaven van Nederlandse uitgevers voor de internationale markt, maar naar analogie hiervan geldt dit ook voor Nederlandstalige boeken.
- 10. Vergelijk de volgende zinsnede uit de Prospectus: “Voorts op dat het Werk niet alleen in zyne waarde blyve, maar ook van tyd tot tyd in prys mag toenemen [...]”.
- 11. Er was ook een duurdere editie beschikbaar op “groot papier”.
- 12. *Rotterdamsche Courant*, 25 oktober 1785.

13. Er zijn veel hindernissen bij dit soort onderzoek op basis van lijsten met intekenaren, waarbij de grootste hindernis natuurlijk is dat men veel intekenaren geografisch en sociaal niet kan plaatsen, wat bij de intekenlijst op Valentyns boek helaas ook het geval is. Zelfs al weet men bijvoorbeeld beroep en woonplaats vast te stellen, dan betekent het nog niet dat de betreffende persoon dit beroep ook uitoefende, toen hij het boek kocht of dat hij al of nog steeds in de betreffende plaats woonde. De voorbehouden zijn het krachtigst samengevat door Reinhardt Wittmann: “durch all dies ist bestenfalls die Oberfläche des Loch Ness der Subskribenten- und Pränummerantenverzeichnisse notdürftig vermessen worden” (Wittmann, 1982: 68). In Nederland hebben onder andere Ligtelijn (1996) en Dongelmans & Zwaneveldt (1998) intekenlijsten onderzocht.
14. De verzamelde gegevens over de intekenaren heb ik verwerkt in een excel-bestand.
15. STCN <<http://picarta.pica.nl>> (geraadpleegd 18 februari 2015).
16. De grootste afnemers, die allen tekenden voor meer dan tien exemplaren, waren Hendrik Strik in Amsterdam (13 exemplaren), Balthazar Lakeman in Amsterdam (15 exp.), Willem van de Water in Utrecht (17 exp.), Jacob van Poolsum in Utrecht (16 exp.) en Arnold Willis in Rotterdam (18 exp.).
17. Deze concentratie in het westen van het land komt overeen met ander onderzoek naar achttiende-eeuwse boekenkopers (Ligtelijn, 1996: 222, 224). Buiten de westelijke provincies was er alleen een noemenswaardige concentratie van intekenaren in Groningen.
18. Bij de prospectus is ook een lijst toegevoegd van de boekhandelaren waar de prospectus ter inzage lag.
19. Vergelijk hiervoor Raven (2009: 89) voor Britse boekenkopers in de achttiende eeuw.
20. In het “Berigt van den Uitgever aan den Lezer” wordt geproken van “eenige weinige Exemplaren”.
21. Voordat Statius Müller in 1757 als hoogleraar filosofie in Erlangen werd benoemd was hij enige jaren luthers predikant in Amersfoort en Leeuwarden. In Erlangen onderwees Müller ook de Nederlandse taal waardoor men hem vermoedelijke als de eerste Duitse neerlandicus was kan betitelen (Tielke).
22. “Levens der Opper-Landvoogden” (Valentyn, 1726: 4, 1, 264-355; verwijzing volgens de titelbeschrijving van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* bij Fisch (1986: 141-146)).
23. In dit pamflet analyseerde Van Imhoff de oorzaken van het verval van de VOC en gaf hij voorstellen voor middelen tot herstel. Een moderne editie van dit geschrift is in 1912 uitgegeven door Heeres (Imhoff, 1912).
24. In het “Avertissement de l’Auteur” van de *Vies des gouverneurs* vermeldt Dubois dat hij negen delen van de Haagse editie van de *Histoire Générale des Voyages* had uitgegeven. Gezien zijn auteurschap van de “Vies des gouverneurs généraux” in deel 17 van de *Histoire Générale des Voyages*, ligt het voor de hand dat hij ook “Histoire naturelle des Indes Orientales” in dit boekdeel had samengesteld.
25. Frederik August (1670-1733) was als Frederik August I keurvorst van Saksen (1694-1733) en als August II, koning van Polen en grootvorst van Litouwen (1697-1704 en 1709-1733).

26. *Relation de l'isle de Corse, ou journal du voyage dans cet isle, suivi des Mémoires de Pascal Paoli* (1769).
27. Dubois (1763): "Avertissement de l'Auteur".
28. *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, 1780, 1781, 1784, 1786, 1787, 1792.
29. In 1799 verscheen bij J.W. Smit in Amsterdam nog een herdruk van dit werk met een gewijzigde titel: *Batavia, in deszelfs gelegenheid, opkomst, voortreffelyke gebouwen, Hooge en Laage regeering, geschiedenissen, kerkzaaken, koophandel, zeden, luchtgesteldheid, ziekten, dieren en gewassen*.
30. Er wordt in dit boekwerk wel met grote regelmaat geciteerd uit de lofzang van Jan de Marre, *Batavia, begrepen in zes boeken* (1740), die steunde op de beschrijving van Batavia in *Oud en Nieuw Oost-Indiën*. Indirect was er dus wel sprake van ontleening aan Valentyns werk.
31. Kennisverwerving op grond van systematische waarneming van de buiten-Europese wereld werd ook al in de tweede helft van de achttiende eeuw gepraktiseerd, maar Nederlanders leverden hieraan nauwelijks een bijdrage. De enige uitzondering was de Zuid-Afrikaanse ontdekkingsreiziger Robert Jacob Gordon (1743-1795; zie Huigen 2007: 87-112).
32. Crawfurds *History of the Indian Archipelago* verscheen in 1823-1824 in een Nederlandse vertaling als *De Indische archipel, in het bijzonder het eiland Java* (anonieme vertaler). Een Nederlandse vertaling van *The History of Java* van Raffles verscheen pas in 1836 als *Geschiedenis van Java van Thomas Stamford Raffles*. Dit was een verkorte weergave van Raffles' tekst, samengesteld door de Indische bestuursambtenaar Jacques Edouard de Sturler (1800-1840), die alle in zijn ogen overbodige delen, zoals de beschrijvingen van boeddhistische tempelcomplexen, had weggelaten "om mij alleenlijk tot het zakelijke en degelijke van het werk te bepalen" (Raffles 1836: "Voorberigt", viii). De anti-Nederlandse uitspraken van Raffles had hij gecensureerd. Van Marsdens *History of Sumatra* verscheen geen Nederlandse vertaling, waarschijnlijk omdat de Nederlandse betrokkenheid bij Sumatra in de eerste helft van de negentiende eeuw nog beperkt was en de behoefte aan een overzichtswerk daardoor niet groot. Er was sinds 1794 wel een Franse vertaling beschikbaar (*Voyage à l'isle de Sumatra*).
33. De verandering van de spelling van "Valentyn" in "Valentijn" is een gevolg van de spellinghervorming van Siegenbeek in 1804. Siegenbeek verwierp de y als onnederlands en schreef ij voor (zie Van de Bilt, 2000: 125-126).
34. Vriend (2012: 31) vond ook een verwijzing naar Valentyn in indices op resolutieteksten die in de loop van de achttiende eeuw op het secretariaat van de Hoge Regering in Batavia waren opgesteld, wat wijst op een wijder gebruik van Valentyn voor administratieve doeleinden.
35. De editie die in 1862 die Van Kesteren in Amsterdam op de markt bracht, is geen nieuwe druk. Wanneer men de typografie van deze editie met de editie van Susan vergelijkt, komen ze met elkaar overeen. Vermoedelijk gaat het om een uitgeversrestant dat met een nieuwe titelbladzijde werd verkocht. Er werd omstreeks 1833 door Johannes Olivier en J. van Wijk al een poging ondernomen tot een heruitgave van *Oud en Nieuw Oost-Indiën* (vgl. Van Hogendorp xvii) die bij gebrek aan belangstelling niet is verwezenlijkt.
36. Valentyn (1726: 4, 3, 95-166).

Het 'Vlaams', een taal of een misverstand?

Jacques Van Keymeulen

Flemish, a language or a misunderstanding?

My contribution describes the language development in Dutch-speaking Belgium and dwells on the reasons why Flemish is often considered an autonomous language, next to Dutch. The international misunderstanding about the position of Flemish is due to historical French language ideology and the language nationalism of both Dutchmen and Flemings. Dutch should be considered a pluricentric language with two natiolects: Netherlandic Dutch and Belgian Dutch (and Surinam Dutch as a third one).

1. Inleiding

Onderstaande bijdrage is ontstaan uit een gevoel van verwondering. Bij mijn contacten met buitenlanders blijkt altijd weer dat er zeer taaie misverstanden bestaan omtrent het Vlaams – ze bestaan blijkbaar ook in Zuid-Afrika. De richtlijnen voor het *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* laten bijvoorbeeld ruimte voor bijdragen zowel in het Afrikaans als in het Nederlands/Vlaams, en men mag ook de spellingen van de verschillende talen gebruiken. Het onderscheid tussen Nederlands en Vlaams dat zo wordt gesuggereerd, is ongetwijfeld vriendelijk bedoeld, maar zou door een Vlaming in de context van wetenschappelijke artikelen nooit gemaakt worden.

Ik ben een Vlaming, en professor Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit Gent in België en heb de taal die ik dagelijks spreek en lees nog nooit Vlaams genoemd – maar steeds Nederlands. Zoals aan alle Vlaamse universiteiten, studeren er ook in Gent heel wat studenten Nederlands, en geen Vlaams. Er bestaat overigens nergens ter wereld een instituut, instelling of universiteit waar men Vlaams kan leren – ook niet in Vlaanderen zelf. Vlaams heeft ook geen eigen spelling, woordenboek of spraakkunst. In Gent staat de Koninklijke Academie voor **Nederlandse** Taal- en Letterkunde, en niet voor **Vlaamse** Taal- en Letterkunde.¹ België heeft drie officiële talen: Nederlands, Frans en Duits; Vlaams hoort daar niet bij – en kan er ook niet bijhoren, want het is geen taal, maar enkel een familiale aanduiding van het Nederlands zoals dat door Vlamingen wordt gesproken. Het is eigenlijk een geografische aanduiding (Vlaanderen > Vlaams) en geen taalaanduiding. Het valt overigens op dat de taal van de Franstalige Belgen, die door de Fransen steevast aan hun taal als

Belgen herkend worden, steeds Frans wordt genoemd en nooit Waals, hoewel die taalvariëteit enkel in Wallonië wordt gesproken. De term ‘Waals’ wordt enkel gebruikt in een dialectologische context, meer bepaald voor een Romaanse dialectgroep in het oosten van Wallonië.

Hoe komt het dat er in heel de wereld – Zuid-Afrika dus inclusief – gedacht wordt dat er zoiets bestaat als Flemish, Flämish, flamand, Vlaams? Dat is het thema van mijn bijdrage, waarin in het kort de geschiedenis van het Nederlands in België wordt geschetst en waarin vooral wordt geduid binnen welke taalideologische context het misverstand omtrent het Vlaams over heel de wereld verspreid is geraakt (zie in dat verband ook het recente boek van Willemyns, 2013, vooral blz. 4-8, en Willemyns, 2003). Ik probeer daarbij vooral een Zuid-Afrikaans publiek in te lichten.

2. Een korte geschiedenis van het Nederlands

2.1. *Middelnederlands*

Het Nederlands vormt met het Duits een subgroep van het West-Germaans; het Engels vormt met het Fries de andere subgroep. Het is tijdens de middeleeuwen gaandeweg tot een aparte geschreven cultuurtaal uitgegroeid. Die schrijftaal is vooral tot stand gekomen in de 13de eeuw in het graafschap Vlaanderen; de oudste in origineel bewaarde Nederlandse volledige tekst is Gents (de zgn. *Statuten van de Leprozerie van Gent* uit 1236). Vóór die tijd moet men zich behelpen met een zeer fragmentarische Oudnederlandse overlevering. 3/4 van de 13de-eeuwse teksten in het Nederlands komen uit Brugge, waar zich de grafelijke kanselarij bevond. Het valt op dat in alle handboeken of vakliteratuur terzake de taal van die teksten ‘Middelnederlands’ wordt genoemd, nooit ‘Middelvlaams’. De eigentijdse benaming voor de taal was ‘Diets’ (in oostelijke gebieden ‘Duits’), een term die buiten zijn strikt historische context door taalkundigen niet meer gebruikt wordt wegens zijn associatie met het nationaal-socialistische gedachtengoed van vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Opgemerkt moet worden dat het middeleeuwse graafschap Vlaanderen iets anders was dan het huidige Nederlandstalige België, dat vandaag Vlaanderen wordt genoemd. Het bestreek de huidige provincies West- en Oost-Vlaanderen in België, Zeeuws-Vlaanderen (het deel van de Nederlandse provincie Zeeland ten zuiden van de Schelde) en ook een heel gebied dat nu in Frankrijk ligt: niet alleen het zogenaamde Frans-Vlaanderen (waarover later meer), maar

ook Picardië en Artesië behoorden ooit tot Vlaanderen. Franse steden als Lille (Rijsel), Roubaix, Tourcoing ... waren in de middeleeuwen Vlaams (maar van oudsher Franstalig); Antwerpen, Brussel, Leuven en Hasselt waren dat niet. Er liep door het graafschap een taalgrens tussen een noordelijk Nederlandstalig gebied, en een zuidelijk Franstalig gebied. Daarnaast was er in het noorden ook een sociale taalgrens, aangezien het Frans de taal van de adel was; het graafschap was inderdaad een deel van het Franse koninkrijk.

Niet enkel in het zuidwesten van het taalgebied (Vlaanderen dus), maar ook in het zuidoosten (Limburg-Rijnland) was er een cultuurcentrum waar Nederlands geschreven werd, en waar literaire teksten zijn geproduceerd die soms ouder zijn dan de ambtelijke teksten uit de grote Vlaamse steden. Dat zuidoostelijke cultuurgebied, met Hendrik van Veldeke als belangrijkste figuur (met als voornaamste werk de Sint-Servaeslegende van rond 1180), heeft echter achteraf weinig of niets bijgedragen tot de totstandkoming van de Nederlandse standaardtaal. Limburgse dialecten klinken daardoor erg vreemd in de oren van de andere Nederlandssprekenden.

De culturele suprematie van het sterk geürbaniseerde 13de-eeuwse graafschap Vlaanderen, werd geleidelijk overgenomen door het centraal gelegen hertogdom Brabant, dat vooral in de 15de en 16de eeuw toonaangevend werd, met steden als Antwerpen, Brussel, Leuven en s'-Hertogenbosch. Het hertogdom was altijd een deel geweest van het Duitse rijk, en werd onder de regering van keizer Karel V, die tevoren het graafschap Vlaanderen van Frankrijk had losgemaakt, in de 'Bourgondische Kreits' opgenomen (Transactie van Augsburg, 1548): een verband dat het huidige Nederland, België en Luxemburg omvatte (en ook nog enkele zuidelijker Bourgondische gebieden, die later naar Frankrijk zijn gegaan).

Uiteraard werd niet enkel in de Zuidelijke Nederlanden, maar ook in noordelijker streken, het huidige Nederland, teksten geschreven en aan cultuur gedaan, maar toch is het verhaal van het Nederlands tot het einde van de 16de eeuw vooral een zuidelijk verhaal. Het was in dat hertogdom Brabant dat de eerste pogingen tot standaardisering van het Nederlands hebben plaatsgevonden, op basis van het Brabantse dialect: spraakkunsten, woordenboeken, bijbelvertalingen, spellingvoorschriften zagen het licht. Een beroemd spellingtractaat is van Joos Lambrecht, geen Brabander weliswaar, maar een Gentse drukker, die voor het eerst (in 1550) het woord 'Nederlands' heeft gebruikt in de titel van een taalkundig werk: de *Nederlandsche Spellinghe*. Er is maar één exemplaar van het boek bewaard gebleven. Het bevindt zich nu in de Gentse universiteitsbibliotheek. De term 'Nederduits' zou het echter tot diep in de 19de eeuw uithouden.

9 Nederlādsche

Spellinghe / uutgheseld by brāghe
endg andwoorde / vuer Joas Lambrecht
Letterstecker. Tot onderwijs der
Jonghers vooz haar ear-
ste beghin.

CESSANT SOLITA,

DVM MELIORA.

Geprint te Ghend in tjaar
M. D. L.

Nederlandsche Spellinge van Joos Lambrecht (1550)

2.2. Standaardisering

De nood aan een eenheidstaal kan in verband gebracht worden met de verhoogde culturele en handelscontacten tussen het toonaangevende deel van de (stedelijke) bevolking en met de uitvinding van de boekdrukkunst. Drukkers ijverden o.a. voor een eengemaakte spelling – uit welbegrepen eigenbelang. De ‘normale’ loop van de geschiedenis, waarbij de Nederlandse standaardtaal Brabants, en meer bepaald Antwerps, geweest zou zijn, werd door de 80-jarige oorlog (1568-1648) afgebroken. Een belangrijk keerpunt was de verovering van Antwerpen door de Spaanse troepen in 1585. Hoewel het protestantisme allereerst in de Zuidelijke Nederlanden aanhang kreeg, zijn het uiteindelijk de Noordelijke provincies die

tijdens de godsdienstoorlogen stand konden houden tegen Spanje. Al in 1588 ontstond de Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden, die in de loop van de 17de eeuw zou uitgroeien tot een wereldmacht, onder de leiding van de provincie Holland. Het is tijdens die Hollandse Gouden Eeuw dat het Nederlands tot een standaardtaal werd opgekweekt, nu op basis van de verzorgde taal van de Hollandse stedelijke burgerij. De taal van de *Statenbijbel* (1637) speelde daarbij een voorname rol.

2.3. De taaltoestand in de Zuidelijke Nederlanden in de Spaanse, Oostenrijkse en Franse periode

De Zuidelijke Nederlanden bleven onder Spaans bewind en werden tijdens de Contrareformatie geherkatholiseerd; een belangrijk deel van de protestantse bevolking week uit naar het Noorden en werkte mee aan de culturele en economische uitbouw van de nieuwe Republiek. Het belangrijkste gevolg van de splitsing der Nederlanden op het gebied van taal is dat het Zuiden buiten de standaardisering van het (noordelijke) Nederlands is komen te staan. De talige situatie van het Nederlands in de Spaanse Nederlanden van de 17de eeuw is door gebrek aan onderzoek overigens niet zo goed bekend. Na de Spaanse successieoorlog worden in de Zuidelijke Nederlanden de Spaanse door de Oostenrijkse Habsburgers afgelost (Vrede van Utrecht, 1713). Het Frans was in de middeleeuwen al aanwezig in het Nederlandstalige gedeelte van het graafschap Vlaanderen, meer bepaald als taal van de hoge adel en ook van een deel van de administratie (naast Nederlands en Latijn), en ook was vanaf 1430 Frans de taal van het Brusselse hof geworden met de komst van de Bourgondische hertogen. Toch moet men echter de verfransing van de (hoge) burgerij in de steden van de Zuidelijke Nederlanden vooral in de Oostenrijkse periode situeren.

In de 18de eeuw was het Frans de dominante cultuurtaal in heel Europa geworden, ook voor het Oostenrijkse bewind, dat al zijn territoria in het Frans bestuurde. De lagere besturen bleven evenwel de landstaal gebruiken: de Staten van Vlaanderen en de Staten van Brabant vergaderden in het Nederlands; gemeentelijke administraties bleven in het Nederlands functioneren. Franstaligheid bij de Vlaamse stedelijke burgerij betekende niet dat die ééntalig Frans was geworden: er ontstond gaandeweg een diglossische situatie met Frans als 'hoge' en het Nederlands (al dan niet in een dialectische vorm) als 'lage' taal. Die toestand werd als sociaal evident aanvoeld; er was niet echt sprake van expliciet taalbeleid of van taaldwang. Recent onderzoek, onder andere van Rutten en Vorsters (2011), heeft aangetoond dat het met het Nederlands in de Oostenrijkse Nederlanden beter gesteld was dan algemeen gedacht wordt.²

Niet alleen konden velen vrij behoorlijk Nederlands schrijven, maar ook waren er een aantal ‘spraakkonstenaers’ actief die spraakkunsten schreven en toenadering tot de noordelijke taalnorm voorstonden. Waarschijnlijk heeft de Vlaamse Beweging (zie verder) de toestand van het Nederlands in het 17de-, 18de- en 19de-eeuwse Vlaanderen té dramatisch voorgesteld om zo de eigen verdienste wat beter in de verf te kunnen zetten.

Op het gebied van taal zou er verandering komen met de Franse periode. In 1794 verdrijven de Franse revolutionaire troepen de Oostenrijkers uit de Zuidelijke Nederlanden; in 1795 wordt het hele gebied door Frankrijk geannexeerd. In Nederland wordt in hetzelfde jaar een vazalstaat van Frankrijk gecreëerd: de Bataafse Republiek. De Franse inmenging in Nederland heeft overigens meegebracht dat de Engelsen alle Nederlandse kolonies hebben aangevallen, en o.a. de Kaapkolonie uiteindelijk hebben overgenomen.

De Franse Revolutie werd onder andere gekenmerkt door een expliciet taalbeleid, dat gericht was op de culturele en politieke emancipatie van de bevolking door de verspreiding van het Frans. Minderheidstalen, of het nu Romaanse dialecten betrof of niet, werden beschouwd als een erfenis van een feodaal verleden dat maar beter verdween. Volgens Henri Grégoire³ moesten de “idiomes féodaux” plaats maken voor het Frans, “la langue de la liberté”. Voor hem was “l’unité de l’idiome” een “partie intégrante de la révolution” [taaleenheid is een integraal deel van de revolutie, *mijn vertaling, JvK*]. Die nieuwe taalpolitiek werd ook in de voormalige Zuidelijke Nederlanden opgedrongen; in 1806 verbiedt Napoleon het gebruik van een andere taal dan het Frans in gerecht en administratie. Die drastische maatregel sorteerde echter niet het gewenste effect: de overgrote meerderheid van de Vlamingen begreep eenvoudigweg geen Frans, waardoor de maatregel onuitvoerbaar was.

2.4. De Nederlandse standaardtaal in Vlaanderen in de 19de en 20ste eeuw

De Franse periode wordt na de nederlaag van Napoleon in Waterloo (1815) definitief afgelost door de Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder koning Willem I. Het huidige Nederland, België en Luxemburg vormen opnieuw één geheel. Willem vaardigde in 1819 een wet uit die alle besturen in Vlaanderen verplichtte vanaf 1823 opnieuw het Nederlands te gebruiken. Onderzoek heeft aangetoond dat die overgang moeiteloos is verlopen (Willems & De Groof, 2004), wat bewijst dat het Nederlands als schrijftaal volstrekt niet vergeten was. Franstalige Vlamingen waren echter niet steeds tevreden over het feit dat het Nederlands nu ineens de ‘carrièretaal’ was geworden en wilden de rechten van het Frans in Vlaanderen veiligstellen.

Het was tijdens die zogenaamde Hollandse periode dat vele Vlamingen weer

in contact kwamen met de noordelijke standaardtaal. Willem I vernieuwde immers het onderwijs: hij richtte een school op voor onderwijzers; het lagere onderwijs werd verbeterd; elke middelbare school kreeg een leraar Nederlands; de universiteiten van Leuven, Gent en Luik (die twee laatste heeft hij zelf opgericht) kregen een professor Nederlands. Het is tijdens zijn bewind dat de intellectuelen hun opleiding kregen die achteraf de leiding zullen nemen van de Vlaamse Beweging.

Willem I werd verdreven tijdens de Belgische Revolutie in 1830. Het was niet zozeer zijn taalpolitiek tegenover het Frans in Vlaanderen dat de opstand veroorzaakte, maar vooral zijn autoritaire optreden als verlichte despoot en een aantal politieke flaters. Willem was te autoritair, te 'Nederlands' en te protestants voor zijn zuidelijke – katholieke – onderdanen. Het gemeenschapsgevoel tussen Noord en Zuid, dat al een paar eeuwen verstoord was, kon blijkbaar niet op een paar decennia hersteld worden. In 1839 wordt de splitsing tussen België en Nederland definitief en verliest het 'orangisme' in bijvoorbeeld Gent zijn geloofwaardigheid. De Gentse burgerij – hoe Franstalig die ook was – wilde immers geen splitsing van de Nederlanden en steunde Willem I, die Gent immers zowel een zeehaven (dankzij het kanaal Gent-Terneuzen) als een universiteit had gegeven.

In België was toen al een Franstalige staat ontstaan. De grondwet garandeerde weliswaar de 'vrijheid van taal', maar dat betekende vooral dat een Vlaamse rechter in Vlaanderen tijdens een procesgang Frans mocht blijven spreken. Frans werd de enige officiële taal – ook in Vlaanderen – hoewel de meerderheid van bevolking niet Franstalig was. Het valt te begrijpen dat er snel reactie komt; enkele Nederlandstalige intellectuelen beginnen op te komen voor de rechten van het Nederlands (de bekendste 'taalminnaar' is Jan Frans Willems): de Vlaamse Beweging ontstaat.

In het begin had de Vlaamse Beweging weinig politieke invloed wegens het cijnskiesstelsel, dat de hoogte van de belasting als criterium gebruikte, waardoor enkel gegoede (en dus meestal Franstalige) burgers, konden stemmen. Daarin komt verandering naar het einde van de 19de eeuw toe, toen sociale bewegingen eerst het meervoudig en dan het enkelvoudig mannelijk stemrecht konden afdwingen, resp. in 1893 en 1919.⁴ Vanaf het einde van de 19de eeuw werden steeds meer Nederlandssprekenden in het parlement verkozen en was het niet meer mogelijk om zoals in Frankrijk het Frans algemeen te verspreiden door het verplicht maken van het basisonderwijs – in het Frans. De leerplicht werd in België immers pas in 1914 ingevoerd.

De taalstrijd tegen het Frans werd gedragen door de middenklasse, die het Frans van de hogere klasse niet kon en het dialect van de lagere klasse niet wou spreken. De taalvorm die uiteindelijk werd gepropageerd, was de Nederlandse

taalnorm zoals die zich in Nederland bevond – dat was de enige taal die tegen het Frans ingezet kon worden als cultuurtaal. Dankzij de Hollandse periode wisten de Vlamingen weer duidelijk dat die bestond. In Zuid-Afrika heeft men in ongeveer dezelfde periode wel de eigen taalvorm gecodificeerd en als cultuurtaal gepropageerd. Het verschil met Vlaanderen is waarschijnlijk te verklaren door het feit dat de taalstrijd voor het Afrikaans door de volksklasse – en niet door een middenklasse – werd gedragen (zie Van Keymeulen, 2010).

De aansluiting bij de noordelijke taalnorm was de uiteindelijke uitslag van de strijd tussen de *particularisten*, die een eigen Vlaamse taal voorstonden, en de *integrationisten*, die de taaleenheid met Nederland nastreefden. Het particularisme leefde vooral in West-Vlaanderen, waar met name priesters als Guido Gezelle, Hugo Verriest en Leonard De Bo ijverden voor het ‘Vlaams’. Hun motivatie was godsdienstig geïnspireerd; het katholieke Vlaams moest een dam opwerpen tegen het protestantse ‘Hollands’ (zie o.a. Willemyns, 2013: 132 vlg.). Het valt echter te begrijpen dat het West-Vlaams maar moeilijk tot een standaardtaal voor de Vlamingen kon uitgroeien. De provincie West-Vlaanderen – hoe ‘puur’ en ‘authentiek’ het dialect er ook mag zijn – werd in de 19de eeuw bewoond door een overwegend agrarische bevolking; er waren geen grote steden, geen moderne industrie of universiteiten. Uiteindelijk kreeg de visie van de vooral Gentse en Antwerpse integrationisten de overhand: zij behoorden immers tot meer geïndustrialiseerde en economisch machtiger regio’s.

Vanaf het einde van de 19de eeuw werden de rechten van het Nederlands in Vlaanderen gaandeweg hersteld. Belangrijk was de Gelijkheidswet van 1898, waarbij Nederlands en Frans dezelfde juridische kracht kregen. Een zeer belangrijke eis van de Vlamingen, de vernederlandsing van de universiteit van Gent, werd pas in 1930 ingewilligd – men was bereid de internationaliteit van de universiteit daarvoor op te geven.⁵ Langzaam verschoof ook de eis tot tweetaligheid van Vlaanderen naar de eis tot ééntaligheid: de introductie van het *territorialiteitsbeginsel*. Pogingen tot officiële tweetaligheid voor heel België strandden op het Waalse verzet de ééntaligheid van het Franssprekende landsgedeelte op te geven. In Wallonië waren namelijk tienduizenden arme Vlaamse immigranten aanwezig, die werk hadden gevonden in de zware industrie en de mijnbouw. Dat Nederlandstalige proletariaat had zich ongetwijfeld moeiteloos laten verfransen. Indien Wallonië tweetaligheid had geaccepteerd, dan was heel Vlaanderen vandaag waarschijnlijk tweetalig en Wallonië opnieuw ééntalig Frans. De taalstrijd van de Vlamingen werd sterk gehinderd door de nasleep van de twee wereldoorlogen. In beide oorlogen zocht een deel van de Vlaamse Beweging de hulp van de Duitse bezetter; in beide gevallen werd na de oorlog de rekening daarvoor aan de hele Vlaamse Beweging gepresenteerd – waardoor het inwilligen van de taaleisen werd vertraagd.

2.5. *Naar een federaal België*

De taalstrijd voor het Nederlands is in België gewonnen. Die strijd was in de eerste plaats een sociale strijd binnen Vlaanderen – waar klassenverschil eertijds door taalgebruik werd gemarkeerd. Het was geen etnisch conflict, maar in eerste instantie een strijd tegen het Frans, niet een strijd tegen de Walen – zoals in het buitenland soms wordt gedacht. Ook de occasionele strubbelingen in het officieel tweetalige Brussel en de randgemeenten daarvan hebben een sterk sociaal karakter: sommige Franstalige Brusselaars die in de Nederlandstalige gemeenten rond Brussel zijn gaan resideren, willen daar de taalregelingen ten voordele van het Frans veranderen – wat conflicten meebrengt.⁶

De federale structuur van België, met het territorialiteitsprincipe als grondslag voor de taalwetgeving, werd als oplossing gekozen voor de taalstrijd: het taalgebruik wordt bepaald door het grondgebied waar men woont. De taalgrens, die in 1962 officieel is vastgelegd, vormt een politieke grens tussen de deelstaten. Alle Belgische structuren werden gaandeweg in tweeën gesplitst: er bestaan vandaag de dag geen tweetalige politieke partijen, vakbonden, ziekenfondsen, universiteiten ... In Vlaanderen heeft men volstrekt geen behoefte meer aan het Frans om als burger te functioneren; de kleine Franstalige minderheden in de Vlaamse steden zijn cultureel vrijwel onzichtbaar geworden. De openvolgende Belgische staatsvormingen naar meer federalisme zijn gericht op meer autonomie voor de deelgebieden – steeds op vraag van de Vlamingen: het Belgische federalisme is namelijk ‘asymmetrisch centrifugaal’.⁷ Vlaanderen is nu economisch veel welvarender dan Wallonië; de financiële transfers van noord naar zuid in België worden door sommige politieke partijen ter discussie gesteld.

De taalstrijd in de 19de en het begin van de 20ste eeuw was sterk gericht op statusplanning: het herstel van het prestige van de taal als taal van de overheid, van het gerecht en van de wetenschap. Expliciete codificatie was minder nodig, aangezien men zich in principe aansloot bij de taalnormen van het noorden. Alle handboeken die op codificatie gericht waren, propageerden de noordelijke norm – hoewel men ‘goede’, en algemeen aanvaarde zuidelijk-Nederlandse taalvormen niet wilde uitsluiten. De democratisering van het onderwijs in de jaren 60 van de vorige eeuw, bracht in Nederlandstalig België een heuse ABN-actie⁸ op gang, gesteund door alle culturele organisaties en door de media. Die acties hebben ervoor gezorgd dat het Standaardnederlands verspreid raakte bij de brede lagen van de bevolking – zeker in zijn geschreven vorm, en uiteraard met een zekere zuidelijke inslag. Ook in Nederland is de standaardtaal in die periode over het hele land verspreid geraakt. De Vlamingen hebben de noordelijke norm niet volledig geïnterioriseerd – hij is immers buitenlands. In Vlaanderen ontstond in die periode een regionaal geschakeerde informele omgangstaal, de *zgn. tussentaal*,

de overkoepelde term voor het taalcontinuüm tussen de traditionele dialecten, die hoe langer hoe minder gesproken worden, en de Belgische variëteit van de Nederlandse standaardtaal.⁹

3. Het Nederlands als pluricentrische taal

Het Nederlands is dus een pluricentrische taal,¹⁰ een taal die in verschillende staten gesproken wordt, wat uiteraard aanleiding geeft tot natiolecten,¹¹ nationale varianten van dezelfde standaardtaal. Voor het Nederlands bestaat er Nederlands Nederlands (NN), Belgisch Nederlands (BN) en Surinaams Nederlands (SN). De eerste twee termen zijn in de plaats getreden van de nu verouderde terminologie Noord-Nederlands en Zuid-Nederlands, waarmee vroeger respectievelijk het Nederlands van Nederland en dat van Vlaanderen werd aangeduid. ‘Noord-Nederland’ wordt nu opgevat als een geografische aanduiding voor het noorden van Nederland en niet meer voor heel Nederland. Ook ‘Zuid-Nederland’ heeft als term een betekenisverandering ondergaan; in oudere teksten wordt hij gebruikt voor Vlaanderen, nu vrijwel uitsluitend voor het zuiden van Nederland. De term ‘Nederlands Nederlands’ klinkt wat gek; het eerste deel van de uitdrukking is een geografische aanduiding, het tweede deel een taalaanduiding.¹² De Engelse vertaling ‘Netherlandic Dutch’ klinkt in elk geval beter.

Er bestaan heel wat natiolecten. Binnen Europa kunnen we onder andere wijzen op Oostenrijks Duits, Iers Engels, Zwitsers Frans, Fins Zweeds; buiten Europa hebben Engels, Spaans, Portugees en Frans tientallen natiolecten doen ontstaan in hun voormalige koloniën. Een natiolect bestaat in de eerste plaats uit een accent, waardoor men de spreker in een bepaald land kan thuiswijzen, en een beperkt aantal woorden en eventueel morfologische en syntactische bijzonderheden die door de sprekers van het natiolect als verzorgd taalgebruik – dus als standaardtaal – beschouwd worden. Natiolecten verschillen in principe maar in geringe mate van elkaar en hinderen de onderlinge verstaanbaarheid weinig of niet; soms zijn ze vooral tot de spreektaal beperkt (bijv. Belgisch Frans tegenover Frans Frans). In België worden drie natiolecten gesproken: Belgisch Nederlands, Belgisch Frans en Belgisch Duits. In Zuid-Afrika wordt o.a. een natiolect van het Engels gesproken, het Zuid-Afrikaanse Engels; aan de Rhodes University in Grahamstad bevindt zich een heus onderzoekscentrum dat zich daarmee bezighoudt, nl. de Dictionary Unit for South African English.

Markant is dat het Belgische Nederlands het grootste relatieve aandeel heeft van alle Europese natiolecten ten opzichte van de totaliteit van het taalgebied. De Vlamingen maken namelijk ongeveer 28% uit van de Nederlandstaligen; de Franstalige Belgen 6,5% van de (Europese) Franstaligen, de Duitstalige Belgen zelfs minder dan 1% van de Duitstaligen.

Wat het verschil tussen NN en BN betreft, moeten we een verschil maken tussen spreektaal en schrijftaal. De gemeenschappelijke schrijftaal levert weinig verstaanbaarheidsproblemen op; de uitspraaknormen zijn wel verschillend: er bestaat een Belgische uitspraak van het Nederlands, die gebaseerd is op de uitspraak van de Randstad Holland van ongeveer 100 jaar geleden.¹³ Waarschijnlijk is dat de reden waarom Afrikaners het Nederlands van Vlamingen soms beter begrijpen dan dat van de Nederlanders. De uitspraaknorm in Vlaanderen is ouderwetscher dan die in Nederland; Vlamingen hebben niet meegedaan met een aantal relatief recente Hollandse taalvernieuwingen. Er zijn wel een aantal verschillen in woordenschat. *Het Prisma Handwoordenboek* van 2009 is het eerste woordenboek dat zowel de woorden registreert die vooral of enkel in Nederland gebruikt worden, als de typisch Belgische; zo'n 3.500 woorden krijgen een BN-, ongeveer 4.500 een NN-label.¹⁴ Ik weet niet of dat weinig of veel is in vergelijking tot bijvoorbeeld Zuid-Afrikaans Engels versus Brits Engels of Oostenrijks Duits versus Duits Duits. Verschil in gebruik hoeft trouwens niet steeds de onderlinge verstaanbaarheid te hinderen. Er zijn relatief weinig verschillen op het gebied van morfologie of syntaxis; nooit wordt de verstaanbaarheid daardoor gehinderd.

Op het gebied van de informele taalregisters lopen beide taalvariëteiten meer uiteen. Vlamingen spreken onder elkaar meestal een 'tussentaal'; in Nederland heeft Jan Stroop (1998) de term "Poldernederlands" verzonnen voor een taalvorm met verlaagd vocalisme, die aanvankelijk vooral populair is geweest bij jonge stedelijke vrouwen, maar nu is veralgemeend. Met die typische Hollandse taalveranderingen doen Vlamingen niet mee. Een taalsituatie met verschillende taalregisters is niet abnormaal, maar is vrij algemeen: de meeste taalgebieden hebben dialecten en hebben verschillende registers voor formeel en informeel of voor spreektaal en schrijftaal.

4. Taalideologie

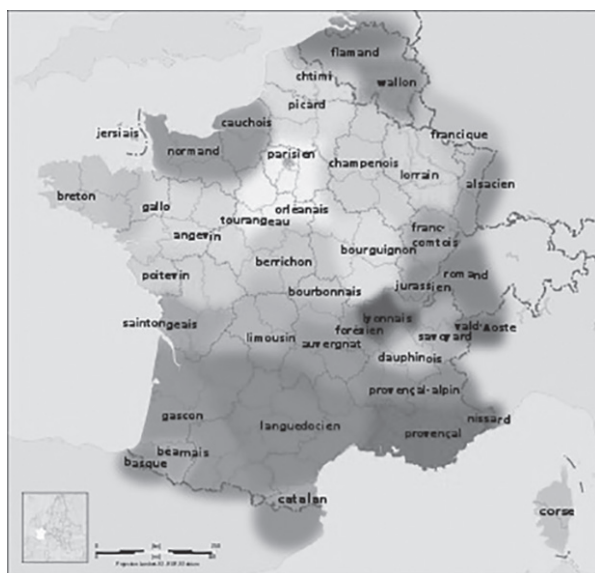
Taalideologie vatten we op als een mentale constructie over taal, die geladen is met waarden. In wat volgt, proberen we de taalideologieën te schetsen van zowel de francofonie, de Nederlanders als de Vlamingen om de verwarring omtrent de aard van het 'Vlaams' te verklaren.

4.1. De taalideologie van de francofonie

De taalideologie van de Franse cultuur heeft zijn wortels in de Franse revolutie (1789), die – zoals hierboven geschetst – de revolutionaire waarden via het Frans wilde verspreiden door middel van een bewuste taalpolitiek, die erop gericht was het Frans binnen Frankrijk te veralgemenen en de minderheidstalen uit te roeien.

De Franse taalideologie was gericht op de maximalisatie van de taalhomogeniteit binnen de staat – tot voordeel van de hele bevolking. Het mijns inziens belangrijkste en zeer efficiënte ideologische middel daartoe was het wegnemen van het *prestige* van de minderheidstaal, zodat het moeilijk denkbaar werd die taal toe te laten in de hogere sferen van de maatschappij (hoger onderwijs, rechtspraak, wetgeving ...). Om een en ander duidelijk te illustreren bespreken we kort de kaart met de “Langues régionales ou minoritaires de France” op Wikipedia. Wikipedia is weliswaar een niet-geautoriseerde encyclopedie, maar toch is ze voor onze doelstelling bruikbaar, al was het maar omdat de internetgebruiker van vandaag in eerste instantie bij die kaart terecht komt als hij iets over de minderheidstalen in Frankrijk te weten wil komen.

Op de kaart valt allereerst op dat Frankrijk nog steeds op Napoleontische wijze wordt opgevat: heel België en het Groot-Hertogdom Luxemburg worden tot het Franse gebied gerekend. Nu wordt er in België en in Luxemburg wel degelijk Frans gesproken, maar toch hebben de bewerkers van onder andere de Spaanse, Catalaanse, Italiaanse, Portugese, Zweedse, Poolse ... versie van Wikipedia het noorden van België van de oorspronkelijke kaart afgeknipt. Blijkbaar vond men de aanduiding *flamand* voor heel Nederlandstalig België als zijnde een dialect binnen het Franse gebied toch wat overdreven.¹⁶ De kaart is wel ongewijzigd overgenomen op o.a. de Engelse, Duitse, Russische, Chinese versie ... en eigenaardig genoeg ook op de Nederlandse versie van het Wikipedia-artikel (2014).

Langues régionales ou minoritaires de France (Wikipedia, 2014)

Het is niet onze bedoeling de hele kaart (laat staan de bijbehorende teksten) te bespreken, maar wel te wijzen op het feit dat een aantal talen benoemd worden met een term die internationaal bekend is als naam voor een taal: Bretoens (*breton*), Baskisch (*basque*) en Catalaans (*catalan*); Nederlands wordt echter *flamand*; Duits wordt *francique*, dan wel *alsacien*; Italiaans wordt *corse*. Bretoens is de enige taal die tot Frankrijk beperkt is; Baskisch en Catalaans worden ook in Spanje gesproken. Die twee talen vormen relatief kleine taalgebieden (momenteel resp. ongeveer 720.000¹⁷ en 7.000.000¹⁸ sprekers), die al eeuwenlang door het Spaans of Frans gedomineerd worden en pas sedert een paar decennia in Spanje op taalkundige rechten kunnen rekenen.¹⁹

Het valt op dat de minderheidstalen die aansluiting vinden bij de naburige grotere taalgebieden, op dezelfde manier behandeld worden als de Romaanse dialecten (*chtimi*, *cauchois*, *tourengeau*, enz.). Het effect daarvan is evident de *folklorisatie* van die minderheidstalen door het wegnemen van het prestige ervan door ze met een regionale term te benoemen, in plaats van met de naam van de cultuurtaal waar ze bijhoren. Op die manier kan men begrijpen dat Franse intellectuelen in Vlaanderen vriendelijk vragen of men het *flamand* kan schrijven, of dat Franstalige professoren in de Gentse universiteitsbibliotheek op zoek gaan naar de oorspronkelijke Franstalige versies van Nederlandstalige boeken.²⁰ Het wegnemen van het prestige van de minderheidstalen en het zaaien van twijfel omtrent de kwaliteit ervan is essentieel om de dominantie van het Frans voor alle hogere functies in de maatschappij niet alleen aanvaardbaar, maar zelfs evident te maken.

Het taalbeleid van de Franse republiek is gaandeweg wel verzacht,²¹ maar niet minder efficiënt geworden. Voor heel wat minderheidstalen zijn er spellingen en spraakkunsten, en er is ook literatuur; die van het Provençaals bijvoorbeeld is overigens erg oud en van een hoge kwaliteit.²² Ook *corse*, *alsacien*, enz. kan men schrijven; een aantal minderheidstalen zijn (keuze)vak geworden op lagere of middelbare scholen; sedert de 'loi Deixonne' (1951) kregen steeds meer regionale talen een plaatsje in het onderwijs. Ook zal men de taalvariëteiten beleefdheidshalve steeds *talen* noemen, en geen dialecten – dat doet dialectsprekers altijd plezier. De dominantie van het Frans staat nergens ter discussie, aangezien de sprekers van de minderheidstalen de Franse visie op hun taal hebben geïnterioriseerd – een paar zeldzame uitzonderingen niet te na gesproken.²³ Een mooi voorbeeld van de Franse taalattitude levert het *Lëtzebürgesch* (Luxemburgs). Die taal is een Duits Moezelfrankisch dialect dat tot cultuurtaal is opgekweekt en tot de *langue nationale* van Luxemburg is uitgegroeid (wet uitgevaardigd op 24 februari 1984). Opmerkelijk genoeg is de wetgeving terzake in het Frans, want de Luxemburgers vinden hun *langue nationale* erg belangrijk.²⁴

Het taalbeleid in Frankrijk staat in scherp contrast met de attitude in andere

landen, waar men de taal van minderheden nagenoeg altijd benoemt met de naam van de cultuurtaal waar ze bijhoort: in België noemt men de talen van de minderheden gewoon Frans en Duits (en niet bijvoorbeeld Waals en Eupens²⁵). De taal van de Hongaarsstalige minderheden in Roemenië, Slowakije, Servië, Oekraïne, Kroatië, Oostenrijk en Slovenië wordt door iedereen met Hongaars aangeduid; nergens bestaat de behoefte een regionale Hongaarse taalvariëteit apart te benoemen (en eventueel te codificeren) om die taalminderheid politiek beter te kunnen isoleren van een groter, en grensoverschrijdend cultureel verband.

De Franse handelswijze met betrekking tot minderheidstalen is zeer efficiënt gebleken, mede doordat de identiteiten van de anderstalige minderheden werden geregionaliseerd door de dialecten toch enige (maar dus lagere) status te geven als schrijftaal om zo culturele onrust (en potentieel politiek separatisme) te bezweren. De dominantie van het Frans als taal van alle hogere functies van de maatschappij wordt in Frankrijk (en Luxemburg) door geen enkele taalminderheid ter discussie gesteld. Het is die toestand die de (Belgische) francofonie ook voor het *flamand* in Vlaanderen in gedachten had – maar dat verhaal is dus niet doorgegaan. Wel is het zo dat die Franse attitude tegenover de taal van de Vlamingen over heel de wereld verspreid is geraakt, niet alleen door de Belgische diplomatie, die tot in begin van de 20ste eeuw zeer sterk Franstalig was, maar vooral doordat buitenlanders – taalgeleerden en anderen – in de eerste plaats via het Frans kennis opdoen van België in het algemeen en de taaltoestand in het bijzonder. Engelstalige, Duitstalige, Chineeststalige ... journalisten in België kennen meestal wel Frans, maar zeer zelden Nederlands (als ze al weten dat Vlamingen Nederlands spreken).²⁶ Daardoor komt het dat buitenlanders denken dat Vlamingen Vlaams (vertaling van *flamand*) spreken en dat een gesprek over de taal van de Vlamingen binnen de kortste keren in een soort ‘dialectmodus’ belandt (over Vlaams als dialect, zie verder). Men weet niet goed wat Vlaams eigenlijk is of wat men er moet van denken (laat staan dat men de moeite zou nemen om zo’n taal te leren). Dat is uiteraard niet verwonderlijk – Vlaams bestaat gewoonweg niet: het is een geografische term, geen taalterm. Wel is het zo dat geografische termen dikwijls parallel lopen met het woord voor de taal: Frankrijk > Frans, Duitsland > Duits, Zweden > Zweeds, Nederland > Nederlands ... en dus ook Vlaanderen > Vlaams – iets wat de verwarring in de hand werkt.

4.2. Vlamingen zijn geen Nederlanders

Er is nog een andere taalideologische oorzaak die maakt dat de taal van de Vlamingen in het buitenland een onduidelijk profiel heeft, en dat is het (taal)nationalisme van zowel Nederlanders als Vlamingen. De grens tussen België en Nederland is niet enkel een staatsgrens, maar in heel wat opzichten ook een cultuurgrens. In het

boek van Claes en Gerritsen (2002:143) over *Culturele waarden en communicatie in internationaal perspectief* staat (met verwijzing naar Hofstede, 1980:228) dat er nergens ter wereld twee volkeren naast elkaar leven die dezelfde taal spreken, maar cultureel zo van elkaar verschillen.²⁷ Vlamingen spreken wel Nederlands, een Germaanse taal, maar vertonen in tegenstelling tot Nederlanders veeleer ‘Romaans gedrag’. De grens tussen Noord- en Zuid-Europa volgt niet de taalgrens in België, maar tegenwoordig de staatsgrens met Nederland.²⁸

Vlamingen en Nederlanders hebben dus een verschillende identiteit, die zich ook op het gebied van taal manifesteert. Nederlanders noemen het Nederlands van de Vlamingen graag Vlaams, om aan te geven dat Vlamingen toch wel anders zijn en anders praten; Vlamingen noemen het Nederlands van het Noorden dan weer Hollands – en storen zich aan de ‘schraperige’ uitspraak van de Hollanders. In de omgangstaal van Vlamingen wordt elke Nederlander een Hollander genoemd. De attitude van Vlamingen tegenover Nederlanders is dikwijls negatief gekleurd (er wordt geklaagd over hun arrogantie); de attitude van Nederlanders tegenover Vlaanderen is positiever (maar soms neerbuigend).

Hoewel heel wat taalgebruikers soms de neiging hebben de eigenheid van de eigen taalvariëteit sterk in de verf te zetten om hun identiteit te beklemtonen (bijv. Schotten tegenover Engelsen), heb ik toch de indruk dat de neiging bij Nederlanders en Vlamingen om net *niet* de klemtoon te leggen op hun taaleenheid, vrij systematisch is.²⁹ De mate waarin dat gebeurt, hangt af van de sterkte van het (taal)nationalisme van de spreker, en van de context waarin het gesprek plaatsheeft. Alle Franstaligen daarentegen zullen het Frans van Belgen, Zwitsers, Canadezen of de Franse variëteiten in de meer dan 20 ex-koloniën altijd Frans noemen – de Franse cultuur heeft namelijk een sterk internationaal blikveld en is sterk gecentraliseerd. Ze worden daarin door de niet-Fransen nagevolgd. Hetzelfde geldt in principe ook voor Engels, Spaans of Portugees. Hoewel Brits Engels en Europees Portugees een minderheid zijn gaan vormen ten opzichte van het ‘American’ en het ‘Brazileiro’, blijft men de taal van de USA en van Brazilië doorgaans met de Europese benamingen Engels en Portugees aanduiden.

Tekenend in verband met het taalnationalisme in Nederland is ook de afwezigheid van belangstelling voor de taalperikelen in België (bijv. de nog steeds voortdurende taalstrijd in de Brusselse randgemeenten). Culturele expansiedrang (in tegenstelling tot mercantiele expansiedrang) is Nederlanders altijd al vreemd geweest.³⁰ Tekenend voor de afwezigheid van talige expansiedrang bij de Vlamingen is de situatie in Belgisch Congo. Het Frans is daar vooral door de inspanningen van Vlaamse missionarissen verspreid; het is nu de enige officiële taal van de ex-kolonie.

De Vlamingen noemen hun taal ook zelf dikwijls Vlaams – maar weten dan uiteraard wel wat ze daarmee bedoelen. Het is een familiale term voor het

Nederlands in België. Het is niet ondenkbaar dat die benoeming ook aan de interiorisatie van de Franse taalattitude in 19de en begin 20ste eeuw geweten moet worden. De strikt wetenschappelijk-dialectologische invulling van de term (zie verder) is bij het publiek onbekend. De term ‘Vlaams’ heeft overigens al een oude geschiedenis, en heeft historisch verschillende ladingen gedekt³¹ – wat de eenduidigheid van de term vandaag de dag niet ten goede komt. De officiële naam van de taal, die in wetgeving, onderwijs ... gebruikt wordt, is steeds Nederlands. De Franstalige Belgen (niet de Fransen) hebben op school geleerd dat de Vlamingen *néerlandais* praten en gebruiken *flamand* nu ook vooral als een officiële term.

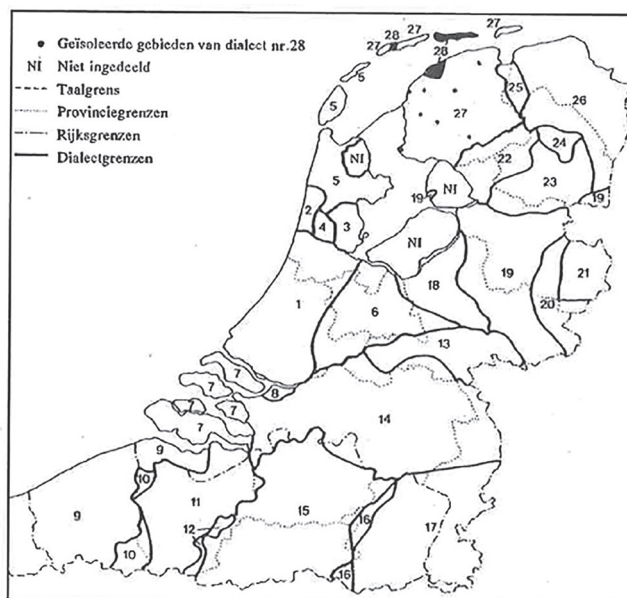
5. Vlaams en de Nederlandse dialecten

In de wetenschappelijke dialectologie wordt de term ‘Vlaams’ voorbehouden voor de zuidwestelijke groep van Nederlandse dialecten – een betekenisinhoud die dus anders is dan die in het gewone taalgebruik. Vlaams wordt gesproken in Frans-Vlaanderen (de noordwestelijke hoek van Frankrijk), de provincies West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen in België, en in Zeeuws-Vlaanderen (het deel van de Nederlandse provincie Zeeland bezuiden de Schelde). Meer naar het oosten wordt Brabants gesproken, in de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Nog meer naar het oosten is er het Limburgs, in de provincies Belgisch en Nederlands Limburg. Een vierde zuidelijk-Nederlandse dialectgroep is het Zeeuws van de Zeeuwse eilanden en de twee Zuid-Hollandse eilanden Goeree en Overflakkee.

In Nederland heeft men dan als belangrijkste dialectgroepen het Hollands, het Utrechts, het Gelders, het Drents, het Gronings en het Stellingwerfs. Het kaartje hieronder toont dat er binnen de verschillende dialectgroepen verfijningen mogelijk zijn – er bestaat overigens geen eensgezindheid over de dialectindeling. Nederland heeft ook een minderheidstaal, het Fries in de provincie Friesland (officiële naam is *Fryslân*); alle Friestaligen spreken daarnaast ook Nederlands. Twee dialectgroepen in Nederland zijn erin geslaagd erkenning te krijgen als ‘streektaal’ volgens het *Europese Handvest van Streken en Minderheidstalen*, het Limburgs (enkel in Nederland) en het Nedersaksisch. Nedersaksisch wordt gesproken in het noordoosten van Nederland, in de provincies Groningen, Drenthe en Overijssel, de Gelderse streken Veluwe en Achterhoek en in de Stellingwerfen in het zuiden van Friesland; de taal heeft ook in Duitsland een erkenning gekregen. Uiteraard praten alle Limburgers en Nedersaksers ook Nederlands.

België heeft het betreffende Europese Handvest niet ondertekend, mede om de Belgische taalwetgeving niet nog ingewikkelder te maken dan ze al is, en ook

om geen argumenten te geven aan hen die volhouden dat Vlamingen geen echte taal hebben, maar enkel dialecten.

Een indeling van de Nederlandse dialecten door Jo Daan

1 Zuid-Hollands	15 Brabants
2 Kennemerlands	16 Dialect van het gebied tussen Brabants en Limburgs
3 Waterlands	17 Limburgs
4 Zaaans	18 Veluws
5 Westfries-Noord-Hollands	19 Gelders-Overijssels
6 Utrechts-Alblasserwaards	20 Twents-Graafschaps
7 Zeeuws	21 Twents
8 Westhoek	22 Stellingwerfs
9 West-Viaams en Zeeuws-Vlaams	23 Zuid-Drents
10 Dialect van het gebied tussen West- en Oost-Viaams	24 Midden-Drents
11 Oost-Vlaams	25 Kollumerlands
12 Dialect van het gebied tussen Oost-Vlaams en Brabants	26 Gronings en Noord-Drents
13 Zuid-Gelders	27 Fries*
14 Noord-Brabants en Noord-Limburgs	28 Biidts. Stadsfries, Midlands, Amelands

*Fries, hier voor de volledigheid vermeld op de dialectkaart, is een aparte taal (zie hoofdstuk 1)

(Van der Sijs & Willems, 2009: 44)

Het moge duidelijk zijn dat we in dit hoofdstuk over dialectologie aanbeland zijn zowel bij de dialectologie als wetenschap als bij de visies van dialecthobbyisten en populaire noties over taal. Voor buitenstaanders is het soms moeilijk te beoordelen hoe ernstig sommige informatie – al dan niet via het internet verspreid – eigenlijk wel is. Ik geef een voorbeeld.

Ter gelegenheid van het schrijven van dit artikel zocht ik voor de eerste keer op

wat Ethnologue (2014) over het Vlaams te melden zou kunnen hebben. Ik kwam toen voor de eerste keer in contact met volgende compleet foutieve informatie.

Vlaams

A language of Belgium

ISO 639-3

vls

Alternate Names

West Vlaams

Population

1,070,000 in Belgium (1998 University of Ghent). Population total all countries: 1,204,000.

Location

West Vlaanderen.

Language Maps

Andorra and France

Belgium, Luxembourg and Netherlands

Language Status

6b (Threatened).

Classification

Indo-European, Germanic, West, Low Saxon-Low Franconian, Low Franconian

Dialects

None known. Considered a variant of Dutch [nld]. Reportedly similar to German [deu], English [eng], Frisian [fry].

Typology

SOV.

Language Use

All ages. Also use English [eng], French [fra].

Language Development

Magazines. Dictionary. Bible portions: 1980–2003.

Language Resources

OLAC resources in and about Vlaams

Writing

Latin script [Latn].

Other Comments

Christian (Roman Catholic).

- [Log in](#) or [register](#) to post comments

Waar komt dergelijke onzin toch vandaan? Waarschijnlijk is het volgende gebeurd. In

Frankrijk wordt nog steeds in het uiterste noordwesten (regio Nord-Pas-de-Calais) een Nederlands dialect gesproken, het zgn. Frans-Vlaams, in een streek die in 1713 door Frankrijk definitief is geannexeerd. Wie goed toekijkt, ziet op de kaart van de minderheidstalen hierboven dat het *flamand* inderdaad voor een piepklein deeltje tot in Frankrijk reikt. Dat dialect heeft gaandeweg wegens de Franse taalpolitiek elk contact met de Nederlandse cultuurtaal verloren. Het is een zeer archaisch Vlaams dialect, dat nog door een slinkend aantal mensen van de oudste generatie wordt gesproken.³² Het wordt niet overkoepeld door de Nederlandse standaardtaal, maar door het Frans, en zou dus inderdaad eventueel als een minderheidstaal van Frankrijk beschouwd kunnen worden, vooral omdat taalactivisten dat dialect proberen te codificeren met o.a. een eigen spelling (net zoals dat gebeurd is met *alsacien*, *corse* ...). Dat *flamand* (in de eigen spelling *Vlaemsch* geheten) is inderdaad op sterven na dood ('threatened'); Frankrijk erkende het bestaan van het dialect als *langage régional* in 2003, met als naam *ouest-flamand* (=West-Vlaams); iets wat blijkbaar door Ethnologue (misschien via de UNESCO-website) is opgepikt, waarna de verwarring omtrent het Vlaams nog groter werd.

Het Frans-Vlaams is linguïstisch inderdaad verwant met het West-Vlaamse dialect in België, vandaar: *flamand* = Vlaams = West-Vlaams. Ethnologue heeft dan blijkbaar gewoonweg het inwonertal van de provincie West-Vlaanderen in België als aantal sprekers genomen en vervolgens de taal daar gesitueerd (vandaar "also in France"). Het West-Vlaams is overigens net het minst bedreigde dialect in Vlaanderen! Waarschijnlijk is ook het westelijke deel van Zeeuws-Vlaanderen meegeteld, anders kan ik de "also" voor de "Netherlands" niet begrijpen (tenzij hier het ook verwante Zeeuws werd meegeteld).³³ De Verenigde Staten mogen blijkbaar ook hier meedoen. Er bestaat inderdaad een woordenboek van het West-Vlaamse dialect (zoals ook voor de meeste andere dialecten) en er zijn (net als elders) dialectliefhebbers die teksten schrijven in het dialect. Ethnologue laat ons ook in het ongewisse over wat Oost-Vlaams dan wel zou kunnen zijn – een vraag die normaal gesproken opkomt, zodra men de term 'West-Vlaams' gebruikt.

In elk geval, indien het Vlaams op die manier een taal genoemd kan worden, dan kan men alle andere dialectgroepen in het Nederlandse taalgebied (en ook elders) de eretitel 'taal' meegeven. Waarschijnlijk heeft Ethnologue zich gebaseerd op teksten die door (Franse?) dialectamateurs zijn geproduceerd – in een wanhopige poging greep te krijgen op wat *Flemish* toch wel mag zijn. De geboden informatie zou het beste gewoonweg verwijderd worden. Het is een samenraapsel van ondeugdelijke informatie, misverstanden en amateurisme die twijfel doet rijzen over de kwaliteit van de hele Ethnologue-website. Wie iets te weten wil komen over het Nederlands en de dialecten daarvan, leze het onlangs verschenen standaardwerk *Language and Space: Dutch* (Hinskens & Tældeman, 2013).

5. Conclusie

De Vlamingen spreken Nederlands – en hebben dat altijd al gedaan. Eigenlijk hoeft men zelfs het adjectief ‘Belgisch’ aan hun Nederlands niet toe te voegen; iets dergelijks wordt immers ook niet gedaan als men de taal benoemt van Franstalige Belgen of Engelstalige Zuid-Afrikanen; men zegt dan eenvoudigweg Frans en Engels – tenzij in zeer specifieke contexten. Doorgaans wordt er immers abstractie gemaakt van variatie tussen natiolecten.

De verwarring bij de buitenlanders rond de term *Vlaams* is in eerste instantie het gevolg van de Franse taalideologie, die de verfransing van Vlaanderen voorbereide. Die verwarring wordt versterkt door de taalnationalistische oprispingen van zowel Vlamingen als Nederlanders, die hun identiteit soms ten koste van elkaar willen beklemtonen. Het samenspel van de Franse taalattitude en het taalnationalisme aan beide zijden van de Nederlands-Belgische rijksgrens heeft ervoor gezorgd dat het Vlaams in de dialectsfeer terecht kwam en heeft de indruk doen ontstaan dat het feit dat Vlamingen Nederlands praten geen feit is, maar een standpunt.

Door de culturele emancipatie van de Vlamingen op het gebied van taal – met dank aan de taalijveraars van de jaren 60 van de vorige eeuw – heeft het nieuwe taalbewustzijn van de Vlamingen ertoe geleid dat de Vlamingen het Belgisch Nederlands onverkort als goed Nederlands beschouwen en niet langer als een afwijking van een taalnorm. Taalvariatie en natiolecten bestaan overal; het is een normale toestand in zeer veel taalgebieden. Mijns inziens is het aan te bevelen de taaleenheid tussen Nederlanders en Vlamingen te beklemtonen en tegelijk de variatie binnen de standaardtaal de plaats te geven die haar toekomt. De natiolectische verschijnselen zouden idealiter tot de passieve taalkennis van elk deel van de taalgemeenschap moeten behoren; het *Prisma Handwoordenboek* is daartoe een handig hulpmiddel. Het Nederlands is in de steeds globaler wordende wereld onder druk komen te staan – zeker in het hoger onderwijs en de wetenschap; het is evident dat de klemtoon op de eenheid van alle Nederlandstaligen de positie van de taal alleen maar kan versterken.

Universiteit Gent

Bibliografie

- Absillis, Kevin, Jaspers, Jürgen & Van Hoof, Sarah** (reds.). 2012. *De manke usurpator*. Gent: Academia Press.
- Blancquaert, Edgard**. 1934. *Practische Uitspraakleer*. Antwerpen: De Sikkel.
- Claes, Marie-Thérèse & Gerritsen, Marinel**. (2002) *Culturele waarden en*

- communicatie in internationaal perspectief*. Muiderberg: Coutinho.
- Clyne, Michael** (ed.). 1992. *Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- De Caluwe, Johan et al.** (reds.). 2013. *Tussentaal. Over de talige ruimte tussen dialect en standaardtaal in Vlaanderen*. Gent: Academia Press.
- De Smet, Gilbert**. 1973. Die Bezeichnungen der niederländischen Sprache im Laufe ihrer Geschichte. *Rheinische Viertelsjahrsblätter* 37: 315-327.
- Ethnologue**. 2014. Vlaams. <http://www.ethnologue.com/language/vls>. Geconsulteerd op 5 augustus 2014.
- Gal, Susan**. 2006. Contradictions of standard language in Europe: implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14: 163-181.
- Hinskens, Frans & Taeldeman, Johan** (eds.). 2013. *Language and space: Dutch*. De Gruyter: Berlin/New-York.
- Hofstede, Geert**. 1980. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Newbury Park: Sage.
- Kruijsen, Joep & Van der Sijs, Nicolien**. 2010. Mapping Dutch and Flemish. In: Lameli, A., Kehrein, R. & Rabanus, S. (eds.). *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation: Volume 2. Language Mapping I*. Berlin/New-York: De Gruyter. p. 180-202.
- Laureys, Godelieve**. 1999. Den svensk-nederländska / nederländsk-svenska ordboken. En bidirektionell ordbok i ett dubbelt binationellt perspektiv. In: *Nordiska studier i lexikografi* 4. Helsingfors: Nordiska Föreningen för Leksikografi. p. 249-255.
- Mantels, Ruben**. 2013. *Gent: Een geschiedenis van universiteit en stad 1817-1940*. Brussel: Mercatorfonds/UgentMemorie.
- Martin, Willy, Smedts, Willy & Prisma-redactie**. 2009. *Prisma handwoordenboek Nederlands – met onderscheid tussen Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands*. Houten: Prisma Woordenboeken en Taaluitgaven.
- Rutten, Gijsbert & Vosters, Rik**. 2011. *Een nieuwe Nederduitse spraakkunst: Taalnormen en schrijfprijktijken in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw*. Brussel: VUB-Press.
- Ryckeboer, Hugo**. 1997. *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Gent: Vakgroep Nederlandse Taalkunde. [on-line beschikbaar op DBNL]
- Ryckeboer, Hugo**. 2004. *Frans-Vlaams*. Tiel: Lannoo.
- Ryckeboer, Hugo**. 2012. Le flamand de France. In: Kremnitz, G. & Broudic F. (réd.). *Histoire sociale des langues de France*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Stroop, Jan**. 1998. *Poldernederlands. Waardoor het AN verdwijnt*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

- Van der Sijs, Nicolien & Willemyns, Roland.** 2009. *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Van Keymeulen, Jacques.** 2010. Standaardisatie en destandaardisatie bij Vlamingen en Afrikaners. Parallellen en verschillen. In: Van der Wal, M. & Franken E. (reds.). *Standaardtalen in beweging*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen. p. 135-152.
- Van Keymeulen, Jacques & Van Bocxtaete, Godelieve.** 2012. Beminde vader en moeder. De brieven van Jacobus Vincentius De Neve, pastoor van Westkapelle, gedeporteerd naar Cayenne in 1798. In: *Biekorf. West-Vlaams Archief* 112(3): 225-245.
- Wikipedia.** 2014. Langues régionales ou minoritaires de France. http://fr.wikipedia.org/wiki/Langues_r%C3%A9gionales_ou_minoritaires_de_France. Geconsulteerd, 5 augustus 2014.
- Willemyns, Roland.** 2003. *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen/Utrecht: Standaard Uitgeverij.
- Willemyns, Roland.** 2013. *Dutch. Biography of a Language*. Oxford University Press.
- Willemyns, Roland & De Groof, Jetje.** 2004. Is de taalpolitiek van Willem I werkelijk mislukt? In: Daalder, S., Janssen T. & Noordegraaf J.(red.). Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen. p. 185-191.

Noten

1. Wel is het zo dat de naam bij de oprichting in 1886 eerst *Koninklijke Vlaamsche Academie* was. Men is achteraf naar het woord *Nederlands* overgeschakeld om allerlei verwarring te vermijden.
2. Zie ook Van Keymeulen en Van Bocxtaete (2012) voor een tekstuitgave van een reeks brieven van een Vlaamse priester op het einde van de 18de eeuw.
3. Henri Grégoire in 1794 in het *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française* (16 prairial an II). [Rapport over de noodzaak en de middelen om de dialecten uit te roeien en het gebruik van het Frans te veralgemenen, *mijn vertaling*, JvK]
4. Bij meervoudig stemrecht werd het aantal stemmen per kiezer bepaald door de hoogte van de belasting en het diploma. België heeft als één van de weinige democratieën ter wereld niet alleen stemrecht, maar ook opkomstplicht. Vrouwen kregen in België pas stemrecht in 1948.
5. In 1930 was ongeveer 1/3 van de Gentse studenten – dankzij de Franse instructietaal – van buitenlandse herkomst (zie Mantels, 2013: 112).
6. In Brussel gaapt er een brede kloof tussen de taalwetgeving en de taalrealiteit: zie o.a. het werk van Rudi Janssens met de taalbarometer (zie: <http://www.briobrusssel.be/ned/>).
7. Het Zwitserse confederalisme is symmetrisch centripetaal: nieuwe wetgeving is meestal gericht op meer samenwerking tussen de kantons.

8. ABN = Algemeen Beschaafd Nederlands.
9. Voor artikelen over tussentaal, zie o.a. Absillis e.a. (2012) en De Caluwe e.a. (2013).
10. De term pluricentrische taal is gepopulariseerd door het werk van Clyne (1992).
11. De term is uitgedacht door Laureys (1999).
12. Hetzelfde terminologische probleem rijst bij Frans Frans tegenover Belgisch Frans of Duits Duits tegenover Oostenrijks Duits.
13. In 1934 publiceerde de Gentse professor E. Blancquaert zijn *Practische Uitspraakleer*, waarin hij de uitspraaknorm voor de Vlamingen voorschreef, gebaseerd op de verzorgde uitspraak van de Nederlanders. Het boek werd toonaangevend en beleefde talrijke herdrukken.
14. De natiolectische labels zijn overigens subtieler dan enkel BN of NN (bijv. 'vooral NN')
15. Gal (2006:163) definieert taalideologie als: "Those cultural presuppositions and metalinguistic notions that name, frame and evaluate linguistic practices, linking them to the political, moral and aesthetic positions of the speakers, and to the institutions that support those positions and practices."
16. Er bestaan overigens Franse wikipedia-artikelen met vrij goede informatie, bijv. die over 'néerlandais'.
17. Gobierno Vasco (juli 2012). "V. Inkesta Soziolinguistikoa". Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
18. Voor meer inlichtingen: zie www.idescat.cat.
19. Gedurende het Francoregime in Spanje waren zowel Baskisch als Catalaans kort en goed verboden in het openbare leven en het onderwijs.
20. Beide voorbeelden zijn gebaseerd op mijn persoonlijke ervaring.
21. Bij de grondwetswijziging van 23 juli 2008 werd art. 75-1 toegevoegd: "*Les langues régionales appartiennent au patrimoine de la France*" [*de regionale talen behoren tot het patrimonium van Frankrijk*, mijn vertaling, JvK].
22. De Provençaalse auteur Frédéric Mistral kreeg in 1904 de Nobelprijs voor literatuur.
23. Enkel op Corsica (deel van Frankrijk sedert 1768) waren er tot voor een aantal jaar gewelddadige acties van nationalistten.
24. Luxemburgers beheersen normaal Duits, Frans en Luxemburgs. Het Luxemburgs wordt ook gebruikt om het aantal vreemdelingen te beperken (wet van 23 oktober 2008). Die moeten immers het bewijs leveren die taal te kennen voor ze de nationaliteit kunnen verwerven. (zie <http://www.luxembourg.public.lu/fr/societe/citoyennete/nationalite/>; geconsulteerd 5 augustus 2014)
25. Eupen is de hoofdstad van de kleine Duitstalige gemeenschap in België (ongeveer 75.000 sprekers).
26. De meeste buitenlandse journalisten zijn in Brussel te vinden, waar ze de activiteiten van de Europese Unie en het NATO-hoofdkwartier volgen.
27. In 2011 is een derde druk verschenen. Hofstede (1980: 228) zegt: "In fact, no countries in the (...) data with a common border and a common language are so far culturally apart, according to the (...) indices, as (Dutch) Belgium and the Netherlands." Hofstedes werk was een

- grootschalige internationale enquête (op vraag van IBM) naar culturele verschillen in de wereld.
28. We kunnen binnen het bestek van deze bijdrage niet ingaan op de verschillen tussen Noord- en Zuid-Europa (zie daartoe het boek van Claes en Gerritsen, 2011). Die verschillen zijn zeer oud en gaan uiteindelijk terug op de grens van de romanisering in de Romeinse keizertijd. Dikwijls worden de ‘Grote Rivieren’ (of de Moerdijkbrug over het Hollands Diep) aangeduid als de cultuurgrens, waarmee ook de drie zuidelijke provincies van Nederland (Zeeland, Noord-Brabant, Limburg) tot het Zuiden worden gerekend.
  29. Een mooi voorbeeld van taalnationalisme levert de titel van het recente artikel van Kruijsen en Van der Sijs (2010): *Mapping Dutch and Flemish* in een internationaal handboek over *Language and Space*. Hoewel net de traditionele dialectkaarten de beste bewijzen leveren dat het Nederlandse taalgebied historisch bekeken niet in termen van ‘noord’ tegenover ‘zuid’ beschreven kan worden, hebben de auteurs er toch voor gekozen voor een internationaal publiek de indruk te wekken dat ‘Dutch’ en ‘Flemish’ verschillende talen zijn. Vlaamse taalkundigen zouden een dergelijke titel nooit uit de pen laten vloeien.
  30. De Nederlanders zijn ook de enige Europeanen die niettegenstaande een groot koloniaal imperium hun taal niet hebben geëxporteerd, met uitzondering van Suriname en enkele Caraïbische eilanden (+ natuurlijk het Afrikaans). Voor de redenen daarvoor: zie Willemyns (2013: 212-214).
  31. Zie het artikel van De Smet (1973).
  32. Wie meer wil weten over het Frans-Vlaams, leze Ryckeboer (1997, 2004 en 2012). Het aantal sprekers wordt op een aantal duizenden geschat.
  33. Historisch-linguïstisch zijn de Nederlandse kustdialecten, met name Vlaams, Zeeuws en Hollands, met elkaar verwant.

Skryf- en tikriglyne

Taal

- Afrikaans of Nederlands/Vlaams. Gebruik die geldende spelling van hierdie tale.

Titel

- Titel links bo, outeur regs onder titel (vetdruk). Die outeur se affiliasie verskyn in kursief (nie vetdruk) onder die artikel, bokant die bronnelys.

Samevatting

- Vir opname in *TN&A* word daar 'n samevatting in Engels van maksimaal 150 woorde benodig. Dit verskyn ná die titel en outeursnaam. Daar moet nie 'n hofie "Abstract" of "Opsomming" wees nie. Vertaal asb. ook die titel van u bydrae na Engels.
- Die samevatting verskyn in kursief. Indien daar na boektitels verwys word in die samevatting, word dit nie gekursiveer nie, maar verskyn dit in gewone skrif.

Font en parafering

- Vir keuring: 12 punt, spasiëring 1,5.
- Vir setter: 12 punt, enkelspasiëring.
- Nie oop reëls tussen paragrawe nie, behalwe voor en na 'n blokparagraaf en voor 'n hofie.
- Die eerste paragraaf onder 'n afdelingtitel kom teenaan die kantlyn. Opvolgende paragrawe moet asseblief ingekeep word.

Afdelingnommers

- Gebruik asseblief die stelsel van 1, 1.1, 1.2, 2, 2.1, 2.2 ensovoorts.

Aanhalings

- By aanhalings word gekrulde dubbele aanhalingstekens gebruik, met gekrulde enkelaanhalingstekens vir 'n aanhaling binne 'n aanhaling. Voorbeeld:
- Hutcheon (1985: 74) skryf as volg: "Note that he said 'temporary' 'suspension' and not permanent destruction of 'prevailing norms'."
- By aanhalings val die leesteken slegs binne die aanhalingstekens wanneer dit deel vorm van die aanhaling. Indien slegs 'n gedeelte uit 'n sin aangehaal word, hoef daar nie 'n leesteken te kom voor die sluit-aanhalingstekens nie.
- Lang aanhalings (meer as 40 woorde) word in 'n blokparagraaf (belyn/gejusteer) geplaas, met 1 cm aan weerskante oop. Onderskei hierdie blokparagrafe deur middel van witreëls van die res van die teks. Geen

aanhalingstekens word in sulke gevalle gebruik nie, wel waar die aanhaling deel van die ingekeepte teksblok vorm. Gebruik in so 'n geval enkelaanhalingstekens. Die paragraaf wat op 'n blokparagraaf volg, word nie ingekeep nie.

Kopiereg

- Die outeur(s) van artikels moet asb. voordat 'n bydrae vir publikasie voorgelê word, toestemming verkry vir die gebruik van (beeld)materiaal waarop kopiereg berus en die nodige erkenning in 'n einnota verskaf.
- Alhoewel die redaksie kopieregkwessies kontroleer, lê die verantwoordelikheid en aanspreeklikheid in hierdie verband by die outeur(s).

Ander riglyne

- Gebruik vierkanthakies vir “[*sic*]” en kursiveer “*sic*”.
- Gebruik vierkanthakies indien u kommentaar wil lewer, byvoorbeeld: [kursivering deur my].
- Gebruik vierkanthakies en drie stippels indien u woorde uitelaat het uit 'n aanhaling.
- Moenie afkortings gebruik nie (skryf “onder meer” en nie “o.m.” nie).

Verwysingsmetode

- Maak gebruik van die Harvard-sisteem van titelbeskrywing en verwysing.
- Verwysings in die teks word as volg aangedui: die naam (name) van die outeur(s), komma, jaar van publikasie, spasie en bladsynommers tussen hakies.

Voorbeeld:

(Lijphart-Bezuidenhout, 1984: 40-42). Andersins: Lijphart-Bezuidenhout (1984: 40-42) beweer dat [...]. Let op: spasie na dubbelpunt.

Bronnelys

- Die bronnelys verskyn onder die artikel, onder die outeursaffilasie en bokant die endnote.
- Die hofie “**Bronnelys**” kom in vetdruk, nie belyn/gejusteer (die term “Bibliografie” word nie in Afrikaans gebruik nie); “References” in Engels; Nederlandse outeurs verkies term “Bibliografie”.
- Alle publikasies waarna in die artikel verwys word, verskyn agteraan in die bronnelys.
- Bronnelys: Gebruik die outeur se van soos wat dit op die titelblad van die bron staan. Indien die voornaam daar voorkom, moet dit nie in die bronnelys afgekort word nie.

- Bronnelys: Van en naam/voorletters in vetdruk, links uitgehef (hangparagraaf, 1cm)
- Artikeltitels word nie gekursiveer nie en ook nie in die bronnelys tussen aanhalingstekens geplaas nie.

Voorbeelde:

Groeneboer, Kees. 1993. *Weg tot het Westen. Het Nederlands voor Indië: een taalpolitieke geschiedenis*. Leiden: KITLV.

Foster, Ronel. 2004. Poësie as herskrywing van die geskiedenis. Pirow Bekker se historiografiese metagedig “Apollo Smintheus”. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 11(2): 99-126.

- By Engelse bronne word soortname met hoofletters geskryf.
- Redaksionele kommentaar (vertaler, samesteller, ingelei deur, seisoenname in tydskrifnommers) in taal van artikel.
- Plekname in taal van artikel.
- Daar hoef nie aangedui te word welke druk/uitgawe u geraadpleeg het nie, maar dit sal waardeer word indien u die oorspronklike verskyningsdatum tussen hakies kan plaas.

Voorbeeld:

Bakhtin, Mikhail. 1988 (1940). From the Prehistory of Novelistic Discourse. In: Lodge, David (Ed.). *Modern Criticism and Theory. A Reader*. London & New York: Longman. P. 124-156.

Note

- Daar word van ’n stelsel van endnote gebruik gemaak; hulle verskyn onder die hofie “**Note/n**” onder die bronnelys. Links en regs belyn/gejusteer.
- Verwys in teks na endnote deur Arabiese syfers in boskrif: ^{1, 2, 3, 4}.

Titel:	Prof.	Dr.	Ds.	Mnr.	Mev.	Me.

Voorletters en van: .....

Adres: .....

..... **Kode:** .....

Tel. (W): ..... **(H):** ..... **(Sel):** .....

E-pos: .....

Besonderhede vir inbetaling:

Betaal u rekening elektronies in die bank of oor die internet in,

- naamlik op die volgende rekening:
SAVN
Banknaam: ABSA
Bankrekeningnommer: 1190 154 676
Taknaam: Ben Swartstraat, Wonderboom-Suid
Takkode: 334 645 (nie nodig vir elektroniese betalings nie)
Verwysingnommer: U van en voorletters
- E-pos of pos daarna die bewys van u betaling aan die SAVN se penningmeester,
Dr Terrence Carney, by die onderstaande adres:
E-posadres: carnetr@unisa.ac.za of kobie.dekamper@gmail.com
Posadres: Afrikaans en Algemene Literatuurwetenskap, UNISA, Posbus 392, 0003,
Pretoria.

Gaan ook na die SAVN webwerf, www.savn.org.za, vir inligting.

Kantoorgebruik			
Lidnr.	Datum aangesluit	Kwitansienr.	Faktuurnr.

